

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

УДК 371.036:372.578:371.044.2

Алксійчук Олена Станіславівна

МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ МУЗИКИ

13.00.07. - теорія і методика виховання

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

науковий керівник -
доктор педагогічних
наук, професор
Маслов Валентин

Київ - 2000

ЗМІСТ

	Стр.
ВСТУП	3
РОЗДІЛ	11
Виховання учнів засобами народної музики, як проблема педагогічної теорії і практики.	
1.1. Теоретичні засади впливу народної музики на поєднання морального та естетичного виховання молодших школярів.	11
1.2. Модель морально-естетичного виховання учнів початкових класів засобами народної музики.	49
РОЗДІЛ 2	85
Функціонування моделі морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музичної творчості.	
2.1. Стан сучасного морально - естетичного виховання учнів молодших класів загальноосвітніх шкіл засобами української народної музики.	85
2.2. Експериментальна апробація змісту, форм та методів морального виховання молодших школярів народно-музичними засобами.	107
2.3. Шляхи підвищення ефективності ЦІЛІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ вчителя морально-естетичного виховання молодших школярів на матеріалі народної музики.	3 140
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	175

ВСТУП

Соціальні зміни, перехід до ринкових відносин, якими позначене наше сьогодення, відображаються не тільки на економічному розвитку держави, але і на суспільному становленні її громадян. Тому одним із найважливіших завдань школи в умовах національного відродження України постає виховання гармонійної, духовно багатой та національно свідомой особистості. У Державній національній програмі «Освіта» \ Україна ХХІ стЛ, наголошується, що без подолання девальвації загальнолюдських цінностей, нігілізму та відірваності освіти від національних джерел немислене виховання справжнього громадянина (47). Таке завдання надає особливого значення вдосконаленню процесу морального виховання дітей та молоді в загальноосвітній школі. У зв'язку з цим зростає вагомість розробки питань використання мистецтва, зокрема, музичного, яке в образно - звуковій формі відбиває та узагальнює досвід емоційного ставлення до життя.

Моральне виховання молодших школярів засобами української народної музики - розглядається нами як невід'ємна частина національного виховання, визначальним чинником якого є успадкування молодим поколінням багатства духовної скарбниці народу, його самобутньої ментальності.

Моральне виховання в етнопедагогіці та практиці тісно пов'язане з естетичним. Саме в народних творах знаходимо переплетіння почуттєвого (емоційного) та словесного (раціонально-логічного) впливів на дитину. Люди, особливо діти, включені в систему народно-пісенної традиції, обрядів і звичаїв, виховуються у відповідності з внутрішніми їх потребами непомітно, природно й просто.

Дитина, що формується в такий спосіб, засвоює практику чесних вчинків раніше, аніж починає розуміти зміст поняття «чесність». В такій системі будь-яка моральна настанова позбувається навмисності, а тому починає ви-

ступати в істинній її формі — формі усвідомлення особистої практики моральної поведінки. При цьому, в даному процесі одночасно діють дві підсистеми свідомості: моральна та естетична. Особливою мірою це стосується молодших школярів, вік яких є однаково сенситивним для засвоєння моральних і естетичних надбань народу.

Діячі української культури Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка та інші високо цінували усну народну творчість як важливий фактор виховання і всебічного розвитку особистості. Вагомий вклад у теорію і практику морально-естетичного виховання засобами музичного мистецтва внесли М. Лисенко, Б. Яворський, М. Леонтович, Я. Степовий, П. Козицький та інші, які вважали народну музику ефективним морально-виховним засобом та засобом загальноестетичного розвитку особистості, її залучення до мистецтва і дійсності.

Процеси становлення освіти і виховання в Україні породжують нові умови розвитку національної культури, зокрема українського музичного фольклору як її джерела. Важливим засобом надбання і передачі соціального досвіду є народна музика, яка входить сьогодні у всі сфери виховної роботи, збагачуючи особистість емоційно цінним ставленням, викликаючи потребу в художньо - творчій діяльності.

Велику увагу вихованню моральних якостей особистості у зв'язку з естетичними надають сучасні філософи / І.А. Зязюн, М.С. Каган та інші/, психологи / Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, С.Г. Якобсон та інші /, педагоги / В.А. Сухомлинський, М.А. Верб, І.Ф. Харламов, Т.І. Цвелих, Г.І. Щукіна та інші/.

За останні десятиліття проведена значна дослідницька робота з проблеми єдності морального та естетичного виховання, як у філософії / А.І. Буров, М.С. Каган, В.І. Толстих /, так і в педагогіці / Н.К. Гончаров, І.С.Мар'єнко, А. О. Пінт, В.О. Сухомлинський /.

Але залишаються не до кінця розкритими питання морально - естетичного виховання засобами мистецтва, які мають як теоретичний, так і практичний інтерес, далеко невичерпані їх можливості. У зв'язку з цим, педагогічна практика піднімає багато нових загальних і часткових сторін проблеми, у тому числі виховання засобами мистецтва, художні образи якого завжди містять моральний елемент. Будь-який високохудожній твір являє собою нероздільну єдність двох начал - естетичного і морального. Гуманність, працелюбність, доброта, увага до людей, любов до Батьківщини, до рідного дому, до природи — це якості які головним чином є почуттями. Велике місце займає тут народна творчість.

Багатовікові художні музичні твори, які зберігають в собі виховні ідеї і можливості, стають невід'ємною частиною навчально-виховного процесу сучасної школи. Пошук нових шляхів та форм роботи, використання кращих зразків народного мистецтва в прищепленні молодшим школярам громадянських та людських якостей є важливим виховним завданням.

Ось чому ми обрали категорію «морально-естетичне виховання» як ключову в нашому дослідженні, і особливо як специфічну для дошкільного (за Н.О. Ветлугіною) та для молодшого шкільного віку.

Проте морально-естетичний потенціал українського музичного фольклору ще не став предметом глибокого всебічного вивчення. Досліджувались лише окремі його аспекти :

- естетичне виховання школярів засобами народної музично - поетичної творчості / В.І. Юцевич, С.С. Горбенко, І.Я. Климчук, Т.В. Дорошенко, О.В.Лобова, Б.А. Брилін та інші /;
- формування естетичної культури школярів засобами народної творчості /О.А.Маленицька /;
- розвиток творчої активності у процесі навчання гри на народних музичних інструментах / В.М. Лабунець, І.Г. Маринін/;
- формування професійної готовності студентів педвузу до діяльності у шкі-

льних фольклорних колективах / Р.І. Дзвінка, С.А. Чабан, Г.Г. Павловська та інші /.

Молодший шкільний вік є найбільш сприятливим для стабілізації характеру і становленні морально - естетичних позицій особистості / Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, та інші /. Однак породжена активним соціальним становленням необхідність дітей визначати естетичну цінність предметів та явищ, як діяти згідно певних моральних орієнтирів, суперечить їх спроможності до такої дії. Практика навчально-виховного процесу свідчить про необхідність ґрунтовної розробки змісту й технології формування морально-естетичних якостей молодших школярів.

До цього часу відсутні спеціальні дослідження з питань української народної музики, які висвітлювали б науково-педагогічні засади морально-естетичного виховання молодших школярів її засобами.

Таким чином, недостатній рівень всебічного теоретичного обґрунтування даної проблеми, потреба в певній кількості і, особливо, якості методичних розробок з морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музики створили певне теоретичне і практичне протиріччя яке потрібно подолати. Це і визначило актуальність і вибір теми дослідження: «Морально-естетичне виховання молодших школярів засобами української народної музики».

Об'єкт дослідження - морально-естетичне виховання молодших школярів.

Предмет дослідження - система морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики в загальноосвітньому закладі.

Мета дослідження - проаналізувати сучасний стан морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музики та розробити науково обґрунтовану і практично перевірену систему педагогічної діяльності з формування морально-естетичних якостей молодших школярів засобами української народної музики.

Гіпотеза: морально-естетичне виховання молодших школярів засобами

ри зацікавленості та умов для захоплення творами народної музики, 2) формування в учнів розуміння морального та естетичного змісту української народної музики, 3) забезпечення поетапності у вивченні та емоційно-образному сприйнятті музичних творів, 4) розробки і впровадженні системи педагогічного керівництва музичним вихованням учнів на народних джерелах.

Для досягнення поставленої мети та доведення гіпотези висунуто такі завдання:

1. Проаналізувати стан науково-теоретичного і методичного забезпечення процесу формування морально-естетичних якостей молодших школярів.
2. Вивчити сучасний рівень і наслідки педагогічної діяльності вчителів початкових класів з морально-естетичного виховання засобами музики, зокрема, народної.
3. Розробити систему педагогічного керівництва морально-естетичним вихованням учнів засобами народної музики в загальноосвітній школі та провести її експериментальну перевірку.
4. Підготувати методичні рекомендації вчителям молодших класів з практичного застосування апробованої системи педагогічного керівництва морально-естетичним вихованням засобами народної музики.

Методологічну основу дослідження становлять фундаментальні філософські ідеї про роль національного фактора у морально-естетичному вихованні, а також діалектичної єдності людини і середовища, свідомості і діяльності у всебічному розвитку особистості. У своїй роботі ми керувались документами про вимоги до підготовки педагогічних кадрів, морального та естетичного виховання підростаючого покоління на сучасному етапі становлення національної школи, зокрема Законом України «Про освіту», Державною національною програмою «Освіта» /«Україна XXI століття»/.

Розв'язання завдань дослідження, вимагало теоретичного аналізу педагогічної спадщини та поглядів О.В. Духновича, С.Ф. Русової, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського, психологів А.М. Аболіна, Л.С. Виготського, Б.Д.Ельконіна, О.М. Леонтьєва, фольклористів і етнографів І.П. Березовсько-

го, В. Бержковського, В.К. Борисенка, О. Вороная, М.К. Гаврилюка, Т.І. Косміної, В.Т. Скуратівського, П.П. Чубинського та інших.

Програма дослідження включає комплекс методів: теоретичний аналіз філософської, психологічно-педагогічної, музикознавчої літератури; вивчення і узагальнення передового педагогічного досвіду; спостереження; констатуючий та формуючий експеримент; анкетування; тести; опитування; бесіди; самооцінка; вивчення і аналіз продуктів творчої діяльності учнів молодших класів /записи творів музичного фольклору, сценарії виховних годин, плани музично-освітніх композицій, виховних заходів тощо/; статистичний аналіз результатів дослідної, експериментальної роботи.

На першому етапі дослідження /1994-1995 рр./ вивчався досвід шкіл з морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики, літературні джерела, які висвітлювали дану проблему, накопичувався матеріал для констатації, складався початковий план і програма дослідження, визначались мета і завдання.

На другому етапі /1995-1996 рр./ виявлялись особливості сприйняття українських народних творів учнями початкових класів, розроблялись критерії морально-естетичної вихованості учнів, проводився констатуючий експеримент.

На третьому етапі /1996-1998 рр./ вирішувались завдання, пов'язанні з організацією і проведенням формуючого експерименту, аналізувались і оформлювались результати дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті педагогічних аспектів впливу української народної музики на формування моральних поглядів, переконань та досвіду молодших школярів; розробці критеріїв: 1) обізнаність з українською народною творчістю, вміння аналізувати вивчені та прослухані твори; 2) рівень інтересу до творів української народної творчості, прагнення до пізнання, набуття знань із різних жанрів народного музичного мистецтва; 3) участь у музичному житті класу, школи, міста) та показників і рівнів (висо-

кий, середній, низький) сформованості у молодших школярів навичок сприймання музики; здійсненні теоретичної розробки і експериментальної апробації моделі морального виховання засобами української народної музики у дітей молодшого шкільного віку; розкритті на основі комплексного підходу взаємозв'язку морального і естетичного та навчальної й позакласної роботи у цьому процесі.

Практична значимість роботи полягає у розробці методичних рекомендацій та технологій морально-естетичного виховання засобами української народної музики у взаємозв'язку навчальної та позакласної роботи і можливості її безпосереднього застосування в навчальному, виховному процесі загальноосвітньої школи вчителями музики, вчителями молодших класів, організаторами позакласної роботи, вихователями. Запропонована та експериментально перевірена науково-педагогічна система морально-естетичного виховання при вивченні творів української народної музики сприяє підвищенню ефективності виховного процесу, визначенню конкретних шляхів росту рівня моральної вихованості учнів.

Положення, що виносяться на захист:

1. Поєднання морального та естетичного виховання в молодшому шкільному віці є органічним, а від так дає змогу відокремити якісно нову сферу - морально-естетичне виховання.
2. Народному музичному мистецтву іманентно притаманний виховний моральний потенціал, який за умови його розкриття вчителем здатний ефективно формувати морально-естетичні якості дітей.
3. Процес розкриття вказаного потенціалу потребує реалізації поетапного опанування учнями початкових класів творів українського музичного фольклору:
 - виділення морального та естетичного змісту творів народної музики;
 - розвитку в учнів оціночних суджень;
 - розширення асоціативного фонду;

- розвитку інтересів учнів до фольклору;
- добре впорядкованого взаємозв'язку навчання на уроках та позакласної роботи.

4. Інтегративним утворенням в процесі морально-естетичного виховання є морально-естетичний досвід учнів у галузі народної музики, а як наслідок його набуття - сформовані засобами музичного фольклору морально-естетичні якості дітей.

Вірогідність і наукове обґрунтування результатів та висновків дослідно-експериментальної роботи забезпечується опорою на положення філософії, педагогіки, психології, мистецтвознавства щодо взаємозв'язку морального та естетичного у мистецтві і дійсності; використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних предмету, меті та завданням, аналізом значного обсягу теоретичного та емпіричного матеріалу, результатами дослідно-експериментальної роботи.

Апробація результатів дослідження здійснювалась під час експериментальної роботи з морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики у ЗОШ № 2, № 6, № 15 м. Кам'янець-Подільського Хмельницької області. Різними видами дослідницької роботи було охоплено 150 учнів 1-3 класів, а також вчителі молодших класів та батьки учнів. Основні теоретичні й практичні положення дисертації висвітлені у б друківаних працях; обговорені на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції "Музично-педагогічна і творча діяльність М.Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури" (Кам'янець-Подільський, 1997); на засіданнях кафедри музики Кам'янець-Подільського педуніверситету (1997). Автор виступала з повідомленнями перед учителями музики загальноосвітніх шкіл м. Кам'янця-Подільського.

у ставленні до оточуючих, граничний егоцентризм.

По-третє, актуальність наукової розробки проблеми формування першооснов моральної культури у підростаючого покоління пов'язана з необхідністю врахування психологічних особливостей сучасних дітей, суперечностей в їхньому розвитку, зумовлених соціально-психологічними характеристиками сучасної сім'ї, тенденціями до посилення відхилень у поведінці, байдужості до громадських справ і турботи про інших, втратою віри в дорослих.

Про надзвичайну важливість і значущість цієї проблеми свідчить, зокрема, те, що у визначенні перспектив розвитку виховної роботи (Державна національна програма. /Україна 21 ст./) одним із основних завдання формування моральної культури учнів; при цьому зазначається, що справу необхідно починати в молодшому шкільному віці, враховуючи попередню роботу дошкільних закладів, родинне виховання. (68, с. 6)

Актуальність проблеми формування моральної культури на якісно новій основі підкреслюється в Конвенції ООН про права дитини, ухваленій 1993 року. Цей документ визнав дитину часткою людства. Конвенція проникнута ідеєю олюднення відносин, у ній пропонується педагогіку вимог замінити педагогікою гуманних стосунків. Моральна культура містить увесь спектр взаємин із навколишнім світом, передбачає вміння любити і поважати людину, жити серед людей, формувати моральне ставлення до людини і суспільства, створити атмосферу довіри, поваги до людської гідності, духовно-моральну, психологічно-комфортну атмосферу у взаєминах.

Для виховання почуттів дитини, її нормального розвитку важливе значення має виховання в неї емоційно-позитивного ставлення до дійсності. Позитивний емоційний стан - це основа дружелюбного ставлення до людей, готовності до спілкування. Негативні емоційні стани можуть бути причиною озлобленості страху, відчуження, заздрощів.

Формування особистості дитини, виховання у неї певного ставлення до навколишнього, певної моральної позиції - складний педагогічний процес в основі якого лежить гармонійний розвиток почуттів.

Особливу групу почуттів складають вищі почуття : моральні, естетичні, інтелектуальні.

Моральні почуття тісно пов'язані з моральними цінностями суспільства, їх втіленням часто бувають образи художніх творів, наприклад народних пісень чи класичних творів, моральний потенціал яких близький розумінню учнів молодших класів. Дитина цього віку має змогу відчувати і замислитися над тим, що в повсякденному житті ще мало доступно їй. Таким чином, музика поступово підводить учня до прийняття більш високої системи цінностей, які засвоюються переживанням, а не логічним розумінням та запам'ятовуванням. (Кабалевський Д.Б., 88, Ветлугіна Н.А., 47).

Якщо осягнення людських відносин, вчинків, ціннісного значення моральних ідей (тобто морального досвіду) втілюється, в першу чергу, за допомогою емоційних механізмів психіки, що особливо характерно для молодших школярів, то правомірним, з нашого погляду, буде твердження про те, що початковим моментом морального досвіду є емоційно-чуттєвий компонент. Він виконує важливу функцію формування моральної свідомості, є її активізатором та підкріпленням, особливо в дітей молодшого шкільного віку-

Але в моральній свідомості емоційна сторона досвіду співіснує з раціональною, так як через її канали доходять першочергово до свідомості уявлення про моральність, оцінки, які потім усвідомлюються шляхом узагальнень, порівнянь, аналізу і так далі.

Моральний зміст явищ, образів, ставлення до них усвідомлюється на основі розумових операцій, доступних учням : порівнянь, узагальнень висновків, підкріплених та конкретизованих прикладами.

Істинність суджень повинна відповідати значенню моральної суті героїв. Спрямованість особистості на ціннісні орієнтири сприяє формуванню важливих соціальних установок, на поведінку, інтереси, бажання.

Таким чином, другим компонентом морального досвіду, де на емоційно-чуттєвій основі переплавляються раціональні елементи моралі, є емоційно-усвідомлений / пізнання, усвідомлення і оцінка моральних цінностей суспільства, свого ставлення до них /.

Положення про важливість емоційного компоненту, його формуючого значення, особливо для учнів молодших класів, є принциповим для визначення механізмів поєднання морального та естетичного виховання. Формальне знання норм моралі, поза чуттєвим їх осягненням, не приводить до відповідної поведінки. Отже, на емоційно-усвідомленому рівні функціонування морального досвіду особистості відбувається подальший розвиток, поглиблення і активізація моральних почуттів шляхом їх усвідомлення, накопичення етичних знань, формування свідомого відношення учнів до морально-етичних ідей.

Матеріалізацією інтегрованих проявлень емоційно-чуттєвого та емоційно-усвідомленого ставлення учнів до соціальних ідей творів є поведінковий аспект діяльності. В даному дослідженні він виступає в якості третього компоненту морального досвіду школярів, який визначається як емоційно-діяльний.

Він обумовлений внутрішнім досвідом особистості, на що вказували Н.А.Ветлугіна (49), Н.Терехова (206), Свешников А.В. (186). В діяльності фокусуються пережиті та усвідомлені почуття, ідеали, уявлення, які переносяться в конкретні ситуації та зароджуються знову. Отже постає синтетичне утворення логічно зв'язаних компонентів : емоційно-чуттєвого, емоційно-усвідомленого, емоційно-діяльного. При цьому кожен наступний є умовою виникнення та існування наступного компонента. Дана побудова обумовлена співвідношенням раціонального, емоційного та діяльного аспектів в етиці,

закономірностями вікового розвитку учнів, процесів сприйняття ними музичних творів.

Вивчення психолого-педагогічної літератури / Н.С.Лейтес (137), А.Н.Леонтьев (138), Л.Ф.Обухова (157), Ю.А.Полуянов (172), Е.В.Субботський (198) та інші/ свідчить про те, що молодший шкільний вік - це синзитивний період, коли найактивніше можуть розвиватися соціально значущі якості особистості, це період підвищеної емоційності, чутливості, врівноважування процесів збудження і гальмування, сприйнятливості, розвитку позитивних потреб та інтересів. Вітчизняна психологічна наука вважає головним положення про те, що основою формування позитивних рис особистості постає єдність свідомості почуттів і поведінки. Це положення посідає особливе місце в моральному вихованні, тому що, як зазначають вчені, моральні цінності засвоюються шляхом переживання, а не шляхом логічного запам'ятовування. Визначальне значення для виховання першооснов моральної культури саме у молодшому шкільному віці має розвиток емоційної сфери, гуманістичних почуттів. Саме такий розвиток передбачає переживання дітьми позитивних емоцій, дає імпульс добрим справам і починанням. Молодший шкільний вік - це особливо емоційний період в житті людини. Тому все, що не торкається сфери почуттів, не лише марнує зусилля вихователя, а й може бути іноді шкідливим фактором. Є логіка в тому, що саме початкова шкільна ланка покликана створити засади моральної культури.

Готуючи дітей до життя, праці, вчителі вчать їх бути скромними, чесними, принциповими, вчать любити свою Батьківщину, відчувати гордість за свою націю і поважати другі нації і народи, вміти трудитись, бути добрим, турботливим по відношенню до людей. Всі ці та інші моральні якості характеризують морально виховану людину. На виховання такої особистості і спрямована спеціальна виховна діяльність школи. Вільчанська Р.В. (51, с.14) висуває основні, на нашу думку, завдання морального виховання, які можуть бути розв'язані засобами музики у роботі з учнями молодших класів:

- розширювати, поглиблювати і систематизувати знання дітей про моральні норми і правила культурної поведінки, прийняті в суспільстві;
- викликати у школярів активне бажання культурно поводитися, додержувати правил для учнів та інших морально-етичних норм, виробляти негативне, неприязне ставлення до антигромадських виявів у навколишньому житті;
- формувати практичні вміння і навички, звички культурної поведінки, турботливого ставлення до оточуючих людей, до природи, до суспільного майна;
- розвивати вміння школярів справедливо оцінювати свої і чужі вчинки, узагальнювати і нагромаджувати досвід моральної поведінки;
- формувати відповідальне ставлення до своєї праці, наполегливість та досконалість в роботі, дисциплінованість;
- формувати вміння та навички жити й трудитись в колективі, працювати в повну міру сил і вважати це справою честі та обов'язку;
- виховувати любов до рідного краю, людей які живуть у ньому, повагу до своєї нації та всіх інших.

Мета естетичного виховання - формування духовно багаті людини, яка глибоко розуміє твори мистецтва, має високо розвинуті естетичні смаки, відчуває красу навколишнього світу і прагне до творчого перетворення дійсності за законами прекрасного (51, с.10). Отже, естетичне ставлення до світу передбачає насамперед збудження позитивних почуттів у дитини, які поступово трансформуються у властивості особистості. Це характерно для молодшого шкільного віку, у період активного розвитку мислення. Урок музики покликаний виховувати музичну культуру учнів, як необхідну частину їх духовної культури.

Для всебічного розвитку дуже важливе формування особистості в морально-естетичному напрямку, активізація як розумової діяльності, так і естетичної чутливості.

Специфічну функцію в здійсненні глибинних особистісних зв'язків моральних та естетичних впливів виконує музика. Саме музична культура особистості уявляється тим перетином морального та естетичного її розвитку, який зливається в цілісні морально-естетичні якості.

Л.Б.Дробатюк (76) розкриває поняття «музична культура», як єдність двох складових частин :

- а) морально-естетичне почуття і переконання, музичні смаки і потреби;
- б) знання, навички, вміння без яких неможливе засвоєння музичного мистецтва /сприйняття, виконання/; музичні творчі здібності, які визначають успіх музичної діяльності.

Втім, музика виконувала цю важливу функцію, треба розвивати в дитини загальну музикальність. З нашого погляду, вона є одним із провідних зв'язуючих між моральними та естетичними впливами на дітей досліджуваного віку. Це своєрідний психологічний механізм подолання суперечності між синкретизмом сприйняття дитиною життєвих явищ і традиційною диференційованою системою навчальних предметів. В Германії ще в 60-ті роки до предметів початкової школи були введені інтегровані курси «Мистецтво», «Естетика», тощо. Недарма Д.Кабалевський запропонував у філософський спосіб формувати загальну музикальність як механізм пізнання: прищеплювати дитині почуття причетності до Великої Музики, що є частиною життя народу. Н.О.Ветгуліна (47), автор терміну «морально-естетичне виховання», визначає основні ознаки загальної музикальності.

Перша ознака музикальності - здатність відчувати характер, настрої музичного твору, співпереживати почуте, виявляти емоційне ставлення, розуміти музичний образ.

Музика хвилює маленького слухача, викликає відповідні реакції, знайомить з життєвими явищами, породжує асоціації.

Друга ознака музикальності - здатність вслухатися, порівнювати, оцінювати, найяскравіші і найзрозуміліші музичні явища. Це вимагає елемента-

рної музично-слухової культури, безпосередньої слухової уваги, спрямованої на ті чи інші засоби виразності.

Третя ознака музикальності - вияв творчого ставлення до музики. Слухаючи її, дитина по-своєму уявляє художній образ, передаючи його в співі, грі, танці.

З розвитком загальної музикальності у дітей з'являється емоційне ставлення не тільки до музики, але й народжується творча уява, будь-які переживання набувають естетичної забарвленості.

Музика часом діє сильніше, ніж умовляння чи настанови. Ознайомлення дітей із творами різного емоційно-образного змісту спонукає їх до співпереживання.

Отже, музична діяльність створює необхідні умови для формування моральних якостей особистості дитини, закладає початкові основи загальної культури майбутньої людини.

Морально-виховні можливості музики вперше були усвідомлені і привернули до себе увагу суспільства багато віків тому. Ще в древньому Китаї музика називалась «благуханным цветком добродетели» і вважалась важливим і могутнім засобом виховання громадян держави.

«Для зміни поглядів та звичаїв немає нічого прекраснішого за музику», - стверджував класик древньокитайської філософії Конфуцій. Його найвидатніший послідовник філософ Сюнь-Цзи в творі «Про музику» пише : «Звуки музики глибоко входять в свідомість людини, швидко змінюють її; тому князі предки передбачливо робили музику гарною.

Антична теорія епосу, вчення Арістотеля про катарсис, успадкована середньовіччям, були першими науковими ідеями, які визначали інтерес до проблеми специфіки сприйняття і своєї духовної користі музики.

Вже у давні часи було відмічено, що музика, і насамперед її основні компоненти - мелодія і ритм, лад і темп змінюють настрій людини, перебудовують її внутрішній стан. В класичній Греції музика сприймалась як три-

єдинство «музичних мистецтв» - поезії, танцю і особливо музики, яка вважалась одним із наймогутнішим засобів впливу на духовний світ людини.

Арістотель писав, що в музиці знаходяться зародки моральних станів, тому музика повинна бути обов'язковим предметом навчання і виховання. (146, с.291)

Ідеєю морального значення музики розділяли і митці музичного мистецтва. «Я хотів би, щоб моя музика не просто приносила насолоду, а щоб під її впливом люди ставали кращими», - говорив Гендель. І в наш час визнається, що головним завданням музичного виховання в школі потрібно вважати «не стільки навчання музиці саме по собі, стільки вплив через музику ... на мораль». (86, с.273)

Французький естетик Єтьєн Суріо пише, що музика набуває важливого змісту як предмет виховання, оскільки володіє універсальним впливом : формує мислення, розвиває фантазію, уяву і впливає на мораль. (211, с.7)

Те, що в молодшому шкільному віці починають формуватись моральні почуття, має важливе значення для розвитку дитячих взаємин. Почуття ці не можуть виникнути шляхом «природного визрівання», як замітив В.Н.Мясіщев. (152) При цілеспрямованому вихованні почуттів дитини багато багатше, різноманітніше і проявляються раніше, ніж у дітей, які не отримали правильного виховання.

Одним з важливих умов успішного розвитку моральних почуттів дитини є створення дорослими естетичної обстановки навколо неї. На це багаторазово вказував Е.А.Аркін, при чому він підкреслював, що дитина повинна віддаватись радості із всією дитячою безпосередністю. (16)

Необхідно звертати увагу школярів саме на ті сторони дійсності, які укріплювали б в них віру в перевагу добра і справедливості. Саме музика, морально-естетичне виховання засобами музики і допомагає розв'язати ці завдання. Адже музика створює атмосферу добра, радості, співпереживання,

підіймає настрій, являється тим стимулятором дитячої активності, який найефективніше може бути використаний у навчанні та вихованні.

З давніх давен нашими предками через слово і мелодію здійснювалося навчання і виховання дітей. Усна народна творчість увібрала в себе багато тих ідеалів, якими керувались батьки і вчителі у вихованні дітей. Билини про Іллю Муромця, Микулу Селяниновича, Добриню Нікітича, Альошу Поповича, Козака Мамаригу та ін., а також інші види усної народної творчості /історичні перекази, легенди, казки, ліричні пісні, прислів'я, приказки, загадки/ відіграли велику роль у вихованні дітей. Наприклад, про княжі часи розповідає збірник : «Історическія песні малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова», т. 1 і 2, Київ, 1873 р.

У народній фольклорній спадщині прославлялися праця і мужність людей, їх допитливий і глибокий розум, відображались багатства природи, видатні події з історії країни і народу, через них передавався досвід виховання дітей, поширювалася народна педагогіка.

Вагомий вклад у теорію і практику морального та естетичного виховання засобами народного музичного мистецтва внесли М.Лисенко, Б.Яворський, М.Леонтович, Я.Степовий, К.Стеценко, П.Козицький та інші, які вважали народну музику ефективним засобом морально-естетичного розвитку особистості, її залучення до мистецтва й дійсності.

Народна пісня, що пережила віки, є основою усієї української культури. Це неоціненна класична спадщина, яку слід дбайливо зберігати і розвивати. Українській народній пісні властиві багатство слова, мелодика, точність слововживання, емоційність історична достовірність. У пісні розкривається душа народу, характер, його естетичні смаки, моральні переконання, ставлення до об'єктивної дійсності і суспільних явищ.

О.Маленицька у дисертації « Формування естетичного смаку старшокласників засобами народних звичаїв та обрядів» (147) підкреслює, що велика роль у формуванні естетичного смаку юнацтва належить саме народним

звичаям і обрядам, які, окрім світовідчуття та світосприймання, акумулюють у собі народне уявлення про красу, її принципи та критерії, естетичні ідеали та смаки. З цією думкою погоджуються й інші педагоги та дослідники, наприклад : Е.Федорчук « Музика як засіб формування духовності особистості» (212), Н.Чабан, С.Чабан : « Естетичне виховання молоді засобами української народної пісні» (223), « Використання виховного потенціалу народної пісні у розвитку професійно-педагогічних інтересів майбутніх вчителів музики», Т.Карпенко « До питання вивчення українського фольклору у класі фортепіано»(96); а також Ю.В.Бромлей, В.Є.Гусєв, М.М.Гайдай, К.Жигульський, В.Ю.Келембетова, О.М.Кравець, ВЛ.Пропп, М.Ю.Русин та інші.

Процеси становлення освіти і виховання в Україні породжують нові умови розвитку національної культури, зокрема українського музичного фольклору як її джерела. Будучи важливим засобом надбання й передачі соціального досвіду, народна музика входить сьогодні у всі сфери виховної роботи, збагачуючи особистість емоційно-оцінним ставленням, викликаючи потребу до художньо-творчої діяльності.

Безпосереднє знайомство дітей з народною творчістю, спостереження за її живим побутуванням надзвичайно збагачують творчу фантазію, розвивають уяву, сприяють вихованню національної самосвідомості та патріотичних почуттів. Твори народного мистецтва вчать бачити красу рідної землі, виховують повагу до людей, які створюють її матеріальні й духовні цінності.

Любов до народної музики, пісні - найприродніше й найглибинніше духовне начало людського життя, адже кожна дитина генетично несе в собі зачатки тої музичної свідомості, на якій у далекому минулому зростала могутня стихія музичного фольклору.

Народну музичну творчість характеризує колективність і безіменність створення, усна традиція, існування часто багатьох варіантів того самого наспіву у різних регіонах. Передові діячі Вітчизняної культури, які не були байдужі до збереження національних скарбів, уважно вивчали і записували

зразки народної музичної творчості. М.Лисенко, Я.Степовий, М.Леонтович, І.Воробкевич, О.Нижанківський, К.Стеценко, Л.Ревуцький, П.Козицький, В.Верховинець, А.Вахнянін у своїй музично-педагогічній діяльності дотримувались визначальної ролі фольклору в становленні та налагодженні системи музичного виховання дітей.

Суть народного традиційного мистецтва полягає в спадкоємності, безперервності існування в часі. Воно тісно пов'язане з життям та побутом людей, їхніми звичаями, навколишньою природою. Саме ці фактори визначають особливості його художньої мови і напрями художніх промислів. Українська народна творчість виникла і збагачувалася одночасно з історичним розвитком українського народу. Вона є тою вихідною точкою, з якої починається історія культури українського народу, отже й історія української музики. Хоча народна музика не знає таких періодів занепаду, як церковна чи світська музика, та все ж розвиток її не можна визначити хронологічно, тим більш, що до 17 століття, не збереглося ніяких записів мелодій. Пізніше етнографи почали збирати цей великий і багатий матеріал, почали його впорядковувати і досліджувати. Ф.Поліщук (170), О.Правдюк (174), О.Дей (67).

Ми спробували виявити такі моменти педагогічних можливостей різних жанрів українського музичного фольклору:

- 1) відповідність сприйняттю сучасних дітей архаїчних засобів виразності;
- 2) спорідненість із іншими етнокультурами;
- 3) синкретизм у поєднанні з багатоплановістю;
- 4) народна психологія;
- 5) моральний пафос;
- 6) ритуальність впливу;
- 7) ідентифікація.

Ми спробували узагальнити всі класифікації жанрів українського фольклору і систематизувати їх у таблицю, задля дослідження їхнього педагогічного потенціалу.

Таблиця 1.1.

Класифікація жанрів українського фольклору.

Епічні жанри	Малі жанри і дитячий фольклор	Народна драма
думи	загадки	героїчна
казки	прислів'я	розбійницька
анекдоти	приказки	сатиричні п'єси
оповідання	колискові пісні	вертеп
перекази	пестушки	
легенди	лічилки	
бувальщини	дражнилки	
розповіді про минуле	дитячі ігри	

Таблиця 1.2.

Класифікація жанрів українського фольклору.

ЛІРИЧНІ НЕОБРЯДОВІ ПІСНІ	ОБРЯДОВИЙ ФОЛЬКЛОР
ліричні протяжні /про кохання і сім'ю/	колядки
рекрутські, солдатські	щедрівки
кріпацькі	веснянки, заклички
ліричні	русальні пісні
танцювальні	купальські пісні
ігрові	жниварські пісні
хороводні	весільні /ліричні / пісні
пісні літературного походження	величальні пісні
романси	голосіння
частівки	

До найдавніших слід зачислити мелодії обрядових пісень, що зародилися ще в передхристиянській добі. Це пісні, зв'язані або з річними святами чи господарськими подіями, як колядки, щедрівки, гаївки, веснянки, купальські й обжинкові пісні, зв'язані з важливими подіями в житті людини, як весільні пісні, хрестильні, похоронні голосіння. На архаїчність цих пісень вказують : вузький інтервал між звуками мелодії, і постійне повторювання того самого мотиву /наприклад «Ой коляда-колядниця» /, де чергуються сусідні тони в об'ємі великої секунди, або у «Щедрику» - повторювання мотиву в об'ємі малої терції . Отже строгий діатонізм, а саме майже повна відсутність півтонових інтервалів / «ангемітонічність» /, речитативний характер ритміки. Оліготонічність цих давніх мелодій вказує на розвиток об'єму від секунди до октави.

М. Лисенко обстоює думку, що українська народна пісня найбільш споріднена з сербською. Цим питанням займалися також передові етнографи Ф.Колесса та К.Квітка. Українською народною піснею займався угорський композитор Б.Барток, та фінський композитор і дослідник народної пісні Ільмарі Крон. Цікаву характеристику нашої пісні подає чеський історик музики д-р Зденек Неєдлі. Розглядаючи її різноманітність, підкреслює її цілісність, що відповідає народним звичаям і т.п. Підкреслює її більш чистий народний характер, ніж у західних слов'ян, мотивуючи це меншим впливом на неї школи, книжки, чи взагалі вищої культури. В порівнянні з російською, вважає українську народну пісню більш слов'янською. Проникнення у поетичний світ народних мелодій забезпечує засвоєння дітьми характерної для українського народу образно-емоційної та музично-інтонаційної системи. Все коло героїв, образів, почуттів, з якими діти зустрічаються в народних піснях, впливає на формування їх духовного світу саме в моральному плані.

А основа формування особистості школяра, його високих моральних якостей, прищеплення культури емоцій закладається в початкових класах.

Відомий вчений К.Квітка, досліджуючи музично-фольклористичну спадщину Лесі Українки, прийшов до висновку, що саме дитячі пісні в українському фольклорі зустрічаються дуже рідко. Він вбачав причину цього явища в тому, що діти рано, без труднощів вивчають пісні батьків, адже в репертуарі дорослих досить пісень, неважких для засвоєння в дитячому віці. Саме серед дітей активно побутують колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, пастуші ладкання-примовки, витоки яких щільно пов'язані з віруванням давньої людини в магічну силу слова і дії.

Розпочиналися народні свята на початку календарного року з участю дітей різного віку. Вони обходили двори із урочисто-піднесеним співом колядок і щедрівок, в яких бажали хорошого майбуття, врожаю хліборобу-хазяїну, зичили здоров'я, щастя, збільшення худоби. Найбільше припадають дітям до душі гумористичні колядки і щедрівки, в яких майже символічно вимагається винагорода за колядування. Діти «випрошують» у господарів кашу, ковбасу, вареники, п'ятака, скаржаться на короткий козушок, що не захищає від морозу / «по коліна козушок, дайте, дядьку, пиріжок /. В разі відмови діти, гіпорбелізували погрози, обіцяли рознести хату, викрутити у вола роги, або ще й гірше - продати худобу. Але такі «погрози» не заважають дітям зашедрувати про ластівку, яка повідомляє хазяїна про збільшення його господарства.

Між колядками і щедрівками немає великої принципової різниці в характері і змісті обрядового побутування, хоча у колядках тематика більш різноманітна. Різниця лише за часом виконання : колядують з 24 грудня по 1 січня /за старим стилем /, а щедрівання припадає тільки під Новий рік. Ранком Нового року діти співають засівалки з побажанням щедрого ужинку, добробуту у домі, посипають хазяйський двір житом, пшеницею. Весняна календарна обрядовість містить багато ліричних, ігрових та хороводних пісень - веснянок, більшість з яких перейшли до дитячого побуту, особливо збагачуючи репертуар дівчаток. Залежно від місця побутування веснянки мають параде-

льні назви: гаївки, гагілки /Галичина /, маївки, магівки / Полісся /, рогульки /Волинь /. Всім весняним пісням притаманні ліричність і розспівність. Більшість дитячих весняних хороводів відзначаються сценічним втіленням образів, що розкриваються за допомогою танцювально-пантомімічних рухів.

Пастуші ладкання - це поетичні звернення до тварин у зв'язку з першим вигоном худоби на пасовисько, що відбувається у травні. Такі пісні супроводжуються плетінням вінків із зілля та квітів, якими прикрашають голови корів, овець, або іншої худоби. Мелодія ладканок розспівна, речитативно-імпровізована з багатством мелізматичних прикрас, які у дитячому виконанні дещо спрощуються.

Фольклорні твори весняно-зимові обрядовості стали основою для створення музично-сценічних, хорових і вокально-танцювальних творів для дітей. Першою нотною збіркою із обробками веснянок була збірка М.Лисенка «Молодоші». Згодом з'явилися аналогічні збірки Я.Степового «Проліски», /З випуски /, В.Верховинця «Весняночка» /З випуски /, Л.Ревутського «Сонечко».

До дитячих співаників та методично-педагогічних посібників залучали кращі зразки дитячого фольклору композитори М.Леонтович («Практичний курс співу в середніх школах»), К.Стеценко («Навчання дітей нотного співу», «Луна»), Ф.Колесса («Шкільний співаник», «Співаймо»).

Весняно-зимова обрядовість відбилась в опері М.Лисенка «Зима і весна» в одноіменному балеті сучасних українських композиторів А.Мухи та М.Вілінського, в балеті Ж.Колодуб «Пригоди дівчини Веснянки».

Велику роль у вивченні, дослідженні та систематизації дитячого обрядового фольклору відіграли вчені-фольклористи К.Квітка, М.Гайдай, Т.Онопа, Д.Ревуцький, Л.Ревуцький, Г.Танцюра, Ф.Ступницький. Великий внесок зробили сучасні записувачі та виконавці М.Руденко, М.Колесниченко, Г.Дем'ян, Н.Присяжнюк, М.Стельмашук, Ю.Корчинський.

Найповнішими виданнями з нотним текстом є збірки « Ігри та пісні » /1963р./ та «Колядки та щедрівки» /1965р./.

Спів і музика супроводжують людину з перших кроків її життя. Чуттєвий зв'язок, що від дня народження існує між матір'ю і дитиною, дістає вірне відбиття у зворушливо щирих і безпосередніх колискових, які дитина чує досить тривалий час.

Народні колискові пісні зачаровують ніжністю, безпосередністю, простотою, художньою досконалістю, і тому можуть широко використовуватись у репертуарі молодших школярів. У них - уся материнська любов, світ добра, краси і справедливості, який кожна мати, кожен народ прагне виплекати в юних душах.

Тема сну та заколисування широко розробляється в піснях, де головною дійовою особою є кіт, вчинки якого так чи інакше пов'язані з дитиною. Таке широке і тривке входження цього персонажа до колискової пісенності пояснюється тим, що в народних уявленнях, та віруваннях кіт завжди постає другом людини, здатним оберігати її від злих сил.

Повчальний елемент містять пісні, де цікаво і різноманітно зображено шкідливість kota, провини якого мають подати дитині найпростіші уроки чесності. Ці колискові, незалежно від самого вчинку «героя», - чи то він «зливав медочок», чи «вкрав клубочок» - мають яскраво виявлений подвійний акцент, чітко виражений у своєрідній моралі пісень : «Не вчися, котику, красти, а вчися робити». Пісні при тому не вдаються до нудної дидактики, а через яскраві образи малюють цікаву і водночас повчальну картину, епізод, використовуючи найчастіше легку іронію, гумор, жарт, фантастику.

Коліскові пісні здавна привертали увагу композиторів, поетів, вчених. Першу колискову пісню з нотами записала Марко Вовчок у 1867 році «Ой ти, коте, не гуди». Згодом ця пісня фіксувалась і сучасними фольклористами. Кілька пісень про kota записано з Полтавщини К.Квіткою з голосу Лесі Українки.

До педагогічної скарбниці можна віднести довоєнні, і сучасні записи, здійснені на Поділлі фольклористами : В.Харковим, Г.Танцюрою, С.Мишанич; записи А.Шмиговського, В.Уманця з Київщини, Н.Неказаченка, О.Ошуркевича - з Волині. Ці пісні були видані у «Співаниках» даних авторів.

Дуже розширилась і географія записів колисанок. Заповнюється прогалина у висвітленні дитячого фольклору в жанрі колискової пісенності на Львівщині /Г.Дем'ян, Ю.Корчинський/. Записи на Полтавщині виконані А.Остащенко, О.Шевчук, на Дніпропетровщині - М.Шубравською.

Педагогічну доцільність використання народних пісень у вихованні школярів справедливо обґрунтовують їх красою і художньою довершеністю. Але чи досить цього для визначення провідної ролі народної музики у виховному процесі ? Наскільки ефективним буде засвоєння музичною свідомістю дітей елементів архаїчної музичної культури і її форм ? Який відгук знайде народна пісня серед школярів, як вплине на них ? Як має поєднуватися в школі народна музика з більш розвинутими формами сучасної музики ? Відповіді на ці питання сьогодні далеко не однозначні, але тільки їх урахування дозволить учителю виробити власну позицію у ставленні до народної музики, її використанні у виховному процесі.

У цьому плані важливими є думки академіка Б.В.Асаф'єва, який ще в 1926 році з тривогою писав : «Тепер пісня відходить її інтонація втрачається... Зникає побутова сфера, яка огортала народну піснетворчість. Вмирають носії довічних народних пісенних традицій... Не можна розраховувати в сучасній трудовій школі ні на інстинктивну любов до народної пісні /в її «неприкрашеній» суті/, ні на інтелектуальне осягнення її естетико-художніх красот»(19, с.144).

У наш час проблема використання фольклору в музичному вихованні дітей ще більше загострилася. Народна пісня майже зникла з побуту, особливо міського, її пропаганда звелася здебільшого до сценічних форм, вікові на-

родні традиції у багатьох регіонах України майже забулися. Така ситуація стала характерною і для школи, де народна музика в програмах тривалий час була представлена лише епізодично.

Проаналізувавши в такий спосіб педагогічний потенціал народних пісень за жанрами, ми дісталися висновку, що всі сім ознак педагогічної сутності жанрів музично-поетичного фольклору мають певну проекцію в методиці та практиці роботи.

Подальший аналіз нового програмового змісту фольклорного матеріалу для початкових класів спрямовано на виявлення дії визначених нами вище моментів поєднання морального та естетичного впливів на дітей.

Перебудова системи музично-естетичного виховання школярів торкнулася насамперед питань використання фольклору - виховання любові до народної музики, виховання народною піснею стало одним із провідних завдань учителя музики. І педагоги, і музикознавці однакові в тому, що вікові традиції народу повинні стати надбанням дітей - рідна мова, пісня, казка мають врятувати їх від безпам'ятства, безлико́сті й сірості. Насичення шкільних програм фольклором сприятиме проникненню учнів у глибини народної творчості, наближенню до сформованих протягом віків уявлень про сутність людини, її духовність, красу і гармонію навколишнього світу.

В основу програми з музики для молодших класів має бути покладений, насамперед, дитячий фольклор, який охоплює словесну творчість дорослих для дітей /колискові пісні, пестушки, забавлянки, казки, тощо /, творчість дорослих, яка з часом перейшла до дитячого репертуару /заклички, лічилки, ігрові пісні /, і безпосередньо дитячу творчість /скоромовки, лічилки.

Коліскові пісні, що належать до найдавніших жанрів народної пісенної творчості, позначені високим поетичним світосприйняттям і мелодійністю звучання. Їх розучування вводить дітей у світ глибоких материнських почуттів і яскравих образів, сюжети прості й зрозумілі дітям. Коліскові пісні виховують у школярів відчуття народної мелодики, краси материнської мови.

К.Орф (163) справедливо вважав, що дитячі лічилки, забавлянки, скоромовки, заклички є найкращим матеріалом для раннього гуманітарного виховання. Народна словесна творчість завжди діє на дітей безпосередньо і безвідмовно, тому найдавніша обрядова поезія й казка не можуть бути виключені із світу дитинства. Важливо те, що світ простих форм поезії не потребує «композитора», щоб покласти його на музику. Він сам насичений внутрішнім звучанням, і школярі мимоволі стають творцями такої найпростішої музики.

В.Верховинець (46) підкреслював, що ніщо так не розвиває розумові й фізичні здібності дітей, їх почуття й творчу фантазію, як ігри з рухами, танцями, співом. Тому на уроках розучується багато пісень, які можна інсценізувати або виконати в русі. Наприклад, першокласники беруть участь у виконанні й інсценізації українських народних пісень «Подільночка», «Два півники», «Занадився журавель», а також ігри та хороводи створені для дітей українськими композиторами. Наприклад, В.Верховинець : «Ведмедик і лісові звірятка», «Іваночку, покинь схованочку», «Сорока-ворона», «Летів горобейчик», «Зробим коло», «Гей ви, дітки, чорноброві», «Сонечко», «Ой чого ти, метелику», «Гляньте діточки малі», «Білесенькі сніжиночки», «Ой сусіди», «Гоп-гоп», «Бджоли», «Горобейко і сестричка», «У вишневому садочку»; Я.Степовий: «Діти колом стоять», «Мишка та кіт», «Засмучений зайчик», «Залізний ключ», «А ми просо сіяли», «Ой на горі льон», «Ягілочка»; М.Леонтович : «Мак»; Г.Верьовка : «Ой літає соколонько»; українські народні танці: гопак, метелиця, козачок та багато інших творів. У музичних рухах діти передають поведінку персонажів відповідно до музики і сюжету. Вираження характеру музики в русі розвиває природну музикальність учнів, їх здатність емоційно і свідомо сприймати музику.

Виконання дітьми танцювальних рухів і пластичних жестів сприяє засвоєнню характерних рис народних танців «гопак», «Аркан», «Козачок». Танцювальна творчість виявляється в умінні комбінувати елементи танцю,

створювати власні рухи. Проте вчителю слід пам'ятати, що інсценування, пластичні рухи, танцювальні композиції тільки тоді сприятимуть поглибленню сприймання музики, коли виступатимуть у єдності з вокально-хоровою роботою, грою на елементарних музичних інструментах.

Український народ з давніх давен зберігав свої звичаї, свята і обряди та пов'язані з ними пісні річного землеробського кола. Звернення педагога до обрядових пісень дає змогу по-новому вирішити проблему так званих «календарних пісень». З 1 класу нові програми пронизують календарні землеробські пісні - зимові, весняні та літньо-осінні, що сприяє поступовому накопиченню школярами фонду народних пісень. Повторне звертання до за-своєних пісень збагачує і розвиває емоційну пам'ять дітей, виховує загострене сприйняття краси.

Початку навчального року в школі відповідають пісні літньо-осіннього циклу, серед яких особливо виділяються жнивварські. Ці пісні учні починають розучувати в 1 четверті. На одному з уроків у першій чверті, присвяченому жнивварським пісням та обрядам, учитель має підкреслити, що зміст жнивного обрядового циклу пісень - похвала ниві, врожаю, сонцю, господарю, трудівникам. Роздуми учнів про відбиття у жнивварських пінях трудового життя народу пов'язуються із сьогоденною працею батьків.

Значне місце в програмі посідають колядки і щедрівки, що були важливою складовою частиною колись розгорнутих обрядів зимових свят. У кожній місцевості існували свої варіанти пісень, обрядів і звичаїв, але основний їх зміст залишився тим самим: силою слова, пісні та обрядових дій сприяти добробуту селянської родини, успіху у веденні господарства, рясного врожаю в полі, гарного приплоду худоби. Запропоновані програмою колядки та щедрівки можуть бути замінені регіональними піснями. Доцільно залучати учнів до збору таких пісень, вивчення місцевих звичаїв та обрядів.

Повторення вивчених та розучування нових колядок та щедрівок варто завершити у кожному класі проведенням уроку, присвяченого новорічним

пісням та обрядам. До цього уроку бажано вивчити з учнями новорічні віншування, розповісти, як можуть народні звичаї відроджуватися у наші дні.

Наступним фольклорно-пісенним циклом, що пронизує програми всіх класів є веснянки. Побутування на Україні цих пісень, тісно пов'язаних з календарем весняних сільськогосподарських робіт і родинним побутом селян. Пісні весняного циклу виконувалися від початку льодоходу до настання літа, супроводжуючись масовими іграми, хороводами, танками.

У кожному класі вивчаються нові веснянки, що дає змогу щороку один із уроків музики провести погожого весняного дня на шкільному подвір'ї або лузі, поєднуючи виконання пісень з веденням хороводів, іграми. Докладний опис весняних ігор і хороводів учитель може знайти у книзі В.Верховинця «Весняночка» /К., 1989/.

Музика є складовою частиною народної творчості, тому повноцінне сприймання пісенних жанрів неможливе без зв'язку їх з іншими видами і жанрами фольклору. Увага вчителя до народної музики як цілісного явища допоможе розкрити і своєрідність народно-пісенних жанрів, і особливості їх перетворення у творах композиторів. Важливо, щоб школярі відчували фольклор не як щось архаїчне, а як природну і невід'ємну частину життя народу, як цілісне явище його духовної культури.

Четвертокласники ознайомлюються з новими жанрами українського фольклору - історичними піснями і думами. Нагромадженні враження і музично-слуховий досвід дають учням змогу самостійно виділити найхарактерніші ознаки цих жанрів.

Значна увага приділяється народним думам, що істотно вирізняються з фольклорного моря української пісенності. Дума - це лірична чи лірико-епічна словесно-музична художня оповідь-спів у супроводі кобзи, бандури або ліри. Слухаючи думи, школярі мають виділити особливі ознаки цього жанру : імпровізаційне речитативний характер мелодики, основаної на варіюванні мелодичних зворотів та поспівок, підпорядкованість музичного ри-

тму ритміці словесного тексту, багатство поетичних паралелізмів, метафор, образів і символів, сольний спів у інструментальному супроводі. Значний інтерес для них становитимуть розповіді вчителя про кобзарів - прадавніх героїчних співців України та сучасних виконавців дум.

Золотою добою в розвитку української народної пісні вважають 16-18 століття. В піснях цього періоду виробляються і закріплюються ті характеристичні прикмети української народної пісні, які її відрізняють від пісень інших народів. З'являється нова форма козацьких дум, лірично-епічних творів імпровізаційно-речитативного характеру, що змальовують боротьбу козаків із турками й татарами, а пізніше війни з часів Хмельниччини. Наприклад : «З суботи на неділю заказали на війну», «Князь Роман», «За річкою вогні горять, там татари полон ділять», «У святу неділю не сизі орли заклекотали», «В Цариграді на риночку п'є Байда горілочку», «Козак Голота», «Дума про Самійла Кішку», «Дума про Марусю Богуславку», «Кляла цариця, вельможна пані, Чорнеє море проклинала», «Ой три літа, три неділі минулося на Україні», «Зажурилася Україна, що нічим прожити», «Та й чую загадано та заповідаю усім козаченькам», «Ой озветься пан Хмельницький», «Зажурилась Хмельницького сідая голова».

Спорідненими з думами є історичні пісні. Давній діатонізм закрашується хроматизмом, з'являються інтервали збільшеної секунди і кварта. З появою дум пов'язана поява народних співців : кобзарів, бандуристів, лірників /переважно сліпців/, що організовуються навіть в співацькі братства або цехи з своїми традиціями. На панських, а навіть на царському дворах були бандуристи улюбленими співцями.

Дальший розвиток української пісні зближує її до сучасної музичної європейської системи з означеною тональністю, але все таки характеризується специфічними ознаками своєї оригінальності. Зокрема потрібно підкреслити розвиток своєрідної поліфонії, що мабуть є відгуком церковної багатоголосної музики, перетвореної в душі народу у високо оригінальну форму гетеро-

фонії /так званих «підголосків»/. Зміст тих пісень наповнюється індивідуальними переживаннями людини у різноманітних формах. Це пісні чумацькі, бурлацькі, рекрутські, парубоцькі та любовні. З'являються танцювальні форми мелодій : шумки, козачки, метелиці, коломийки і т.п.

Велика група побутових пісень складається з ліричних протяжних, трудових, колискових, ігрових, величальних, жартівливих, танцювальних та багатьох інших.

Весільні пісні є важливою складовою частиною весільного драматизованого дійства, яке могло проводитись багато днів. Цей різноманітний цикл включає пісні, які співалися до вінчання - ліричний образ нареченої, прощання з батьківським домом, тривога перед невідомою долею, та ті, що співалися після вінчання - величання молодих, вітання, жартівливі, танцювальні.

Ліричні пісні передають задушевні емоції людини, його переживання, радощі й печалі. Цим творам притаманна плавна мелодія з розспівуванням складів.

Народні плачі та голосіння виконуються ритмічно, вільно, у них часто речитативні звороти чергуються з мелодично орнаментованими. Виконувалися гуртом, усією родиною чи солістами.

Коломийки - споріднені з частівками невеликі з короткою мелодичною строфою, чітким, часто пунктирним ритмом, швидкі мелодії, як правило, не закріплені за одним певним текстом. Бувають ліричні, жартівливі й сатиричні коломийки; вони виконувалися переважно хором з інструментальним супроводом, поєднувались з танцями.

Багато композиторів класиків і сучасних композиторів черпали натхнення у народній творчості, обробляли народні пісні, включали народні мелодії до своїх монументальних творів, тим самим даючи нове життя народним пісням. Розглянемо цей процес із позиції його значення для формування

цілісного морально-естетичного досвіду дітей, який ми визначили інтегративним утворенням у досліджуваному процесі.

Найбільшим і найкращим осередком музичної культури на Україні був Київ із своєю Академією, в якій процвітала перш за все вокальна церковна музика. Київ був ще й осередком, який, переймаючи досягнення західної культури, вмів їх перетворити і втілити в своєрідній формі у власну культуру.

Поява і діяльність Д.Бортнянського /1751-1825./, який разом із своїми сучасниками М.Березовським і А.Веделем творить «золоту добу» /як її називає д-р Б.Кудрик/ в історії української церковної музики, є окремою епохою, є одним із найсвітліших моментів українського музичного минулого і майбутнього. В своїй творчості ці композитори широко використовували українську народну музику культуру, у всій їхній творчості простежується національний стиль, який залишиться показником тієї високо розвинутої сили українського духу, що в епоху поневолення українського народу духовно панував над своїми гнобителями.

Як з одного боку українська культура взагалі, а музична зокрема, мала величезний вплив на Московщину, яку вона власне європеїзувала, так з другого боку політична залежність України від Москви залишала все відчутніші сліди на українській культурі, в яку почали входити московські впливи у вигляді казармених пісень, «душещипательних» романсів і т.п. Змосковщена українська інтелігентська верства віддалюється від своєї рідної культури і рідної пісні, що найшла ще захист у самім народі, на селі. Та з початком 19 століття і трохи пізніше з'являються перші ластівки нового відродження української музичної культури в національному дусі.

Джерелами цього відродження вважають Семена Гулака-Артемовського /1813-1873/, автора таких творів, як «Українське весілля», «Ніч під Івана Купала», опери «Запорожець за Дунаєм», та Петра Ніщинського /1832-1896/, «Вечорниці», думи «Про Байду» і «Про козака Софрона». Діяльність цих

композиторів вийшла з глибокого національного почуття, з ядра української музичної сфери - народної пісні. До цієї групи музикантів треба ще зачислити Миколу Аркаса /1852-1909/, автора опери «Катерина». Музичні твори на слова Т.Г.Шеченка писав також Петро Сокальський, автор опер на українські сюжети, «Облога Дубна», «Мазепа», «Травнева ніч».

Переломне значення для розвитку української національної музичної культури має поява Миколи Лисенка. Його постать для цієї культури має епохальне значення. Найбільш характеристичним і важливим для його творчості є його відношення до Шевченкової поезії. Те, що Шевченко дав українському народу в слові, Лисенко намагався перетворити в музику.

Творів Лисенка на слова Шевченка в загальному нараховується близько восьмидесята. Це, зокрема, ділянка творчості, що охоплює твори різної величини й форми - від простенької пісні та хору до великої форми кантати. М.Лисенка вважають батьком української національної музики, засновником великих музичних форм, першого творця української матеріалом і духом опери, і одночасно невтомного організатора музичного життя на Україні, й великого громадянина, що боровся за українську національну культуру. Його хорові твори «Б'ють пороги», «Радуйся ниво», «На вічну пам'ять Котляревському», опери : «Різдвяна ніч», «Тарас Бульба», опера-хвилинка «Ноктюрн», «Еней на мандрівці», «Сафо» /незакінчена опера/, дитячі опери : «Зима і весна», «Коза дереза», «Пан коцький», та багато інших творів.

Хоровий спів виховує естетичні якості людини, що впливають на її моральні почуття й психологію. Цієї думки дотримувалися і українські композитори М.Лисенко, М.Леонтович, О.Кошиць, К.Стеценко, Я.Степовий, П.Козицький, В.Верховинець, М.Вериківський. Так, М.Лисенко прагнув будити творчі сили юних виконавців у процесі постановки його дитячих опер, що здійснювалися за участі Лесі Українки як режисера-постановника. Пісенний фольклор М.Лисенко розглядав як відбиття об'єктивної діяльності і надавав суттєвого значення у творчій і педагогічній діяльності, вбачаючи у ху-

дожній його обробці важливий фактор його естетичного й морального впливу на духовний світ дитини.

Починаючи з 19 століття і до наших днів ціла плеяда прекрасних композиторів продовжила збагачувати українську музику творами, беручи за основу народну пісню, народні традиції. Це такі композитори, як М.Вербицький, І.Лаврінський, С.Воробкевич, В.Матюк, Д.Січинський, Ф.Колесса, Я.Лопатинський, С.Людкевич, В.Барвінський, Н.Нижаківський, З.Лисько, М.Колесса, Б.Лятопінський, Л.Ревуцький, В.Косенко, П.Козицький, М.Вериківський. Асиміляційна сила України така, що й композитори інших народів на Україні працюють для українського мистецтва : такі композитори, як Ю.Мейтус, М.Тіц, Яновський, Золотарьов, Глієр та інші.

Післялисенківська доба висуває двох великих, передчасно померлих композиторів: Кирила Стеценка /1882-1922/ і Миколу Леонтовича /1877-1921/. В жанрі хорової мініатюри вони збагачують українську хорову літературу прекрасними творами.

Яскраву сторінку в методику музичного виховання засобами національної музики вписав К.Стеценко який понад десять років навчав дітей хорового співу. Створивши «Шкільний співаник» у трьох частинах, «Початковий курс навчання дітей нотного співу», та «Записки з педагогіки», К.Стеценко приділяв серйозну увагу роботі з учнями, у яких слабо розвинений музичний слух. Він дослідив, що невміння співати в тон з класом не означає відсутності слуху в учнів.

Іноді голос дитини рефлектує на почутий вухом звук і відтворює квінту або октаву до нього, тобто його обертон. Для цього Стеценко радив «ввести учня у потрібний тон» і починати з квінтуючого тону, поступово «опустити» його до потрібного звуку. Стеценко надавав особливого значення навчанню красивого співу, неодноразово підкреслюючи важливість естетичного начала у процесі співу.

К.Г.Стеценко автор численних хорових творів, обробок народних пісень, двох дитячих опер : «Івасик Телесик» і «Лисичка, Котик, і Півник». Твори для дітей становлять значну частину його творчого доробку. Все свідоме життя композитора було присвячене школі: він викладав співи й проводив велику позакласну і позашкільну музичну роботу, широко пропагуючи українські народні пісні й твори видатних українських композиторів.

Видатному українському композитору, майстру хорових мініатюр, створених на основі кращих зразків української народної пісенності М.Д.Леонтовичу, як і багатьом українським композиторам /М.Лисенко, К.Стеценко, Я.Степовий/, притаманним було поєднання творчості, виконавської, диригентсько-хорової та педагогічної діяльності. З ім'ям М.Леонтовича пов'язане становлення методики музичного виховання в школі на фольклорній основі у 1898 році вийшов «Практичний курс навчання співу у середніх школах України». Леонтович створив понад 300 обробок народних пісень.

В.С.Костенко, П.О.Козицький, Л.М.Ревуцький, А.Д.Філіпенко - композитори, в творчості яких знайшли своє поєднання й перетворення елементи національного морально-естетичного досвіду. Тому з повним правом їх можна вважати тими видатними постатями, які брали участь у його створенні та одночасному формуванні його в дітей. Це пісні для дітей П.Козицького, дитячі пісні та обробки народних пісень В.Косенка, це збірка «Сонечко» Л.Ревуцького і цілий окремий дитячий фольклорний світ А.Філіпенка, повз спів пісень якого не проходила протягом значного часу жодна українська дитина, що відвідувала дитячий садок.

Особливий інтерес становить педагогічна діяльність і спадщина фольклориста зі світовим іменем, композитора і педагога Ф.М.Колесси, який написав близько сотні наукових праць про народну творчість, узагальнивши в них свої багаторічні дослідження української народної пісні. Відомий фольклорист відзначає велике значення пісень у морально-естетичному розвитку,

оскільки пісня плекає в народних масах почуття краси, розвиває природні обдарування народу, його фантазію пробуджує любов до музики. Інакше кажучи, є могутнім культурним чинником. Підкреслюючи значення народних пісень для духовного життя народу композитор у своїй праці «Музикознавчі праці» пише: «Народні пісні пробуджують любов і повагу до рідного слова. Українська народна поезія пронизана гуманними і свободолюбивими ідеями, розвиває і піднімає все, що тільки є хорошого і прекрасного в душі людській, тому має освітній і виховний вплив на маси». (103, с.245-246).

Педагогіка не може обминути кращий доробок Степового, у якому визначне місце посідають обробки українських народних пісень для дітей. Найяскравішим його дарунком дітям стала збірка «Проліски» (196). Сьогодні, як ніколи, розкриваються широкі можливості для використання творчої спадщини Степового в роботі з молодшими школярами. Педагоги можуть успішно застосовувати репертуарну збірку «Проліски» з метою морально-естетичного виховання дітей. Яскрава образність художнього матеріалу, вдале використання імпровізаційної специфіки пісенного фольклору, простий музичний вклад, чіткий метроритм вміщених пісень та інші достоїнства як найкраще сприяють розвитку музичного чуття дитини. Композитор тонко відчув схильність дітей до конкретної характеристичності образів і зробив умисне акцент на зображальності творів. Він перетворив народні пісні у своєрідні мініатюри-сценки, що передбачає застосування елементів гри, танцю, театралізації, робить можливим творче використання їх у виховній роботі з дітьми. Вихователь, вчитель який мислить не стандартно, може організувати безліч цікавих, оригінальних форм роботи на матеріалі цієї збірки. Це допоможе виховувати у дітей любов до рідної природи, доброту та інші якості особистості.

Велике значення для української музики має творчість українського композитора /хоча великий період життя він прожив у еміграції у Америці, м.Нью-Йорк/ Михайла Гайворонського /1892-1949/. Музична спадщина Гай-

веронського досить велика. До найвідоміших його творів належать більш як 30 стрілецьких пісень /декілька на власні вірші/, рапсодія «Довбуш», увертюри, танці та марші для духового оркестру. У 1922 році Українське Педагогічне Товариство у Львові випустило друком «Співаник для дітей дошкільного та шкільного віку», автором якого був М.Гайворонський. Особлива цінність посібника полягає в тому, що переважна кількість репрезентованого тут музичного матеріалу - це народні пісні, їх обробки та оригінальні пісні, написані під впливом народних. Як і інші подібні «Співаники», що в різний час видавалися в Галичині, посібник М.Гайворонського можна назвати «загальноукраїнським», бо він містить у собі пісенні зразки з різних регіонів України. Подання матеріалу здійснене композитором за принципом «від простого до складнішого». Кожна з пісень, представлених у «Співанику», свідчить про надзвичайно високий рівень професійних вимог, з якими автор підходив до підбору мелодій та їх опрацюванню. Це стосується художньої цінності, вікової відповідності, зручності співацької теситури, досконалості поетичних текстів пісень тощо.

«Співаник» М.Гайворонського відкриває вчителям музики ще одне чисте джерело, наповнення якого допоможе прищепити школярам любов і повагу до музичної творчості рідного народу, сприятиме засвоєнню дітьми рідної мови.

Духовне життя, духовні запити, про кого не йшлося б - дорослих чи дітей, - це дуже делікатна сфера, яка вимагає серйозного і уважного ставлення. Під загрозою насамперед діти, які живучи на своїй землі, серед рідного народу, не знають в повній мірі своєї народної спадщини. Аби переконатись в цьому, досить побувати у загальноосвітніх та музичних школах. На уроках музики, вивчення українського народного фольклору проводиться не досить глибоко і серйозно. Якщо вивчається народна пісня, рідко можна почути цікаву бесіду чи розповідь про дану пісню. Адже на уроках музики діти повинні отримувати інформацію не тільки про пісні, але і про народні звичаї,

обряди на яких виконувалися певні пісні. Діти повинні знати, що історія України знайшла віддзеркалення в народних піснях, думах. На уроках повинні даватися знання про історичний розвиток народної української музики. За своєю природою народна творчість - це саме те, що потрібно для музичування юних : вона яскрава, колоритна. Крім того, це рідні інтонації, які діти легко сприймають і запам'ятовують. Нарешті, що особливо важливе в масовій практиці, виконання фольклору не пов'язане з технічними труднощами. Пісенно-танцювальна музика викликає в дітей жваву реакцію, адже слухати її і грати байдуже не можливо. А саме цього вони й прагнуть.

З багатьох питань, які постають перед педагогікою у зв'язку з використанням народної спадщини, розгляньмо, насамперед, якою мірою сьогодні музичний фольклор може бути джерелом виховання, формування естетичної свідомості дітей. Адже склалися нові умови життя, змінилася ладотональна і ритмічна основа сучасної музики. Це, безумовно, не могло не відбитися на такому оцінному ставленні частини дітей до народної пісні, яке не завжди збігається із загальноприйнятою оцінкою.

Сучасна соціокультурна ситуація характеризується активним впровадженням еталонів масової культури, поширеному шоу бізнесу, формуванням суспільства споживання по типу «мода». Зростає роль засобів масової комунікації, які є провідником модного, сучасного але далеко не завжди високохудожнього, морально-естетичного. Поряд з цим відбувається зміщення центру традиційного педагогічного впливу родини і школи до юнацьких угруповань, моди, молодіжної субкультури, які стихійно спрямовують соціалізацію молоді.

Вплив музичної моди на естетичну свідомість особистості зростає в юнацькому віці, а починається в молодшому шкільному віці, коли, за свідченням психологів, соціологів, естетиків та педагогів, інтерес до музичного мистецтва починає тільки формуватися. (І.Климчук, 99)

РОЗДІЛ 1

Виховання учнів засобами народної музики, як проблема педагогічної теорії і практики.

1.1. Теоретичні засади впливу народної музики на поєднання морального та естетичного виховання молодших школярів.

Риси духовного світу дитини формуються в молодшому шкільному віці, що доведено в працях Н.А.Ветлугіної (47), М.Я.Басова (33), Л.С.Виготського (42), А.В.Запорожця (81), Н.С.Лейтеса (137) та ін. Саме в цей період життя дитина засвоює основи систематичних знань, формується її характер, воля, світогляд, ідеали, моральні погляди та переконання.

Водночас саме школа покликана сформувати особистість майбутнього громадянина, готового правильно співвіднести цінності і ідеали навколишнього світу. Нові соціальні реалії вимагають якісно нових дослідницьких підходів перш за все до проблем морального виховання особистості.

Т.Р.Гуменникова (65) визначає кілька факторів цієї проблеми :

По-перше, зміни в загальнолюдській свідомості у зв'язку з визнанням людиною «мірилом всіх речей» зумовлюють зростання значення гуманістичних завдань сучасного суспільства і реалізацію наявних громадських можливостей і резервів у цьому напрямі.

По-друге, практика морального виховання, що склалася, характеризується суперечливістю. Це зумовлено недоліками суспільного розвитку, негативними прикладами поведінки дорослих, що ниці повсюдно вкоренилися : невідповідність слова і діла, соціальна індиферентність, жорстокість і байдужість

Народна пісня має такі музичні особливості, як наспівність простота мелодичної і ритмічної культури, виразність мелодії, тісний зв'язок поетичного тексту з мелодією. Саме це спонукає молодь за допомогою вчителів пізнавати і цінувати пісню як невичерпне джерело народної педагогіки. Обробки народних пісень українських композиторів, пронесені через роки, нині є цінним знаряддям духовного відродження. Використання їх значною мірою впливатиме на світоглядне моральне та естетичне виховання молоді.

Великого значення набуває питання про взаємозв'язок моральних і естетичних почуттів, які перебувають в органічній єдності. Той факт, що мистецтво / найбільш концентрований вияв прекрасного / зародилося в процесі праці, підкреслює соціальну природу естетичного почуття. Естетичне завжди впливає з морального ідеалу, якщо будується на правильній основі. За чудовим, широко відомим твердженням М. Горького, естетика — етика майбутнього.

Проте є два вкрай небажані трактування цього питання, які треба врахувати.

В одному випадку в естетичному переживанні недооцінюють його моральну сторону і все зводять до зовнішніх проявів - до краси, естетизму. Тоді в педагогічному процесі наголошують на тому, що стосується зовнішності, манер, обстановки. Аж ніяк не перекреслюючи цього, ми не можемо, проте цим обмежуватись.

У другому випадку в естетичному підкреслюють його моралізуюче начало, застосовують соціологізаторський підхід, вносячи зайвий дидактизм, недооцінюючи силу специфічного впливу прекрасного / зокрема мистецтва / на моральне обличчя дитини. Це дві крайності, які заважають формуванню в дітей правильних естетичних переживань.

Розробка системи морально - естетичного виховання дає можливість подолати нерівномірність розвитку дитини, стихійність і випадковість у виховному процесі. Особливо важливо знайти правильне співвідношення між

морально - естетичним вихованням, навчанням і розвитком. Треба забезпечити всебічний і гармонійний розвиток кожної дитини. Відомо, що розвиток таких психічних процесів, як естетичне сприймання, уява, судження, а також певних якостей особливості дитини / її інтересів, потреб, здібностей / простежити значно важче, ніж установити результати набування знань та навичок, особливо враховуючи при цьому все багатство індивідуальної своєрідності естетичних переживань. Гармонійне поєднання розумового і фізичного розвитку, моральної чистоти і естетичного ставлення до життя та мистецтва - умова формування цілісної особистості. Правильно здійснюваний естетичний розвиток завжди пов'язаний з удосконаленням багатьох якостей і рис дитини.

В моральному вихованні школярів важливе місце займає мистецтво, яке має великі можливості впливу на духовний світ людини, на її думки, почуття, уяву, творчість у різних сферах діяльності.

У роботі «Критерії сформованості естетичних потреб учнівської молоді в галузі музичного мистецтва» (153) Г. Мітін стверджує, що мистецтво збагачує духовно : вчить почуттів переживання отримувати насолоду та задоволення від спілкування з прекрасним, розкриває розумові здібності, спонукає до творчості, вдосконалює логіку мислення. Але ще найважливіше - воно акумулює в собі певну соціальну мету - морально - естетичний вплив на особистість учня, яка знаходиться в стадії формування, вплив на становлення ціннісних орієнтацій, моральних якостей, естетичних потреб.

Музичне мистецтво, порівняно з іншими видами мистецтва, володіє найбільш специфічною системою виражальних засобів, які підпорядковані строгій логіці, що забезпечує узагальнено - типове втілення суттєвих моментів дійсності. Саме завдяки цій системі, котра фіксує надзвичайно високий рівень художнього мислення, музика спроможна не тільки відтворювати характерний емоційний стан людини, але й виражати в образній формі опосередковане ставлення людини до дійсності.

Дослідниками встановлено, що змінам психічних властивостей / Л.С. Виготський «Психология искусства» / сприяє лише та діяльність, яка є значимою для особистості і відповідає її інтересам, потребам, ціннісним орієнтаціям, відповідним стосункам. Саме тому основою формування естетичних потреб учнівської молоді в галузі музики є формування морально-естетичного ставлення до музичної діяльності. Зазначимо, що відповідне ставлення може бути вироблене лише в межах такої діяльності, зміст і характер котрої, відображаючи естетичну спрямованість, формує необхідні мотиви і потреби, а способи її виконання забезпечують учневі позицію активного діючого суб'єкта музичної діяльності, тобто вимагає від нього прояву високого рівня активності, самостійності, творчості.

А джерелом цього яке дає знання про наших попередників у думках, почуттях, відносинах, про визначні події, які відбуваються в їхньому житті, є фольклор, зокрема українська народна пісня. Про своєрідність І.Огієнко писав так : «Наші пісні - це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними» (158). Пісня надзвичайно вагома частка світогляду народу, його освіченості, моралі. Тисячі народних пісень, які дістались нам у спадщину - це результат творчості багатьох поколінь народу, про якого видатний російський композитор П.І. Чайковський сказав : «Бувають щасливими обдаровані натури. Я ж бачив народ, народ - музикант - це українці» (224).

С.А. Чабан у роботі «Естетичне виховання молоді засобами української народної пісні» досліджує народно-пісенну творчість, як одне з основних джерел дидактичного матеріалу музичного виховання. Як вважав видатний український вчений, філолог, фольклорист О.Потебня «Пісня така ж давня, як і мова, є продуктом колективної праці, витвором багатьох поколінь. З мови й пісні розвиваються першоеlementи духовної культури, на їхній основі зростає національна література, музика, філософське сприймання світу» (173). Тому цивілізований народ оберігає рідну мову й пісню. Загально відо-

мо, що чим вищим є інтелектуальний рівень людини, тим більше вона піклується про розвиток і збереження своєї пісні. Жоден жанр музичної народної творчості за силою впливу на емоційний світ людини не може зрівнятися з піснею. Безпосередньо впливаючи на почуття і настрої, вона глибоко сприймається й усвідомлюється особистістю дитини, відіграє значну роль у розвитку її свідомості, ставленні до навколишнього світу, сприяє процесу становлення національної самосвідомості. Це пов'язано з тим, що найвищим призначенням творів народної музично - пісенної спадщини є вираження того чи іншого ідеалу, закладеного в ній автором / народом /.

Видатні діячі українського народу у фольклорі, а саме у народній пісні, вбачали виховний потенціал. Г.С. Сковорода, І.П. Котляревський, А.В. Духнович, наголошували на необхідності використання фольклору - одного з впливових засобів морального та естетичного становлення молоді. Високо цінував народну творчість як педагогічний розум і виховний засіб трудового народу І.Я. Франко. Він цікавився як народними піснями, так і переказами, легендами, звичаями тощо. Народні пісні та думи І.Я. Франко називав одним з найцінніших наших національних надбань і одним із предметів оправданої нашої гордості, у книзі «Студії над українськими народними піснями» та інших. Надзвичайно важливі положення, які мають значний вплив на подальшу розробку проблеми морально - естетичного виховання засобами народної пісні, черпаємо з творчої спадщини Л.Українки. це фольклорні збірки «Дитячі ігри, пісні і казки Ковельського, Луцького і Новоград - Волинського уїздів Волинської губернії», збірка віршів «На крилах пісень», поеми «Легенда», «Місячна легенда», «Осінь казка», «Давня казка», ліричні твори «Колискова», «Вишенька», «Літо красне пролетіло».

О.Палюк вважає, що емоційне тло у формуванні морально - естетичного світогляду молодшого школяра можуть забезпечити вдало дібрані засоби його виховання. Серед них першорядне місце, як відомо, займають народні музичні твори в яких віддзеркалюються духовність нашого народу, його світо-

глядність. Він наголошує на тому, що народне мистецтво відбиває об'єктивну суспільну потребу в естетичному осмисленні оточуючого середовища заради задоволення запитів людини і є могутнім стимулом її розвитку. Завдяки народному мистецтву здійснюється зв'язок поколінь, і через задоволення художніх потреб реалізується соціальне призначення мистецтва. Цінність будь-якого мистецтва, зокрема і народного, визначається багатством засобів за допомогою яких втілюються певні ідеї. У цілому саме в співвідношенні мистецтва з життям виявляється його морально-естетична цінність як могутнього засобу освоєння і перебудови світу. Тому звернення до національного є на сьогодні одним з головних засобів нашого самозбереження,

Вдале використання народної музики у роботі з молодшими школярами оптимізує працю вчителя. Зустріч учнів у школі із звичним і добре відомим для них засобом народного виховання, завжди радісна, цікава й приємна. Вона збуджує позитивні емоції, робить малодоступне простим, близьким і зрозумілим, активізує творче мислення учнів, збагачує їх духовно.

Музично-пісенна спадщина українського народу високохудожня за змістом, глибокоемоційна і різнобічна за засобами виразності, здатна викликати співпереживання, радість і смуток, гнів і непримиренність. Тому українську народну та класичну музику слід розглядати не тільки як джерело емоційної насолоди, але і як засіб естетичного і морального виховання.

Висока художність і доступність надають українській музиці великого педагогічного значення. Найкращі зразки допомагають виховувати в особистості високі моральні, естетичні, світоглядні, художньо-естетичні якості, розвивати інтерес до самого музичного фольклору, художній смак, фантазію, природні обдарування, формують музично-педагогічну освіту. Володіючи важливими виховними якостями, високою художністю і простотою, народна пісня легко сприймається і засвоюється найбільш повноцінно у педагогічному розумінні, впливає на формування професійно-педагогічного інтересу вчителів музики, та естетичного інтересу дітей.

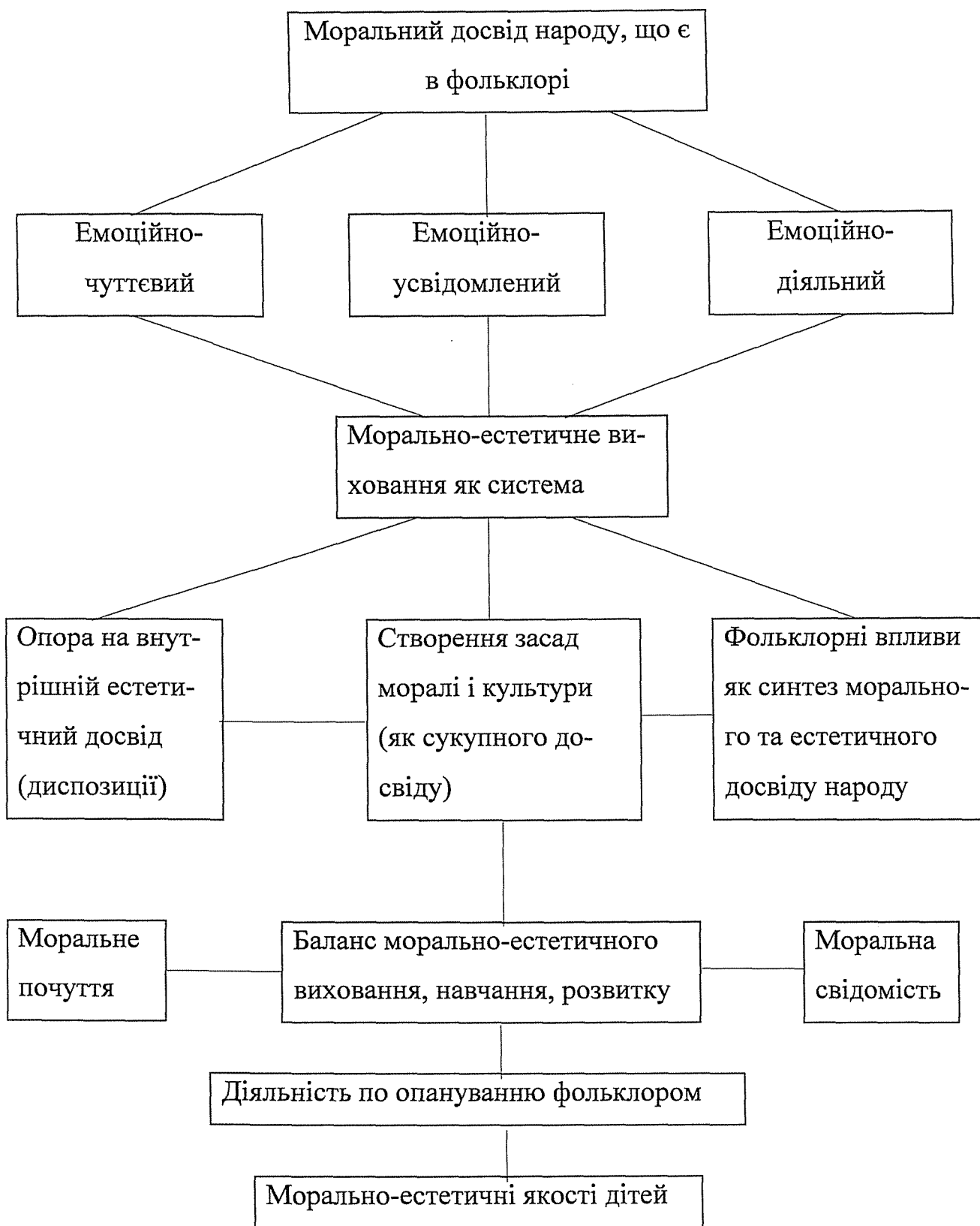
Таким чином, народна пісня слугує ефективним засобом морально - естетичного виховання особистості. Нею передаються моральні, соціальні, світоглядні позиції, тому вона завжди виконувала виховні функції. Народна пісня та українська музика збуджує творити красу навколо себе, донести і передати її іншим. Тому надзвичайно багаті та різноманітні за змістом народні пісні мають зайняти належне місце у формуванні морально - естетичних поглядів молодших школярів.

Основними компонентами педагогічного потенціалу української музики є інтонаційна особливість, наспівність, простота мелодії і ритмічної структури, виразність і багатство мелодій, гармонії, тісний зв'язок поетичного і музичного текстів, глибока емоційність, достовірність, глибокий виклад думки, поетичність, чистота образу, глибокий, високохудожній і правдивий зміст, відбиття історії життя народу, його думок, почуттів.

У вихованні різних епох та різних систем, починаючи з первісного, рабовласницького суспільства і до наших днів є багато відмінного, але загальним є те, що музичне виховання, на матеріалі фольклору, завжди було і є одним з найпотужніших засобів морально - естетичного виховання, оскільки сила впливу народної музики на людину випробувана століттями.

Здійснений нами теоретичний пошук педагогічних механізмів поєднання моральних та естетичних впливів у фольклорі подаємо в схемі.

Перехід морального досвіду музичного фольклору.

1.2. Модель морально-естетичного виховання учнів початкових класів засобами народної музики.

Одним з найбільш поширених підходів у сучасній теорії і практиці є побудова науково обгрунтованих систем організаційно-педагогічної діяльності. Моделювання систем з метою вивчення пізнавальних об'єктів, процесів, структур отримало широке розповсюдження в теорії та практиці наукових досліджень, що відображено в ряді вітчизняних та зарубіжних публікацій (Блінов В.М., Краєвський В.В., 31, Гершунський Б.С., 58, Глінський Б.А., 60, Сохор А.М., 193, Усмов А.І., 208, Штоф В.А., 233).

Як показало вивчення теорії і особистий досвід роботи по відборі і систематизації знань, вмінь на навичок, які складають основу морально-естетичного виховання засобами народної музики, найбільш ефективна і зручна для відображення змісту морально-естетичних характеристик - методика моделювання системних об'єктів.

Для нашого дослідження дана теоретична позиція дає ключ до розуміння, що прагнення до побудови модельних якостей системи які вивчаються, об'єктів і процесів взагалі не повинно орієнтуватися на всю повноту і об'ємність їх відображення, що практично не реально, а на виділення існуючих ізоморфічних та гомоморфічних ознак. (148) Так наша модель морально-естетичного виховання вчителем молодших школярів не претендує на відображення всієї інформації і практичного досвіду, які можуть знадобитися йому в процесі здійснення обов'язкових впливів, а включає в себе той об'єктивний мінімум, який необхідний для розв'язання завдань, типових умов, зв'язаних з основними напрямками його діяльності по організації виховання та навчання учнів.

Розробка моделі морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музики має предметно спрямований характер і обмежена

основними системостворюючими компонентами, які надають їй певну стійкість і твердість. Разом з цим в самих компонентах системи є невичерпні можливості для творчої імпровізації до конкретної деталізації.

В процесі розробки системи морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики на аналітико-синтетичній основі були визначені її структурні компоненти - ряд основних блоків, які відображають зміст діяльності вчителя музики молодших класів, з характерними специфічними для кожного з них ознаками. Це такі ознаки: спільність конкретної мети, принципи, зміст, методи організації педагогічної діяльності (технологія), психологічні, етичні, економічні умови, які властиві тому чи іншому боку діяльності вчителя молодших класів. Характерні ознаки визначались на основі аналізу об'єктів його педагогічного впливу, бо в залежності від об'єкта /процес навчання, процес виховання, громадська діяльність і т.д./ змінювались зміст, методи, форми навчально-виховної діяльності вчителя. Отримані на цій основі блоки, які відображають узагальнені напрямки праці вчителя, стали основними структурними компонентами системи педагогічної діяльності.

У відповідності з теоретичними положеннями моделювання ми розробили головні структури і компоненти системи педагогічної діяльності з морального виховання учнів початкових класів засобами музики.

1. Мета та завдання системи педагогічної діяльності з морально-естетичного виховання засобами народної музики. Мета - досягнення оптимального рівня морального розвитку кожного вихованця з умовою неповторності його індивідуальних рис.

Система морального виховання передбачає такі напрямки організації колективної діяльності дітей, що є важливими умовами формування гуманістичних ставлень:

- врахування індивідуальних властивостей дітей, самоутвердження їх

- використання правил поведінки, які створюють самі діти, моральні ситуації в регулюванні дитячої поведінки (на уроках музики);

- організацію «музичних хвилинок», «комплексних занять», збору забутого фольклору - як шляхів залучення молодших школярів до загальних переживань;

- спільну діяльність дітей, педагогів, батьків як основу виникнення гармонії в їх відносинах;

- підвищення педагогічної культури батьків по питаннях морально-естетичного виховання.

2. Теоретичне обґрунтування вихідних положень педагогічної діяльності з морально-естетичного виховання /принципи, тенденції, вимоги, умови, особливості тощо /.

3. Вимоги до визначення змісту /структури, побудови змісту морально-естетичного виховання /.

4. Опис технології діяльності вчителя /методика діяльності вчителя при складанні планів, добору матеріалів; методи роботи з учнями на уроці та в позаурочний час, оцінка наслідків; внесення змін, корекція змісту та методів роботи з учнями; забезпечення матеріальної бази/.

«У відповідності з принципами системного підходу вчений розпочинає дослідження синтезу загальних уявлень про об'єкт як про цілісну систему, тобто із створення моделі об'єкта. Для уточнення отриманої моделі, переводу її в модель високого порядку /тобто в процесі моделювання/ дослідник опирається на систему певних методів. Дані, отримані з їх допомогою та характеризуючи об'єкт як цілісну систему, знову передбачають наступний синтез, для якого початкова модель служить своєрідним збірним проектом. Хоча у підсумку такого синтезу повинна отриматись система знань про об'єкт - абстрактна модель його, але більш високого порядку». (128).

Все викладене в повній мірі відноситься до процедури моделювання системи педагогічної діяльності в даному дослідженні і підтверджує його.

Структура системи педагогічного керівництва морально-естетичним вихованням учнів молодших класів засобами української народної музики.

1. Теоретична частина:

а) мета і завдання морально-естетичного виховання;

б) основні концептуальні положення:

- методичні
- культурологічні
- соціологічні
- педагогічні

2. Наукове обґрунтування структури і змісту педагогічної діяльності:

а) навчальна робота:

- мета
- завдання
- зміст музичного виховання
- методи роботи
- методика підбору змісту навчання
- планування

б) позакласна робота:

- мета, завдання;
- принципи підбору матеріалу;
- зміст діяльності: фольклорно-етнографічна пошукова робота, оркестр дитячих музичних інструментів, хор дітей і батьків;
- методи роботи.

3. Організаційно-методичне забезпечення педагогічного керівництва морально-естетичним вихованням молодших школярів засобами української класичної та народної музики:

а) урочна робота:

- вивчення пісень різних жанрів;
- гра на дитячих музичних інструментах;

- слухання музики;
- ігрова музично-дидактична діяльність на уроках;
- творча діяльність дітей на уроці

б) позакласна робота:

- фольклорно-етнографічна пошукова робота,
- оркестр дитячих музичних інструментів,
- хор дітей і батьків.

4. Методика оцінювання наслідків та корегування рівня морально-естетичної вихованості молодших школярів.

Гармонічне поєднання розумового та фізичного розвитку, моральної чистоти й естетичного ставлення до життя і мистецтва - необхідні умови формування всесторонньо розвинутої людини, цілісної особистості. Досягненню цієї мети багато в чому допомагає правильна організація музичного виховання дітей. Отже з провідних завдань морально-естетичного виховання молодших школярів є сформуванню у дітей музичну культуру, як важливу і невід'ємну частину їхньої духовної культури, формувати морально-естетичні якості молодших школярів засобами української народної музики, досягти оптимального рівня морального розвитку кожного учня з врахуванням неповторності його індивідуальних рис.

В основу запропонованої моделі покладено єдність педагогічної, методичної, культурологічної складових. Виходячи з цієї єдності модель змісту морально-естетичного виховання дітей складається з таких елементів: українська музична культура, що склалася історично і має самобутні національні особливості; сучасна музична культура, що включає різні види /народна, академічна, масова популярна музика тощо /; культурно-регіональні музичні традиції, що мають своє середовище побутування.

Органічність у розгляді досліджуваного феномена, з нашого погляду, виключає штучність у побудові експериментального навчання. Цим самим ми змогли досягти в експерименті цілісних результатів, оскільки музичний

фольклор виступив у ньому в подвійній ролі: як засіб підвищення ефективності морально-естетичного виховання, а також як своєрідний зв'язуючий механізм, базисне утворення для вироблення критеріальних основ сприйняття дітьми явищ мистецтва та дійсності.

У своїй моделі ми використали існуючі принципи музичного виховання школярів 1-3 класів в аспекті нашого дослідження:

1. Єдність виховання та навчання.

На кожному уроці співів діти взнають щось нове з музичного мистецтва, набувають нових музичних навичок, вмінь, розвивають і закріплюють засвоєне ними раніше. Разом з тим, кожен урок співів, що розвиває різні якості особистості дитини, вносить щось нове в її загальний розвиток, в зміст її почуттів та думок, в її розуміння і оцінку життєвих явищ (в тому числі її особистих переживань і вчинків). Ці два боки музичних занять - виховний і навчальний - не існують один без одного.

2. Художньо-теоретичний рівень уроків музики.

Які б не були нескладні по об'єму елементи музичного мистецтва, які входять в шкільні уроки співів в 1-4 класів, вони по своєму художньому і теоретичному змісту повинні відповідати навчальним та виховним вимогам. На шкільних уроках музики діти вчать сприймати музику як відображення дійсності, як вираження людських переживань. В практиці слухання музики і хорового виконання учні вияснюють значення музичного мистецтва як одного із засобів спілкування людей між собою, завдяки цьому створюється ґрунт для усвідомлення дієвої ролі музики в житті людського суспільства.

3. Комплексність в музичному навчанні дітей.

Уроки музики в 1-4 класах мають комплексний характер. В їх склад входять елементи різних видів практики і теорії музичного мистецтва відібрані за принципами: а) цінності для виховної роботи; б) обов'язковості для початкової загальної музичної освіти; в) доступності для дітей молодшого шкільного віку. Комплексний зміст предмету визначає різноманітність видів музичної

діяльності, взаємозв'язок яких відіграє важливу роль в період початкового активного залучення дітей до музики, і любий бік музикальності дитини отримує найкращий розвиток при тренуванні в різних видах діяльності - в музичному сприйнятті, в виконанні, в музично аналітичній роботі, при засвоєнні музично-теоретичного та історичного матеріалу.

4. Зв'язок теорії і практики.

Музично-теоретичний матеріал в шкільній роботі не є самоціллю, він, як правило, служить кращому розумінню і засвоєнню музичного матеріалу. Таким чином, уже за своїм характером цей матеріал повинен бути тісно пов'язаний з практикою. В умовах роботи з молодшими школярами всяке відхилення від цього принципу може особливо шкідливо відобразитись на її результатах, так, як, отримуючи який не будь теоретичний матеріал без музичного досвіду, діти, як правило, не можуть застосувати його практично.

5. Усвідомлення засвоєння музичних знань та навичок.

Правильне розуміння та застосування принципу свідомості у справі музичного виховання дітей є важливою умовою ефективності роботи учителя музики як з виховного, так і з навчального її боку. Складний склад предмету музика заставляє знаходити різні вирішення цього питання, навіть в межах одного розділу. Саме так ми підходимо до питання свідомого ставлення дітей до музичного навчання. Тут передусім ми намагались зробити так, щоб діти засвоїли правильне уявлення про уроки музики, як про навчальний предмет.

6. Доступність та послідовність навчального матеріалу.

Доступність навчального матеріалу і педагогічних вимог має важливе значення для ефективності музичного навчання. Це питання постає при доборі пісень, репертуару для слухання, для гри в оркестрі дитячих музичних інструментів, вправ для співу по нотах, при поясненні деяких музичних понять, при виконанні дітьми тих чи інших завдань.

7. Наочність на музичних заняттях.

Цей принцип розглядається нами з точки зору буквального розуміння наочності - як звертання до зорового сприйняття дітьми тих чи інших явищ, пов'язаних з музикою. Це означає використання на уроках музики портретів композиторів, малюнків, картин, пов'язаних із змістом або створенням музичних творів, таблиць і т.д. Це допомагає і полегшує засвоєння дітьми музичних творів, пробуджує інтерес до музики, допомагає різноманітно і яскраво проводити урок музики.

8. Інтерес і активність учнів.

Цей принцип ми втілювали за допомогою підбору цікавого репертуару, організації слухання, виразним виконанням твору, коротким словом про виконану музику, ігровими методами та ін.

9. Міцність засвоєння навчального матеріалу.

Загальною умовою цього принципу є реалізація всіх попередніх принципів навчання - систематичності, зв'язку теорії і практики, інтересу і активності, свідомості, наочності.

10. Зв'язок навчання музики з життям.

Це питання ми розглядаємо із двох сторін, з одного боку цей зв'язок здійснюється, коли на шкільних заняттях відображаються явища і події навколишнього життя - державного, народного, місцевого значення, явищ щоденного життя дітей в школі і вдома, їх інтереси і запити в області знання, праці, мистецтва і т.д. З другого боку питання про зв'язок з життям ми розглядаємо в перспективі, тобто з точки зору можливості використання в житті того, що дається школою на уроках музики.

Організаційно-методична концепція нашого дослідження також є принципною: вона допомагає досягненню певної дидактичної мети /засвоєння поняття, ідей, теорії, певного вміння *I*, за допомогою впорядкованих систем взаємозв'язаних прийомів педагогічної діяльності учителя і навчально-пізнавальної діяльності учнів. Методи морально-естетичного виховання ви-

значаються нами як дії педагога, спрямовані на загальний музично-естетичний розвиток дитини. Вони будуються на основі активної взаємодії вчителя і учнів. В цьому складному педагогічному процесі провідна роль відводиться учителю, який, враховуючи індивідуальні потреби, інтереси, і досвід дитини, організовує її діяльність. Методи спрямовані на виховання естетичного ставлення до музики, емоційного відгуку, музичної чутливості, оцінного ставлення, виразного виконання. Все це різні моменти загальної музикальності молодшого школяра, які ще дуже скромні в своїх виявах і видозмінюються залежно від віку. Відповідно мають змінюватись і методи виховання.

Проаналізувавши ґрунтовні праці з теорії методів навчання /А.М.Алексюк, Ю.К.Бабанський, В.І.Бондар, І.Я.Леоненр, М.І.Махмутов, М.М.Скаткін/. Ми зосередили увагу на тих, що досліджували шляхи розвитку пізнавальної активності й самостійності учнів, проблемне навчання, теорію уроку /В.О.Онищук, П.П.Підкасистий, В.Ф.Паламарчук, І.П.Підласий, Г.Д.Кирилова та ін./.

Оскільки методи музичного навчання і виховання єдині за своїм педагогічним спрямуванням, тому навчання музики, особливо народної, водночас і виховує, і розвиває. Це спричинило пошук для нашої технологічної моделі тих здобутків музичної педагогіки, які стосуються розвитку специфічних здібностей дітей: до самостійної творчості в кожному виді музичної діяльності. Вивчення передачі досвіду музичної (виконавчої) діяльності в народі привело нас до тлумачення методів музичного виховання засобами фольклору як суперечливих.

Для музичного розвитку важливе неодноразове повторювання якогось завдання, яке часто будується на основі показу. Разом з тим важливо розвивати в дітей самостійність дій в процесі опанування різним фольклорним матеріалом.

Культурологічна та соціологічна концепції морального виховання на уроках музики полягає в тому, що уроки музики мають забезпечити формування духовної культури особистості в тісному зв'язку з культурою її народу. Вони готують дітей до життя і творчості в умовах певних традицій, що склалися історично (співацької, вокально-хорової культури України), виховували не тільки знавців і шанувальників, а й активних творців фольклорних і професійно-академічних, загальнонаціональних і регіональних музичних традицій. Безпосереднє знайомство дітей з народною творчістю, спостереження за її живим побутуванням надзвичайно збагачують творчу фантазію, розвивають уяву, сприяють вихованню національної самосвідомості та патріотичних почуттів. Твори народного мистецтва вчать бачити красу рідної землі, виховують повагу до людей, які створюють її матеріальні й духовні цінності.

На основі цих концепцій будуються завдання морально-естетичного виховання засобами музичного фольклору, які підпорядковані загальній меті гармонійного розвитку особистості дитини і будуються з урахуванням своєрідності музичного мистецтва і вікових особливостей молодших школярів:

1. Виховувати любов та інтерес до народної музики. Це завдання вирішується шляхом розвитку музичного сприймання, яке допомагає дитині гостріше відчутти й осмислити зміст почутих творів.

2. Збагачувати музичні враження дітей, одночасно ознайомлюючи їх з різними музичними творами (народними, класичними, сучасними, духовними).

3. Ознайомлювати дітей з найпростішими музичними поняттями, розвивати навички слухання музики, співу, музично-ритмічного руху, гри на дитячих музичних інструментах на основі народних методів і підходів.

4. Розвивати емоційну чутливість, сенсорні здібності і ладовисотний слух, відчуття ритму, формувати співочий голос і виразність рухів, базуючись на традиціях і звичаях, а також на обрядовій творчості народу.

5. Прищеплювати елементарні співочі та рухові навички, добиваючись простоти, природності й виразності виконання музичних творів, як це прийнято в народі.

6. Сприяти виникненню і початковим виявам музичного смаку на основі отриманих вражень і уявлень про музику, формуючи спершу вибірне, а потім оцінне ставлення до музичних творів, де критеріальною сферою є народна музично-поетична творчість.

7. Розвивати творчу активність в усіх доступних дітям видах музично-фольклорної діяльності: відтворенні характерних образів в іграх і хороводах; використанні вивчених танцювальних рухів у нових, самостійно знайдених поєднаннях; імпровізації маленьких пісень, співанок. Тоді формується самостійність, ініціатива і прагнення застосувати в повсякденному житті вивчений репертуар.

8. Створювати і систематизувати уявлення учнів про музику, її виразні засоби, основні елементи музичної мови, сприяти розвитку і збагаченню культури почуттів учнів, потреби берегти, продовжувати і примножувати музичні традиції свого народу.

Наступним суттєвим елементом моделі є визначення завдань музичного виховання, завдяки яким відбувається морально-естетичне виховання молодших школярів.

Перше завдання - формування емоційного ставлення до музики на основі її сприймання. У школярів необхідно розвивати емоційну чутливість до музики, музичне почуття, витонченість емоційного проникнення в образну сферу музики, пробуджувати бажання слухати і виконувати музику.

Друге - формування свідомого ставлення до музики. Учні повинні набути досвід усвідомленого сприймання творів, навчитися застосовувати музичні знання, розуміти характер і логіку розвитку музичних образів.

Третє - формування діяльно-практичного ставлення до музики у процесі її виконання, передусім хорового співу, як найдоступнішої форми музику-

вання. У дітей слід розвивати конкретні музично-слухові уявлення, виконавські навички і вміння.

Моральні знання і почуття, які дитина здобула в молодшому шкільному віці, стають тим фундаментом, на якому проходить поглиблення отриманих і засвоєння та розвиток нових форм моральної поведінки, свідомості, почуттів, ставлень. Дане положення лягло в основу нашої роботи, яка націлена на пошуки найбільш ефективних шляхів морально-естетичного становлення особистості, прийомів, які сприяли б виробленню у дітей оцінного ставлення до вчинків, стійких звичок поведінки, відповідного поводження з друзями, батьками, знайомими та незнайомими людьми, і т.п.

Педагогічне керівництво моральним вихованням учнів молодших класів засобами української народної музики побудовано на двох основних формах навчання:

- урочна і позаурочна форми навчання,
- позакласна і позашкільна виховна діяльність.

Урочна робота, як головна форма і складова педагогічного керівництва моральним вихованням засобами народної музики в школі, має свої специфічні особливості. Для успішного розв'язання завдань морально-естетичного виховання необхідно з раннього віку прилучати дитину до музики. «Якщо в ранньому дитинстві донести до серця красу музичного твору, якщо в звуках дитина відчуває багатогранні відтінки людських почуттів, вона піднімається на такий щабель культури, якого не можна досягти ніяким іншим засобом». (201,с.97).

Велику користь і радість одержують діти від виконання пісень. Завдяки єдності тексту та музики, народні пісні володіють великими можливостями емоційного впливу на дитину. Пісня один із найдійовіших засобів естетичного і морального виховання дитини.

Важливо знайти способи й засоби педагогічного впливу, які найбільше відповідають даному віку дітей. Для всебічного розвитку дуже важливе фор-

мування особистості в ідейно-моральному напрямку, активізація розумової діяльності, естетичної чутливості.

Естетичне ставлення до музики - це відображення її у свідомості дитини, комплекс індивідуальних, вибіркових зв'язків особистості дитини з творами музичного мистецтва та різними видами музичної діяльності. Якщо у дитини викликає захват краса, мужність, відображені в музиці, - то цим розв'язується основне завдання морально-естетичного виховання і успішно формується музична діяльність.

Тому в систему морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української музики, ми ввели ряд пісень, за допомогою яких буде розвиватись морально-естетична культура дітей. В комплексі з вивченням пісень проводяться також інші види роботи /гра на дитячих інструментах, розповіді, бесіди, слухання музики, дидактичні ігри, інсценізації, музичні розваги, творча робота/.

Наводимо введений комплекс.

«Гей там на горі січ іде». Гармонізація Я.Степового.

«Колискова» муз. Я.Кльоца.

«Ой ну коточок» /українська народна пісня, колискова/.

«Ой ти, коте, не гуди» /українська народна пісня/.

«Ходить сонко по вулиці»/українська народна пісня/.

«Колискова» сл. Чередниченко, муз. Шаповаленко.

«Українець» муз. Гайворонського, гармонізація М.Барабаша.

«Іди, іди, дощику» /українська народна пісня/.

«Ой єсть в лісі калина» обр. Л.Ревуцького.

«Ой по горі льон, льон» обр. Г.Верьовки.

«Пісня Лисички» /з дитячої опери «Коза-дереза», муз. М.Лисенка/.

«Свище люта завірюха» муз. Звалишина, сл. Лисича.

«Пісенька курчат» /українська народна пісня I.

«Коляда, коляда» /українська народна пісня/.

«Щедрик, ведрик»/українська народна пісня/.

«Гонить Славка пасти кози» /українська народна пісня/.

«Два когути червоненькі» /українська народна пісня/.

«Гарно поряд з мамою» сл. Т.Волгіної, муз. А.Філіпенка.

«Ой весна» /українська народна пісня/.

«Веснянка» сл. П.Глібова, музика народна.

Гра на дитячих музичних інструментах.

У сучасних умовах, коли зростають вимоги до морально-естетичного виховання дітей, особлива увага приділяється навчання гри на дитячих музичних інструментах. Діти потім використовують одержані навички в години дозвілля, індивідуального музикування. Залучаючи дітей до гри в оркестрі, вчитель вводить дитину в сферу музики, заохочують до самостійної виконавської діяльності, сприяють розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку.

Структура естетичного ставлення дитини до гри на музичних інструментах містить такі положення: естетична інформація про звукові властивості кожного інструмента як джерела нового, цікавого переживання; активні дії спрямовані на засвоєння уміння гри на інструментах; емоційність переживань від самого процесу звучання; виникнення асоціацій, що стимулюють музично-пізнавальні інтереси, зокрема інтерес до імпровізації, що є по суті елементом музичного фольклору.

Цю програму ми оформили у вигляді експериментальної.

Організація навчання.

- а) початкове орієнтування дітей у грі на інструментах. Його завдання — залучити дітей до активного знайомства з інструментами;
- б) навчання основних прийомів гри на дитячих музичних інструментах, завдяки чому в подальшому можливе формування здатності музикування;

в) оволодіння основними засобами музичної виразності. Це дає дитині, передавати певні почуття, настрої, емоційно сприймати і відображати певні життєві явища;

г) формування здібностей колективного музикування і розвиток навичок ансамблевого виконання;

д) формування виразного виконання - розвиток у дитини здатності відчувати і передавати характер мелодії. При виконанні дітьми музичних творів передбачається активна участь педагога, оскільки виконавські можливості у дітей на дитячих музичних інструментах акцентовані на:

- музично-естетичному вихованні, здійснюваному шляхом виконання музичного репертуару програми;

- формуванні й розвитку здатності виразного виконання музичних творів через загальну орієнтацію дитини в природі звуків та через проникнення в структуру музичної побудови;

- формуванні виконавських здібностей дітей в процесі занять, самостійного музикування, ігор, розваг.

При підборі репертуару для навчання гри на дитячих музичних інструментах увага була акцентована:

- а) на першому етапі навчання гри на музичних дитячих інструментах - на програмній музиці з метою формування у дітей виконавських навичок на основі передачі ритмічних рисунків;

- б) на другому етапі - на творах, складніших за своєю будовою. Діти оволодівають певними навичками видобування звуків. Розширюються можливості дітей у застосуванні різних прийомів гри як при індивідуальному, так і при колективному виконанні. З'являється можливість для самостійних творчих спроб. Діти наслідують природні явища, відтворюють знайомі інтонаційні та ритмічні рисунки;

в) на третьому етапі - на розвитку і вдосконаленні ансамблевого виконання. Вивчаються прийоми гри на мелодичних інструментах /в основному на цитрі та народних інструментах типу гусел, канклеса/.

Діти мають виявляти себе, виступати акомпаніаторами, підіграючи самому собі або невеликим групам дітей при виконанні пісень або танців, уміти грати в оркестрі.

У практиці педагога часто виявляють свою творчість і намагаються самотійно оркеструвати п'єси й пісні. Це також підхід до морально-естетичного виховання.

Ми дослідили цей процес, визначивши його як своєрідну народну педагогічну творчість учителя музики. Виявивши закономірності цієї творчості, ми також включили її до запропонованої багатоскладової моделі морально-естетичного виховання засобами народної музичної творчості. Це такі закономірності:

1. Встановлення відомої /хоча й умовної/ тотожності між характером та фактурою фортепіанного викладу і тембровим забарвленням відповідних інструментів /дзвінкість, ніжність, яскравість/. Це посилює емоційно-образний підхід до інструментовки.

2. Врахування характеру музичних образів, неослабна увага до їх розвитку.

3. Створення нових тембрових забарвлень завдяки сполученню подібних за характером звучання інструментів /трикутник і цитра, бубон і барабан, металофон і ксилофон/.

4. Поєднання почергових виступів окремих груп із звучанням усього ансамблю інструментів у відповідності з художнім задумом твору.

5. Передбачення різного ступеня складності партій дитячих інструментів для виконання дітьми різних вікових груп.

Оволодіння прийомами ансамблевої гри . найпростішими елементами графічного запису дає дітям можливість для самотійних творчих дій як у

виконанні, так і в графічному моделюванні ритмічного та мелодичного рисунків. Крім того, як відзначає Н.Ветлугіна «Гра на дитячих музичних інструментах», дитячі музичні інструменти «дозволяють навіть тим, хто погано, нечисто співає, активно себе виявляти. Таким чином розширюється сфера музичної діяльності дитини, і це спричинює всебічний розвиток музичних здібностей». (48, с.102)

Далі ми подаємо ту частину технологічної моделі морально-естетичного виховання, яка, базуючись на музичній творчості вчителя, виступає у вигляді алгоритму формування виконавських здібностей дітей. Як ми вже зазначали, вплив розвинених виконавських здібностей на формування морально-естетичних почуттів і якостей ще до кінця не вивчено. Проте механізм цього впливу дещо розкрито нами в поданій нижче програмі.

В основі механізму дії складових програми лежить феномен «зараження», тобто відбувається наслідування вчителя. А той в даному разі виступає не лише як «посередник» між творцем і виконавцями, але і як власне творець, майстер, що передає уміння, способи дій, а врешті - морально-естетичне бачення виконуваного.

Такий тонкий механізм дії в основі є емпатійним, а це притаманно фольклорові як транслятору морально-естетичних якостей.

Таблиця 1.3

Програмні вимоги експериментального навчання по формуванню у дітей виконавських здібностей.

№	Завдання	Зміст навчання
Перший клас		
1.	Початкове орієнтування в грі на інструментах.	Ознайомлення дітей із звучанням ударних інструментів, їхньою конструкцією, способом видобування звуків. Засвоєння правил зберігання інструментів.
2.	Навчання основних способів та прийомів гри на ударних інструментах.	Навчання прийомів гри на барабані, паличках, трикутнику, тарілці, бубні, маракасах.
3.	Формування способів застосування окремих засобів виразності.	Засвоєння прийомів гри при виконанні ритмічного рисунка горизонтального мелодичного ходу, що складається з четвертих та восьмих нот. Зіставлення ритмічного рисунка з мелодією пісні, п'єси, танцю, знайомих дітям. Передача динамічних відтінків /гучно-тихо/ на ударних інструментах.
4.	Формування способів індивідуального та колективного музикування.	Індивідуальне музикування, самоуправління у виконанні ритмічного рисунка. Гра в ансамблі /невеликими групами/ і в оркестрі: відтворення ритмічних рисунків пісень і п'єс кількома ударними інструментами.
5.	Формування навичок виразного виконання.	Знаходження аналогії, порівняння звучання інструментів із навколишніми звуками. Виконання танцювальних ритмів, супроводжуючи різні ігри з певними сюжетами.

Продовження таблиці 1.3

Другий клас		
1.	Початкове орієнтування в грі на інструментах.	Знайомство з мелодичними інструментами. Знаходження способів видобування звуків. Визначення їх за звучанням та означення їхніх назв словами.
2.	Засвоєння основних способів та прийомів гри на мелодичних інструментах.	Оволодіння основними видами звуковидобування на тріолі /легато і нон легато/, металофоні /нон легато і глісандо/, цитрі з медіатором /нон легато/.
3.	Формування способів застосування окремих засобів виразності.	Виконання мелодичних ходів /висхідних та низхідних/ у межах секунди та терції. Виконання динамічних, темпових відтінків у зв'язку з характером музики.
4.	Формування здібностей індивідуального та колективного музикування.	Індивідуальне виконання ритмічного і мелодичного рисунків у різних регістрах інструментів. Гра в ансамблі: виконання поспівок, ритмо-мелодичних зворотів пісень, танців п'єс. Виконання в дитячому оркестрі партитур зазначених у програмі творів.
5.	Формування навичок виразного виконання.	Виконання п'єс спокійного та бадьорого характеру. Знаходження співвідношень між мовними і музичними співзвучностями в ритмі та інтонаціях.

Продовження таблиці 1.3

		Третій клас
1.	Початкове орієнтування в грі на інструментах.	Ознайомлення з тембровими властивостями інструментів та їхніми образними характеристиками.
2.	Засвоєння основних способів та прийомів гри на інструментах.	Засвоєння додаткових способів видобування звуків, що імітують явища природи: на цитрі - тремоло /паличкою від металофона/, на барабані - погладження пальцями по мембрані інструмента, на бубні - тремоло, що виконується пальцями правої руки, перекоисті удари пальцями та зап'ястком.
3.	Формування способів виконання на інструментах, опанування основних засобів музичної виразності.	Виконання різних ритмічних та мелодичних ходів, транспонування окремих мотивів і фраз. Виконання мелодії на мелодичному інструменті поступовим ходом та невеликими стрибками.
4.	Формування навичок індивідуального та колективного музикування.	Виконання нескладних мелодичних ходів та поспівок, засвоєння прийомів гри невеликими ансамблями, акомпанування співам, танку інших дітей. Виконання музичних ілюстрацій до театралізованих ігор. Виконання в дитячому оркестрі нескладних партитур музичних творів /перекладення для дитячих інструментів/.
5.	Формування навичок виразного виконання.	Виразне виконання твору в цілому і передача найяскравіших нюансів у його частинах.

Оркестр дитячих інструментів у позакласній роботі.

У основі кожного виду дитячої музичної діяльності лежить емоційне, естетичне ставлення дітей до тих чи інших явищ, що виявляється у дітей в процесі виховання.

Загалом, структура естетичного ставлення дитини до гри на інструментах містить такі положення:

- естетична інформація про звукові властивості кожного інструмента як джерела нового, цікавого переживання;
- активні дії, спрямовані на засвоєння уміння гри на інструментах;
- емоційність переживань від самого процесу звучання;
- виникнення асоціацій, що стимулюють музично-пізнавальні інтереси.

Найбільш поширеними видами позакласного музичного виховання учнів є хор та інструментальні гуртки, які сприяють гармонічному розвитку дитини.

До участі в цих цікавих і корисних формах позакласної роботи залучаються здебільшого діти з розвиненим слухом та певними вокальними даними.

Як показало наше дослідження, роботу можна побудувати так, щоб всі бажаючі навчались в позакласних музичних гуртках. Гра на інструментах є однією з найдоступніших форм музичного виховання молодших школярів. Діти швидше засвоюють нотну грамоту, краще сприймають музичні твори. активніше стає у дітей почуття ритму, тембровий та гармонійний слух, що в свою чергу сприяє морально-естетичному розвитку дітей. Це особливо важливо в роботі з нечисто інтонуючими: у таких дітей зникає почуття їх недостатньої музикальності, зневіра в своїй спроможності займатися музикою, співом.

Ми використовували дитячі музичні іграшки-інструменти: мелодійні /гуслі, бандура, металофон, цитра тощо /, та ударні /барабан, бубон, трикут-

ник, кастаньєти, тріскачки тощо/. Вони прості і діти легко навчаються грі на них.

Інструментальний ансамбль був у такому складі:

1. Металофон /з діатонічним чи хроматичним звукорядом/ - 2 інструменти.

Гуслі /з діатонічним звукорядом/ - 5 інструментів.

Фортепіано.

2. Металофон - 2 інстр.

Гуслі - 4 інстр.

Бандура /з діатонічним звукорядом . та одним акордом, 3 струни/ - 3 інстр.

3. Металофон - 2 інстр.

Гуслі - 5 інстр.

Трикутник /музичний ударний інструмент/.

4. Металофон.

Бандура - 3 інстр.

Тріскачка /ударна іграшка-інструмент/.

Трикутник.

Склад ансамблю ми у ході роботи змінювали в залежності від вибраного твору, можливостей дітей, а також від кількості та різноманітності інструментів у школі.

Приймаючи учнів до вокально-інструментального чи інструментально-хорового колективів, ми перевіряли голос, музичний слух, пам'ять, почуття ритму в учнів і у відповідності до цього організовували навчання у гуртку. Діти з вокальними даними входили до складу вокальної групи; діти нечисто інтонуючі - до інструментальної. Такий розподіл учнів був тимчасовим. Згодом і «вокалісти» навчались гри на інструментах. Організація навчання пов'язана також з віком дітей. Першокласників ми виділяли в самостійну групу. Завданням її навчання був чистий унісон для голосів та інструментів.

Метою річної роботи ансамблю 2-3 класів був двоголосий спів та вміння грати на дитячих інструментах гармонійних інтервалів у зазначеному темпі.

Дуже важливою справою є добір репертуару для ансамблю. Ми виходили з педагогічних завдань: добирали твори, зрозумілі дітям, з урахуванням дитячих смаків й інтересів, емоційні, відповідні технічним можливостям молодших школярів. З усіма дітьми, особливо з нечисто інтонуючими, проводили роботу, поступово ускладнюючи репертуар для розвитку музичного слуху, пам'яті голосу, естетичного смаку.

Мелодійний рисунок вибирали плавний, темп помірний. Цим вимогам відповідають народні пісні. Крім того, народні пісні мають куплетну форму, що дає змогу швидше вивчити мелодію й акцентувати - увагу на виразності виконання.

Інструментальний-хоровий гурток працював за певним розкладом двічі на тиждень, кожній групі /10-15 дітей/ відводяться такі академічні години. Зведені репетиції починалися після того, як ми вивчали твір, тобто одна з двох репетицій ставала зведеною.

Кожна репетиція мала конкретну, точно визначену мету, яка впливала з навчального плану гуртка.

Репертуар для оркестру дитячих музичних інструментів.

«Ой за гаєм, гаєм» /українська народна пісня/.

«Конячка» /музика Ф.Лещинської/.

«Гарбуз, мамцю, качається» /подільська народна пісня/.

«Господарство» /українська народна пісня/.

«Посаджу я грушечку» /подільська народна пісня/.

«Іде, іде діж» /українська дитяча пісенька/.

«Подоряночка» /українська народна пісня/.

«Вийди, вийди, сонечко» /українська народна пісня/.

«А вже весна» /українська народна пісня/.

«Ой, гоп, гопака» /подільський танець/.

Слухання музики.

Найпоширенішим видом прилучення школярів до морально-естетичного впливу музики на заняттях є слухання. Видатний педагог-музикант М.Метлов назвав слухання музики «першою ланкою в системі виховання». У процесі слухання музики ми приділяли велику увагу умінню сприймати музику - діти знайомилися з музичними творами різних жанрів. Слухання музики розвиває інтерес, любов до неї, виховує музичний смак, розвиває здатність схоплювати зв'язок між емоційно-образним змістом твору і засобами вираження.

Щоб успішно реалізувати завдання музичного виховання, потрібно правильно відбирати твори для слухання. Ми керувалися такими міркуваннями: чого навчить дітей даний твір, знайомлячи учнів з тим або іншим твором, визначали яким вимогам він відповідає. Це дозволяло нам у випадку необхідності замінити один твір іншим, без особливих труднощів.

Вимоги до творів, які включені в програму, ми розділили на дві групи: а) одні з них відносяться до кожного окремого твору; б) інші - до всього кола творів, які слухають діти, до програми в цілому.

Передусім, кожен твір повинен відповідати достатньо високому художньому рівні. Тільки за такої умови він буде виховувати смак, піднімати загальну і музичну культуру.

У нас є можливість відібрати достатньо музичних творів, простих, яскравих, відвертих, виразних, в яких ідейність змісту поєднується з досконалістю форми.

Ми не забули і про те, що твори які слухають діти, повинні бути їм доступні, бо інакше музика не буде сприйматися достатньо повно і емоційно і не дасть потрібного виховного ефекту.

Дітям молодшого шкільного віку доступні передусім короткі твори. Діти цього віку мають ще нестійку увагу, вони не можуть довго зосереджуватись на слуханні. І в 1-2 класах твори, які слухають діти, тягнуться від 45 се-

кунд до 1,5-2 хвилин. По мірі того, як діти стають старшими, об'єм творів збільшується; так, наприклад, в 4 класі вони без особливих труднощів слухають п'єсу, яка триває 3 хвилини.

Потрібно зауважити, що на стійкість уваги впливає характер твору. Те, що подобається, слухається легше, з охотою і на протязі більш довшого часу. Дітям важко слухати повільні твори, такі, в яких багато повторень, мало різноманітності.

Не тільки об'єм твору вирішує питання про його доступність. Можна назвати багато творів дуже коротких, але не доступних навіть і старшокласникам. Потрібно, щоб думки, почуття, відображені в музиці, були близькі дітям, відповідали їхнім інтересам.

Твори, назви яких ніби розкривають їх зміст /так звана програмна музика I, твори зображального характеру, звуконаслідувальні знаходять живий відгук у дітей.

Також, необхідна умова до твору для слухання в класі таке: кожен з цих творів повинен чому-небудь учити, збагачувати музичний досвід дітей чимось новим, нести певну навчально-виховну функцію.

Отже, всі твори, які діти слухають, повинні:

- відповідати навчально-виховним завданням;
- володіти достатньо високим художнім рівнем;
- бути доступними сприйманню дітьми даного віку;
- подобатися дітям;
- вносити щось нове в їх музичний досвід.

Діти слухають музику не тільки вокальну, а й інструментальну. Дітям молодшого віку доступніша вокальна музика /текст пісні допомагає її зрозуміти/, але й інструментальна теж їм доступна. Вони вчаться слухати її у виконанні різноманітних інструментів, оркестрів. Уміння розрізняти особливості інструментів дуже важливо для розвитку сприймання, а саме, оркестрової

музики. Діти слухають і різноманітні вокальні твори для різних голосів, хорів, вчать розрізняти голоси.

Щоб навчання було систематичним, необхідно установити на уроках музики можливий зв'язок між всіма ланками навчально-виховного процесу.

Слухання музики, як вже сказано, тісно пов'язане з навчанням співу. Матеріал для слухання доповнює програму по співах. Учні початкових класів залучаються до навколишнього життя не тільки, наприклад, завдяки дитячим пісням, але і пісням для дорослих. Самі діти, як правило, ці пісні заспівати не можуть, але чудово сприймають їх у виконанні учителя або в записі на платівці, або магнітофоні.

Отже, молодший школяр за роки навчання в школі слухає велику кількість різноманітних і різножанрових творів, які сприяють формуванню художнього смаку, виховуючи думки та почуття, отримують різноманітні морально-естетичні враження.

Творча робота на уроці.

Прогресивна педагогіка виходить з того, що кожна дитина по-своєму талановита, з кожної може вирости творча особистість. Треба лише, як свого часу зазначив Л.С.Виготський, вихованням сприяти утворенню та прояву таланту (42). Цей висновок вченого підтверджується сучасними психологами та педагогами, які засвідчують, що здатність до творчості формується в діяльності, в процесі пошуку та знахідок.

Творчість спрямована не лише на створення нових за змістом і формою матеріалів, культурних і духовних цінностей, а й на безпосередній розвиток особистості, її вдосконалення. Творча діяльність доступна особистості за умов певної розвиненості сприйняття, яку можна розуміти як сплав знань, уяви, пам'яті, почуттів, емоцій, вмінь, навичок. Ці психологічні властивості характерні для кожної людини. Педагогічний вплив на них якраз і забезпечує можливість реалізації особистістю свого творчого потенціалу.

На основі емоційних процесів формуються почуття, суть яких полягає у розвитку морально-естетичних якостей школярів. Процес діалектичного взаємозв'язку знань і почуттів сприяє формуванню переконань, внаслідок чого моральні та естетичні почуття стають глибоко усвідомленими, принципово вмотивованими спонукальними силами діяльності учнів.

Зазначені вище механізми природної творчості, якою є по суті дитяча, знаходимо в народних творчих проявах. Фольклорні творчі акти також пронизані «атмосферою емоційної діяльності, насиченою свідомим трудовим прагненням» (Н.Ветлугіна, 35). Отже, керуючись як змістовим (репертуар), так і технологічним фольклорним підходами до морально-естетичного виховання молодших школярів, ми включили до своєї моделі масив творчих завдань та дидактичних ігор, які за суттю та походженням є імпровізаційно-творчими, як і народні обрядові дійства.

Творчі завдання на уроці музики.

1. Придумати назву до прослуханої мелодії.
2. Продовжити мелодію почату вчителем.
3. Програти своє ім'я на ксилофоні у відповідному ритмі, з логічним наголо-сом на тому або програти імена дітей класу.
4. Скласти мелодію на заданий ритм.
5. Скласти мелодію на свій або знайомий текст.
6. Підібрати ритмічний акомпанемент до знайомих пісень і музичних творів.

Музично-дидактична ігрова діяльність.

В школах на уроках музики молодші школярі займаються такою музичною діяльністю як: сприйманням музики, виконанням, імпровізуванням і т.п. кожен з цих видів музичної діяльності позитивно впливає на розвиток музичних здібностей особистості дитини в цілому.

В 6-7 років дитина вже здатна вислуховувати і сприймання музичний твір до кінця, запам'ятовувати і впізнавати його, розрізняти його основну тему і характер, яскраві засоби музичної виразності. Сприймання музики як

виду діяльності включає також сприймання дітьми музики у зв'язку з її наступним виконанням та музично-дидактичні ігри для розвитку сенсорних здібностей.

Молодшим школярам подобаються різні ігри, тому що у дошкільному віці їх основним видом діяльності була гра. Отже, за допомогою гри дітям легше сприймати матеріал, який пояснюється вчителем. Досить довгий час в практиці і теорії виховання панував вузькодидактичний підхід до гри як до вільної діяльності дитини, яка розвивається по її власній ініціативі. Роль педагога була лише в створенні умов для гри, забезпеченні її ігровим матеріалом.

В останнє десятиріччя ведучим є інший підхід до гри /А.П.Усова та ін./.

Суть цього підходу - в тому, що гра розглядається як форма організації дитячого життя. При такому погляді на гру позиція педагога, звичайно, змінюється. Він стає організатором дитячого життя і діяльності; в його функції входить і керівництво формуванням взаємовідношень в дитячому колективі.

Така позиція важлива, бо вона спрямовує вчителя до переходу від вичікувальної позиції до тактичного керівництва розвитку іграми і формуванню в їх процесі моральних якостей особистості.

А.Н.Леонтьєв неодноразово застерігав, що без знань внутрішніх законів гри способи управляти нею можуть перетворитись на її злам (138). За результатами психологічних досліджень проведених А.Н.Леонтьєвим ми виділили та застосували у своїй роботі професійно важливі якості педагога у ставленні до ігрової діяльності дітей:

- уміти спостерігати гру, аналізувати її, оцінювати рівень розвитку ігрової діяльності; планувати прийоми, спрямовані на її розвиток;
- збагачувати враження дітей з метою розвитку їх активної ігрової діяльності;
- вміти організовувати початок гри;
- широко використовувати побічні методи керівництва грою, активізуючі психічні процеси дитини, її досвід, проблемні ігрові ситуації /питання, поради, нагадування/ та ін.;

- вміти самому включатися в гру на головних чи другорядних ролях; встановлювати ігрові відносини з дітьми;
- пропонувати, з метою розвитку гри, нові ролі, ігрові ситуації;
- регулювати взаємовідносини, розв'язувати конфлікти, що виникають в процесі гри, давати яскраві ігрові ролі дітям з низьким соціометричним статусом, включаючи в ігрову діяльність соромливих, невпевнених, малоактивних дітей;
- вчити дітей обговорювати гру і оцінювати її.

Складність керівництва грою зв'язана з тим, що вона є вільною діяльністю дітей. Важливо зберегти цю свободу і невимушеність. Продуктивне спілкування педагога з дітьми в умовах гри виникає частіше всього при умові прийняття дорослим на себе однієї із ролей, звертання до дітей через свою роль, як це робить ведучий в народних обрядових іграх.

В дослідженнях, проведених Н.В.Кудикіною, було виявлено, що там, де між дорослими й дітьми були встановлені ігрові відносини, звернення дорослого позитивно сприймалися дітьми в два рази частіше, ніж при збереженні звичайних відносин педагога і учня.

Таблиця 1.4

Ігри для використання на уроці музики. Музично-дидактичні ігри.

Навчально-музичні.	Музично-дидактичні.	Сюжетно-рольові, розважальні.
«Звучи наша пісенько»	До нас гості прийшли	«Біла квочка»
«Чую дзвін, та не знаю звідки він»	Чарівна скринька	«Злови»
«Учитель-диригент»	Взнай інструмент	«Ой гілля-гілочки»
«Музичний оглядач»	Придумай свій ритм	«Коти і миші»
	Метелики на лузі	«Відгадай хто я»
	Музична вікторина	«Пустіть ви нас»
	Сонечко чи дощик	«Горобець»
		«Калинонька»

Позакласна і позашкільна робота є логічним, але специфічним продовженням урочної роботи з морального виховання. До неї відноситься і окрема фольклорно-етнографічна пошукова робота. Починають фольклорно-етнографічну діяльність із збору творів. Такий збір проводять двома методами: стаціонарним /довготривалим, круглорічним дослідженням визначеної місцевості/ та експедиційним. Оскільки наша робота розрахована на молодших школярів, ми проводимо стаціонарну форму.

Стаціонарна форма збору фольклору дає можливість спостерігати річний цикл народних свят, їх природне побутування, відвідувати вечорниці, народні гуляння. Учні збирають репертуар даної місцевості в порівняно повному обсязі й виявляють типове в ньому. Бажано щоб батьки або рідні допомагали молодшому школяреві у записі народних творів.

До запису фольклорних творів ставляться такі вимоги:

- Ідентичність запису. Твір має максимально відповідати тому тексту, який збирач почув з уст виконавця. При цьому не можна пропускати не лише слова, але навіть його частини, вигуки тощо .
- Дотримання основних діалектичних особливостей. В поетичній мові зустрічаються специфічні лексичні елементи - архаїзми, діалектизми. Вони, як правило, виконують в творі важливу функцію, вказують на прадавність тексту, його приналежність до відповідного регіону.
- Правильне розміщення, поділ на віршовані рядки і строфи, ритмічні періоди, виділення приспіву. Це стосується не лише пісень і частівок, а й таких творів, як загадки, прислів'я, заговори.
- Правильне виділення прямої мови, діалогу.
- Чітка і повна паспортизація тексту із зазначенням відомостей про сам твір його виконавця і виконання.

Запис музичного фольклору - це досить складний процес. Найефективнішим, звичайно, є запис за допомогою технічних засобів. Якість сучас-

них магнітофонів дає змогу на необхідному рівні фіксувати музичні зразки для їх подальшої дешифрації. Перед записом зазначають вихідні дані інформатора та назву пісні, що виконуватиметься. Але якщо нема магнітофона - можна просто запам'ятовувати ці пісні, а потім записувати їх нотами.

Як відомо, цінність фольклорних матеріалів значно підвищується при правильному їх оформленні. Тому зібрані матеріали оформляються згідно з рядом вимог.

Так, в чистових зошитах не робиться ніяких скорочень, цифри пишуться прописом. Кожен зошит має нумерацію текстів. Нумеруються аркуші зошита, а не його сторінки. Нумерується також і кожен твір. Окремі номери мають не лише закінчені, але й незакінчені тексти /фрагменти, уривки/.

Кожен текст починають із заголовка, далі записують його місцеву назву та визначений в науці жанр.

Наприклад: «Благослови, мати, весну закликати».

Гаївка.

Обрядовий фольклор /веснянка/.

Після кожного тексту наводяться відомості про те, коли і як виконувався твір, від кого його почуто.

В кінці кожного зошита має бути зміст, який оформляється за таким зразком:

Таблиця 1.5

№ п/п	Назва твору	Жанр
1.	«Несе Галя воду»	Українська народна пісня /лірична/.

Щоб було зручно користуватися зошитом, в кінці пишуть список жанрів і порядкові номери записаних у ньому текстів. Якщо в зошиті немає твору якого-небудь жанру, то ставиться прочерк. Таке оформлення фольклорних записів дає можливість швидко знайти потрібний твір.

Епічні жанри: думи, казки, анекдоти, оповідання, перекази, легенди, розповіді про минуле.

Обрядовий фольклор: колядки, щедрівки, веснянки, заклички, русальні пісні, купальські пісні, жнивварські пісні, весільні /ліричні / пісні, величальні пісні, голосіння.

Ліричні необрядові пісні: ліричні протяжні /про кохання і сім'ю/, рекрутські і солдатські, кріпацькі, ліричні, танцювальні, ігрові, хороводні, пісні літературного походження, романси, частівки, жартівливі.

Малі жанри і дитячий фольклор: загадки, прислів'я, приказки, колискові пісні, пестушки, лічилки, дражнилки, дитячі ігри.

Народна драма: героїчна, розбійницька, сатиричні п'єси, вертеп.

У позакласній роботі організація хору дітей і батьків має велике значення. Це допомагає батькам і дітям ближче розуміти один одного, виховується повага до старших, а також до дітей як до особистостей. На виступах такий хор звучить набагато краще, цікавіше і впевненіше ніж хор самих дітей. Це дозволяє підбирати більш складний і різноманітний репертуар для хору. У дітей морально-естетичний розвиток проходить більш повно. У репертуар такого хору ми вводили пісні, які були записані протягом фольклорно-етнографічної пошукової роботи /забуті пісні, думи/. Такий хор має великі можливості. Можливо не тільки вивчати самі пісні, але і організовувати покази вертепу, народних обрядів, звичаїв, розваг.

Репетиції хору проводяться два рази на тиждень. Один раз із дітьми, другий раз з батьками. А коли необхідно, на нашу думку, то проводяться зведені репетиції. Тут можливі варіанти, в залежності від того, який твір вивчається, від його складності, а також від можливостей хористів.

Репертуар для хору батьків і дітей.

М.Гайворонський «Гей там на горі січ іде».

М.Гайворонський «Мово рідна».

Муз. Р.Купчинського, сл. народні «Як Збруч-річку проходили».

«Гей, орле, орле».

Сл. Т.Г.Шевченка, муз. Д.Крижанівського, обробка М.Лисенка «Реве та стогне Дніпр широкий».

Коляда «Діва Марія»/українська народна пісня/.

Особливого значення в нашій технологічній моделі надано критеріальній підсистемі, зокрема оцінюванню. Сучасна загальноосвітня школа нині знаходиться на етапі оновлення. Критичний аналіз традиційних форм і методів, орієнтація на екстенсивний характер навчання, недостатня увага до розвитку індивідуальних здібностей учнів, недостатня робота над питаннями морально-естетичного виховання - ці та інші проблеми постають перед науковцями й вчителями-практиками.

Проблеми музичного виховання учнів також потребують сучасного переосмислення, створення ефективної системи для розвитку художньої творчості дітей на матеріалі досягнень світової культури і передусім народних традицій.

Виходячи з цього, кожна проблема музичного виховання вимагає подальшої розробки, в тому числі в такому складному питанні шкільної методики, як педагогічна оцінка.

Психологи дійшли висновку, що оцінка ототожнюється дітьми з визначенням, яке стає єдиним мотивом навчальної діяльності, оскільки відображає й оцінку знань учня, і суспільну думку про нього; більшість дітей молодших класів прагнуть кращої оцінки не заради знань, а заради підвищення свого престижу.

Думку про те, що педагогічна оцінка повинна бути позитивною, емоційно забарвленою переконливо доводить В.О.Сухомлинський. Оцінка повинна нагороджувати за старанність, а не карати за невдачу. (200)

На можливість прогнозування успіхів учнів за допомогою оціни вказує Л.І.Божович, визначаючи його спрямування: стимулювання оцінкою самостійності дітей, формування позитивного ставлення до занять, розуміння їх

необхідності; формування потреби в знаннях, розвиток наполегливості, вміння вчитися, контролювати себе. (35).

Експеримент, проведений Л.І.Прокіпець, показав, що чимало вчителів використовують оцінку лише як констатацію рівня знань і не вказують при цьому на засоби оволодіння новими знаннями, та вміння їх застосувати.

Л.І.Прокіпець виділяє в педагогічній оцінці три функції:

- 1) констатуюча - констатація успіху чи невдачі;
- 2) коригуюча - коригування дій учня;
- 3) формуюча - активізація особистості в умовах навчання.

Як вважає автор, тільки в єдності трьох функцій закладено психологічний зміст педагогічної оцінки як засобу керування формуванням навчальної діяльності й самооцінки учнів. (177)

Е.Б.Абдулін вважає, що оцінку «3» треба ставити рідко, переконливо обгрунтовуючи це тим, що вона викликає у дітей прикрість, яка може перейти в нелюбов до уроку музики. (1, с.53)

Чимало вчителів вважають, що оцінки «1» і «2» на уроці музики не прийнятні, оскільки суперечать сутності музики. «Ставити такі оцінки - значить на завжди зарити дитині дорогу до мистецтва». «Якщо учитель не зможе емоційно захопити учнів своєю дисципліною, ніякі «двійки» та «одиниці» не додадуть дитині ні таланту ні слуху. Зате відбити в неї інтерес і любов до музики можуть назавжди». «Оцінка з музики повинна мати естетичний, стимулюючий характер».

Учителі стверджують, що треба вміти помічати найменші прояви інтересу до музики та всіляко заохочувати їх. Більшість з них згодні з Е.Б.Абдуліним у тому, що ставити потрібно тільки «4» і «5», рідко «3».

«Трійка можлива в самих різних випадках, але ця оцінка повинна викривати дрімучу людську невихованість, точніше, небажання учня подолати свою обмеженість».

Д.Б.Кабалевський зазначає, що музика - єдиний предмет, який проходить у колективній формі, і без цієї форми втрачає свою сутність. Він звертає увагу на те, що прослуховуючи будь-який виконавський колектив - хор, оркестр - ми оцінюємо передусім звучання його в цілому, а не окремих виконавців. Те саме стосується слухання музики: «Клас, який слухає музику, мабуть, найчутливіша аудиторія з усіх можливих аудиторій /особливо в початковій школі/. Тільки в умовах колективу, в душах зовсім ще не спокусливих у музиці дітей, народжуються якісь невідомі процеси, що роблять їх чутливими слухачами»./87, с.8/.

Д.Б.Кабалевський переконливо з'ясував цілеспрямованість оцінювання колективної діяльності: «клас - хор», «клас - концертний зал». Загальна оцінка коригується індивідуальними оцінками, які ставляться кожному учневі.

Крім словесних оцінок, ми вважаємо, доцільне використання знаків символів як цікавих оцінок у процесі: слухання музики, співів, інших видів діяльності.

/Ці знаки введені А.Г.Болгарським та Е.Ф.Печерською/.

Такі знаки вручаються дітям протягом уроку. Іноді вчитель вибирає «асистента», який дає ці знаки-оцінки. Така, здається, несуттєва деталь має велике виховне значення. При одержанні символу-оцінки учень не зазнає негативних емоцій, як при традиційній системі оцінок. У даній системі криється можливість диференційованого підходу до учнів: ті, хто відповідав неодноразово на уроці, може отримати кілька оціночних знаків; хто відповідав невдало, чи не показав необхідної старанності до того, чи іншого виду діяльності, не одержує цих знаків. Така система стимулює дітей бути уважними, ретельними, адже кожний бажає мати заохочувальний знак.

За допомогою цієї системи легко вирішується проблема «накопичення» оцінок. На підставі одержаних знаків учитель виставляє оцінки /»5» чи «4»/, яких може бути дуже багато.

Проблема педагогічної оцінки на уроках музики складна. Вчителі не дійшли єдності, що до критеріїв оцінювання, її форм. Але безумовно те, що в оцінці мають бути не тільки констатуюча, а й корегуюча та формуюча функції. Оцінні судження мають викладатися з повагою, педагогічним тактом, із залученням оцінювання учнів.

Багатоаспектність оцінки може знайти відображення і в різноплановості форм її фіксації. Чимало в цьому питанні залежить від творчого підходу і педагогічного вміння вчителя. Ми, наприклад, у роботі з дітьми створили знаки-символи (сонечко, скрипковий ключ, пташка), які стимулюють не тільки окремих учнів, а й клас у цілому (або групу учнів класу). Ми запроваджували також методи самооцінки і оцінки товаришів (тобто, учні ставили за той чи інший виконаний вид роботи на уроці один одному оцінки, або вручали знаки-символи за гарне виконання). Знаки-символи поряд із оцінкою дають можливість урізноманітнювати творчу діяльність вчителя, викликати інтерес у дітей до навчання. Подібно до того, як в народі не завжди винагорода за творчість є матеріальною, ми також свідомі того, що семіотичний характер оцінювання має етнографічне походження.

РОЗДІЛ 2

Функціонування моделі морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музичної творчості.

2.1. Стан сучасного морально-естетичного виховання учнів молодших класів загальноосвітніх шкіл засобами української народної музики.

В Україні є дві чинні державні програми /маємо на увазі загальноосвітні школи, де один урок музики на тиждень/: одна з них створена колективом авторів під керівництвом О.Я.Ростовського (183), друга - вчителями й методистами на чолі з професором А.Т.Авдієвським. (2)

Обидва авторських колективи керувалися ідеєю відродження української культури, і програми містять, в основному, національний музичний фольклор, а також твори українських композиторів.

Автори вважають, що на початковому етапі музично-естетичного та морального виховання змішувати народну музику з різними іншими видами музики, а також епохами, стилями не слід, бо різні музично-естетичні системи потребують щораз іншого характеру сприймання, наявності різних слухових навичок. А це може сформувати невибагливі смаки, розвинути музичне споживацтво.

Аналіз роботи загальноосвітніх шкіл у галузі морального та музично-естетичного виховання приводить до висновку, що основним недоліком будь-яких форм класної і позакласної роботи з мистецтва із молодшими школярами є те, що музично-естетична діяльність учнів має стислий характер: розробити певний сценарій за взірцем, підготувати визначений учителем номер художньої самодіяльності, висловити свої враження про прослухану

музику, як правило класичну, що співвідноситься з набутими вчителем знаннями у вузі та ін. Стосовно вияву ініціативи учнів слід відзначити, що заорганізованість шкільної художньо-естетичної діяльності і авторитетне педагогічне керівництво майже виключають такі випадки.

Аналізуючи сучасний стан шкільної естетичної освіти, дослідники І.Назаренко, Г.Мітін, Е.Печерська виявляють основне її протиріччя: між гуманізуючим значенням музики і орієнтованістю шкільної естетичної освіти на надання учням часткових знань про мистецтво, зокрема формальних навичок аналізу художніх творів. Автори фіксують наявність у багатьох випускників школи наївно-реалістичного сприйняття мистецтва, адже учні не здатні сприймати твір на різні співпереживання автора, осмислення його художньої позиції. /І.Назаренко, Г.Мітін: «Проблеми музично-естетичних потреб учнівської молоді в загальноосвітніх школах України»/. (153)

Причини такого стану естетичної освіти вчені вбачають у змісті діючих програм з предметів естетичного циклу, що позначаються примітивністю своїх цілей. Е.Печерська у статті «Музичне виховання дітей і творчість учителя» (167) пише, що програма з музики, розроблена під керівництвом О.Я.Ростовського, являє собою, в основному поурочні методичні розробки, тому творчість учителя в ракурсі музично-естетичного виховання, що користується нею, обмежена. Для програми, розробленої під керівництвом А.Т.Авдієвського, характерна інша крайність: у ній взагалі не подано авторського трактування тем. Мабуть, автори цієї програми розраховують на творчий підхід учителя до музично-естетичного виховання дітей. На шкільні програми зорієнтоване і вузівське навчання майбутніх вчителів, тобто, як відзначає О.О.Апраксина, на «передачу дітям поверхових уявлень про мистецтво і певного набору технічних навичок. Рівень підготовки більшості вчителів не дозволяє їм повною мірою виконувати навіть це завдання». Вона зазначає, що «молоді вчителі часто виявляють власну безпорадність у відборі цікавої інформації для розповіді про музику, про характер інтерпретації по-

чутого... Не маючи навичок емоційно-свідомого проникнення у зміст музичного твору, вони намагаються обмежитись власним стихійно-емоційним ставленням до творів і фактично нав'язують його дітям». (13, с.84)

Аналіз науково педагогічної літератури, теорії і практики морального, художньо-естетичного виховання в школі приводить до висновку, що, поперше, необхідно розширити сферу спілкування учнів з музичним мистецтвом, різними його жанрами, формувати у школярів емоційно-ціннісне ставлення до музичних творів. Такий підхід обумовлює включення до сфери естетичних інтересів молодших школярів різних жанрів українського музичного мистецтва.

З іншого боку, значущість першого аспекту, набуватиме цінності, якщо розширення сфери спілкування з музичним мистецтвом буде проходити усвідомлено. Для цього необхідно формувати здатність учнів до адекватного сприйняття художніх образів музичного мистецтва.

Залучення молодших школярів до активної музичної діяльності можливе на основі спілкування з мистецтвом і його морально-виховними цінностями. Засвоєння музичної мови, формування особистого ставлення до музичного мистецтва і самостійності художніх орієнтацій.

Серед засобів морально-естетичного впливу на дітей найменше дослідженою залишається музика. Якщо в педагогічній практиці окремі педагоги ще звертаються до музичної культури і прагнуть використати її морально-виховні можливості, то педагогічна теорія майже повністю залишає цю проблему поза увагою. Майже 30 років тому наш видатний педагог В.А.Сухомлинський зазначав: «Серед численних засобів впливу на юне серце важливе місце належить музиці. Музика і мораль це проблема, що чекає на своє глибоке вивчення та дослідження». (201)

Морально-естетичне виховання у молодшому шкільному віці нерозривно пов'язане із розвитком вищих почуттів, що виявляють гуманістичне ставлення людини до дійсності. Людина найбільш повно розкривається через

особливості її ставлення до дійсності. Як відзначають психологи О.В.Киричук (98), І.С.Кон (109), формування суспільної спрямованості ціннісних орієнтацій особистості є найважливішою умовою гармонійного розвитку особистості учня і формування розвинутих морально-естетичних якостей.

На наш погляд, у психолого-педагогічній літературі поки що не існує чіткого ґрунтовного уявлення про структуру морально-естетичної потреби, як інтегративної якості. При цьому для характеристики рівнів розвитку морально-естетичних потреб дослідники визначають різні показники якісного складу. Так, наприклад, О.І.Буров (41) виділяє широту потреб, якість потреби, активну творчу діяльність. У визначенні критеріїв сформованості морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики ми спирались на показники, які виділяє О.І.Буров, і виходили із змістовного боку естетичної потреби, педагогічно інтерпретованої через категорію інтересу.

1. Обізнаність з українською народною творчістю. Вміння аналізувати вивчені, прослухані твори.

2. Рівень інтересу до творів української народної творчості. Прагнення до пізнання, набуття знань із різних жанрів народного музичного мистецтва.

3. Участь у музичному житті класу, школи, міста.

Визначити рівень сформованості естетичної потреби в галузі музичного мистецтва за вищевказаними критеріями можливо за допомогою груп показників, що відповідають виявленим критеріям і виходять з їх змістової характеристики.

Перший показник: коло жанрів музичного мистецтва, що цікавлять молодших школярів.

Чим ширше коло різноманітних жанрів музичного мистецтва охоплюється особистістю, тим більше можливості вона отримує для усвідомлення навколишньої дійсності, себе і людей, що її оточують.

Другий показник: уміння оцінювати твори музичного мистецтва, аргументовано їх аналізувати.

Він виявляє систему виборів молодших школярів у світі музичного мистецтва, суміжних видів мистецтва, їх ціннісні морально-естетичні орієнтації.

Третій показник: готовність до художньо-творчої діяльності, прагнення до неї, ініціативність, сумлінність, емоційність і самостійність своїх художніх орієнтацій.

Він характеризує діяльнісний аспект сформованості морально-естетичної потреби в галузі музичного мистецтва.

Четвертий показник: художньо-творча та морально-естетична активність учнів.

Констатуючий етап експерименту був спрямований на вивчення змісту і особливостей розвитку кожного з визначених нами компонентів морально-естетичного досвіду: емоційно-чуттєвого, емоційно-свідомого, емоційно-діяльного. Він має пошуковий характер.

З розвитком музичного досвіду у дітей з'являється емоційне ставлення до музики, вдосконалюється слух, народжується творча уява. Переживання дітей набувають своєрідної морально-естетичної забарвленості.

Метою констатації є визначення початкового рівня морально-естетичного досвіду учнів.

Для її реалізації необхідно було розв'язати слідуєчі завдання:

1. Виявити особливості емоційно-чуттєвого сприйняття музики молодших школярів.
2. Вивчити початкові моральні уявлення і оцінки учнів; можливості емоційного осягнення моральної суті художніх образів музичних творів.
3. Визначити місце народної музики в морально-естетичному сприйнятті молодших школярів.
4. Виявити зміст музично-творчої діяльності, здійснюваної на уроці.

Констатуєчим експериментом було охоплено 150 учнів 1-3 класів СШ №2, №6, №15, м.Кам'янець-Подільського.

Завдання: Виявити особливості емоційно-чуттєвого сприйняття музики молодших школярів (на прикладах українських народних пісень).

Метод: бесіда з учнями.

Методика проведення.

Ми проінформували учнів класу: «Уважно прослухайте пісню і спробуйте її охарактеризувати словами, а потім під музику спробуйте передати почуття героїв мімікою та жестами».

Дітям було запропоновано прослухати такі народні пісні:

- «Добрий вечір, лисонько, куди йдеш?»
- «Занадився журавель»,
- «Ой на горі тай женці жнуть»,
- «Ой у полі жито».

Запитання, які були задані дітям:

- Який характер має ця музика (сумний, веселий, грайливий, бадьорий...?.)
- Які почуття викликала ця пісня у тебе?
- Як би ти назвав цей твір?
- Охарактеризуй героїв пісні. Які почуття вони переживають?
- Яка пісня тобі найбільше сподобалась і чому?

В процесі бесіди діти вели себе вільно, вони з задоволенням виявляли свої почуття і своє ставлення до творів.

На запитання:»Який характер має ця пісня ?», частина дітей дала вірну відповідь.

«Добрий вечір, лисонько» - характер веселий, жартівливий.

«Занадився журавель» - характер жартівливий, грайливий.

«Ой на горі тай женці жнуть» - характер вольовий, стриманий, мужній.

«Ой на горі жито» - сумний, журливий.

Більша частина учнів стримано висловлювала свої почуття й думки. Вони не відразу, а з утрудненням відповідали на поставлені запитання. Можна сказати, що діти відчували настрій, характер музики, але не могли висловити своє ставлення до неї. Тоді ми запропонували дітям таблицю зі словами за допомогою яких можна характеризувати мелодію чи пісню.

Таблиця 2.6

Таблиця слів-визначень.

весело	спокійно	войовничо	гірко
жваво	ніжно	сердито	тужливо
радісно	лагідно	розлючено	протяжно
бадьоро	мрійливо	грубо	важко
жартівливо	замріяно	жорстоко	сумно
грайливо	протяжно	колючо	з жалем
широко	повільно	мужньо	сльозливо
щасливо	казково	рішуче	пасмурно
		впевнено	
		гнівно	

Після освоєння дітьми даної схеми бесіда пожвавилась. Діти охоче відповідали на запитання. Попросили, щоб їм ще запропонували кілька пісень. Дітьми було прослухано ще такі пісні, як:

«Ходить гарбуз по городу»,

«Налетіли журавлі»,

«Гагілка»,

«Ой не ходи, Грицю».

Більшості дітей, втім було легше відповідати з допомогою педагога і таблиці слів - визначень.

Була частина дітей, які взагалі так і не змогли виразити свої думки і почуття. Навіть з підтримкою вчителя відповіді їм давались важко.

Загалом, діти розуміють, що таке людські почуття. Вони навіть намагались аналізувати деякі вчинки героїв пісень. Так, наприклад, пісня «Ой не ходи, Грицю». Діти відповідали на запитання: «Які почуття викликала в тебе ця пісня, охарактеризуй героїв пісні» - так: «Дівчина зробила недобрий, злий вчинок, тому що нікого не можна кривдити» або «Не можна нікому бити зла, навіть поганій людині».

На запитання: «Як би ти назвав цей твір?» не всі діти змогли дати відповідь. Тільки за допомогою вчителя (спрямовуючих запитань) учні пошвидко свої відповіді. Наводимо їх у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Назва пісні.	Як діти назвали дану пісню.
«Добрий вечір, лисонько».	«Весела зустріч», «Жартівлива розмова».
«Занадився журавель».	«Нежданий гість», «Неприємний відвідувач».
«Ой нагорі та й женці жнуть».	«В похід», «Козацька пісня».
«Ходить гарбуз по городу».	«Гарбузова прогулянка», «Овочева казка», «Городня історія».

Слід зазначити, що діти в основному проявляють емоційно чуттєву участь, зацікавленість, виражають в словах, інтонаціях, мімікою та жестами свої почуття. Наприклад, їм дуже сподобалось імітувати роль журавля і хазяйки в пісні «Занадився журавель», а також імітувати героїв пісні «Ходить гарбуз по городу». Не всі уміло проявляють емоційне ставлення до музики, та з допомогою педагога все-таки змогли виразити свої думки. Була частина дітей, які взагалі не могли дати відповідь на задані запитання, або несерйозно поставились до них.

Підводячи підсумок першого етапу дослідження, ми вивели критерії рівнів емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів.

Високий рівень - активність і адекватність виявлення емоційно-чуттєвої участі, зацікавленості, співпереживання з вираженим у слові, інтонації мови, міміці, жестах.

Середній рівень - помірно (в деяких випадках несамотійне під впливом педагога) виявлення емоційного ставлення до музики.

Низький - індиферентне чи неадекватне ставлення до творів.

У відповідності з цим наводимо таблицю середньоарифметичних даних про початковий рівень розвитку емоційно-чуттєвого компоненту досвіду учнів, отриманих у результаті виконання всіх діагностичних завдань.

Таблиця 2.8

Початковий рівень сформованості емоційно-чуттєвого досвіду учнів.

Всього учнів	Рівні	Показники рівнів сформованості емоційно-чуттєвого досвіду в процентах		
		Рівні		
		Вищий	Середній	Низький
61	1 /57дітей/	31,6	42,1	26,3
	2 /48дітей/	34,8	44,2	21,0
	3 /5 бдітей/	29,4	46,4	24,2

ДРУГИЙ ЕТАП.

Завдання: вивчити початкові моральні уявлення і оцінки учнів.

Метод: анкетування.

Методика проведення.

Дослідження проводилось з учнями 2 та 3 класів.

Дітям роздали чисті аркуші паперу з такими таблицями:

Таблиця 2.9

Позитивні якості особистості	Негативні якості особистості
------------------------------	------------------------------

Учням пояснили: «Напишіть усі позитивні, хороші риси людини у стовпчик зліва, а всі відомі вам негативні якості - у стовпчик справа.

Після вивчення та підрахунків даних анкетування, ми вивели таку таблицю.

Таблиця 2.10

Уявлення учнів 2 і 3 класів про моральні якості людини в нормах поведінки.

Кількість учнів.	Позитивні моральні якості особистості.	Відповіді /в абсолютному числі/.	Негативні якості особистості.	Відповіді /в абсолютному числі.
48	добрий	29	злий	12
	чесний	20	обманює	3
	чуйний	12	ображає	2
	працелюбний	2	б'ється	11
	справедливий	2	дражниться	4
	щедрий	3	скупий	15
	допомагає старшим	3	невихований	3
	повинен вітатися	4	не уступає місце у транспорті	2
	думає не тільки про себе але і про інших	3	злочинець	19
			п'є, курить	27

Підводячи підсумок дослідження, ми вивели критерії уявлень учнів про моральні якості людини.

Високий рівень - виділення кількох моральних якостей з аргументацією суті і визначенням особистого ставлення до них.

Середній рівень - правильне орієнтування в вираженні моральної оцінки, формальне перечислення позитивних і негативних якостей особистості.

Низький рівень - підміна моральних якостей характерологічними та інтелектуальними особливостями людини. (Даний рівень характеризує тих учнів, які не змогли виразити свого оцінного ставлення.)

Таблиця 2.11

Рівні оцінок молодших школярів.

Всього учнів	Рівні	Процентні показники	Кількість учнів, які не виразили оціночного ставлення
48	Вищий	25%	8%
	Середній	47%	
	Низький	20%	

Метод: бесіда з учнями.

Мета: Вивчити можливості емоціонального, емоціонально-морального осягнення учнями суті художніх образів музичного твору.

Методика проведення.

Дітям запропонували прослухати музичні твори, а після цього провели бесіду по нижче вказаних питаннях. Але перед слуханням музики учням пояснили: «Уважно прослухайте твір, особливу увагу зверніть на вчинки героїв пісні».

Пісні для слухання були не відомі дітям. Це народні подільські пісні, які були записані нами у далеких подільських селах у 1992-1994 роках. Отже, характеристику даних творів діти не чули, таким чином відповіді учнів були особистими, вони виражали свої особисті думки і почуття.

Пісні для слухання:

«Ой, мамо, моя ріднесенька»,

«Гей чужина не родина»,

«Неслухняний Василечку»,

«Стара мати має доньку»,

«Ой чумак чумаченько товариша кинув».

Запитання учнів до прослуханих творів.

1. Про що пісня розповідає?
2. Охарактеризуйте героїв пісні.
3. Що вам сподобалось (не сподобалось) у вчинках головних героїв?
4. Які риси характеру ви хотіли б запозичити у героя пісні, а які ні?
5. Як би ви вчинили на місці персонажу?
6. Що би ви побажали герою пісні?

На запитання: «Про що пісня розповідає?» - діти в основному переказували зміст прослуханого твору. Частина дітей спробувала узагальнити зміст твору і зробити деякі висновки з прослуханого.

Наприклад:

Пісня «Ой, мамо, моя ріднесенька». Відповіді учнів: «Ця пісня говорить про те, щоб ми любили і поважали старших» (Коля М. 2 кл.), «Пісня вчить нас бути добрими, щирими» (Сергій А. 2 кл.).

Пісня «Гей чужина не родина». Відповіді учнів: «Пісня каже, щоб ми гордились своєю Україною» (Наталя Р. 2 кл.), «Потрібно любити свою Батьківщину, а з людей, які до нас приїхали, в яких інша мова, які не схожі на нас не можна насміхатися, їх потрібно поважати, бо ми для них теж не зрозумілі» (Катя А. 3 кл.).

Головних героїв пісень діти характеризували досить вміло. Вони виділяли в них позитивні та негативні якості. Відчутно, що на уроках читання проводиться відповідна робота. На запитання: «Які риси характеру ви хотіли б запозичити у героя пісні, а які ні?». Діти давали правильні відповіді про хороше та погане, але відчувається недостатність досвіду у морально-естетичному відношенні до навколишнього світу, до людей. Відповіді в основному були дані за допомогою спрямовуючих запитань педагога.

Отже, діти молодших класів мають початкові моральні уявлення, але вони не можуть досить повно характеризувати емоційно-моральний стан художніх образів у музичних творах. їм ще не вистачає досвіду самотійно

аналізувати, синтезувати та узагальнювати морально-естетичну суть, спрямованість музичного твору. Таким чином, з дітьми потрібно конкретніше розглядати моральні якості людини, та більш детально розбирати кожну якість характеру окремо на прикладах музичних творів.

Підводячи підсумок, ми вивели критерії можливості емоційно-морального осягнення учнями моральної суті художніх образів музичного твору.

Високий рівень - визначення моральної суті твору за допомогою узагальнюючих висловлень, вміння виділити головну думку музичного твору і визначити особисте ставлення.

Середній рівень - правильне орієнтування у визначенні головної думки та мети твору (можлива допомога педагога). Формальний перелік позитивних та негативних якостей головних героїв творів без аналізу та особистого ставлення до них.

Низький рівень - учні які не могли виразити своє оціночне ставлення.

ТРЕТІЙ ЕТАП.

Мета: визначити місце української народної музики в морально-естетичному сприйнятті школярів.

Метод: інтерв'ю.

Методика проведення.

Учням пропонується відповісти на такі запитання:

1. Які народні пісні ти знаєш? Скажи назву, чи наспівай кілька рядків.
2. Чи співають народні пісні твої батьки, родичі? Чи вчать вони тебе цих пісень?
3. Чого вчать вас козацькі пісні, які ви за словами вчителя вивчили на уроці?
4. Які почуття викликають у вас колискові пісні? Які колискові ти знаєш?
5. Чи хотіли б ви вивчати нові українські пісні?
6. Чи берете участь у шкільних святах, розвагах?

На перше запитання більшість дітей відповіли так, що подобаються народні пісні, але в невеликій кількості змогли назвати або заспівати народні пісні. Пісні, які діти назвали: «Розпрягайте, хлопці, коні», «Ой, чий то кінь стоїть», «Ой, на горі жито, сидить зайчик», «Ходить сон коло вікон, а дрімота коло плота».

На друге запитання діти відповіли більш впевнено. Майже всі сказали, що батьки та родичі співають народні пісні в основному коли відмічають якесь свято, і тоді діти запам'ятовують пісні, які чують. Тільки кілька учнів відповіли, що їх вчать народним пісням бабусі, у яких діти залишаються на канікулах або вихідних.

На третє запитання учні відповіли за допомогою вчителя, та спрямовуючих запитань. Наприклад: «Чи вчать козацькі пісні бути сміливими, чесними, любити Україну?», «Що ви відчуваєте, коли співаєте ці пісні?». Відповіді дітей: «Я відчуваю себе сильним і безстрашним» (К.Л.), «Я відчуваю гордість за Україну» (А.О.), «Я пишаюся тим, що я українець» (Ж.Б.), «Ці пісні вчать нас бути вірними товаришами» (Л.Р.).

Четверте запитання у всіх учнів викликало майже однакові відчуття. Вони відчували настрій колискових, але не могли виразити його на словах. Діти говорили, що відчувають «мамину ніжність», турботу. Назвати чи заспівати колискові змогли тільки п'ятеро дітей з класу (30 учнів).

На п'яте запитання всі учні дали позитивну відповідь. Вони говорили: «Хотіли б вчити більше колядок і щедрівок, щоб можна було у різдвяні свята ходити цілим класом і колядувати та щедрувати», «Було б цікаво співати веселі, жартівливі пісні».

Запитання про участь у шкільних, класних святах у дітей викликало усмішки. Вони сказали, що їм цікаво дивитись на свята, а приймати участь у них декому соромно, декому хотілося б, але їх не залучають до участі, була група дітей які сказали, що їм такі міроприємства не подобаються, бо у школі вони проводяться «довго і нудно».

Проводячи підсумок даного методу, можна зробити такі висновки. Більшість учнів, судячи з відповідей, урок музики відносять до розряду важливих, але не обов'язкових, знають кілька народних пісень, але їм важко виконувати їх, потрібна підтримка учителя. Вивчають пісні в основному на уроках. Хочуть брати участь у святах, які проводяться у школі, але соромляться, або їм не цікаво.

Невелика група дітей знає багато народних пісень, з цими дітьми вдома вивчають народні пісні, вони переконані у тому, що народна музика допомагає їм стати кращими, виховує їх патріотичні почуття, повагу до старших, товаришів, були такі діти, що не змогли виразити свої думки.

Підводячи підсумок третього етапу дослідження ми вивели три рівня визначення місця української народної музики та уроку музики в морально-естетичному сприйманні школярів.

Високий рівень - віднесення уроку музики до одного з основних, знання багатьох народних пісень та можливість їх виконання. Зацікавленість у вивченні нових народних пісень. Знання жанрів пісень. Переконання у тому, що музика допомагає вдосконалювати особистість.

Середній рівень - віднесення уроку музики до розряду важливих але не обов'язкових, можливість назвати кілька народних пісень але затруднення з їх виконанням. Пасивність у вивченні нових пісень /можливе вивчення в основному на уроках/. Сприйняття музики як розваги, але в окремих випадках серйозне ставлення.

Низький рівень - індиферентне, неадекватне ставлення. Рівні морально-естетичного сприйняття місця української народної та класичної музики, та уроку музики.

Таблиця 2.12

Рівні оцінок молодших школярів.

Всього учнів	Рівні	Процентні показники	Кількість учнів які не виразили оціночного ставлення
150	Високий	7%	7%
	Середній	4%	
	Низький	22%	

ЧЕТВЕРТИЙ ЕТАП.

Завдання: виявити зміст музично-творчої діяльності на уроці.

Метод: спостереження за виконанням дітьми блоків творчих завдань на дитячих музичних інструментах та відповідями на поставлені запитання; аналіз даного спостереження.

Методика проведення.

Ми застосували серію творчих завдань, що містять у собі імпровізації звуконаслідувань, музичні питання та відповіді, створення мелодій контрастного характеру. Завдання застосовувалися у 1 класі.

1 блок.

1. Зобразити на металофоні падіння окремих краплин дощу та рясного дощу.
2. Зобразити на металофоні спів пташенят та птахів.
3. Зобразити на бубні удари грому та шерхіт листя.
4. Зобразити спокійну розмову та розмову злої, сварливої людини.

2 блок.

- 1 . Зіграти на металофоні своє ім'я і покликати кого-небудь із дітей на ім'я.
- 2 .Зобразити на бубні, як скаче зайчик та йде ведмідь.
3. Створити на бубні найпростіший ритмічний малюнок.

3 блок.

1. Створити на металофоні колискову і танцювальну для ляльки.
2. Створити ритмічний малюнок для швидкого і повільного танців.

На цьому етапі ставились завдання:

- Визначити творчі можливості без попереднього навчання у дітей першого класу;
- В умовах мінімальної підготовки простежити реакцію дітей молодших класів на творчі завдання;
- якісно оцінити виконання завдань після початкового періоду навчання у 1 класі.

Аналізуючи виконання завдань дітьми 1 класу, слід відзначити, що всі діти були захоплені творчим процесом. При виконанні завдань першої серії передбачалось самостійне обстеження металофона та бубна в індивідуальному порядку (щоб уникнути наслідувань). Ми тільки продемонстрували, як правильно тримати молоточок і бубон перед грою.

Окремі діти спочатку розгублювались у новій для них обстановці перед незвичним завданням, інші вагалися у виборі прийому. Тоді ми створили ігрову ситуацію, словами конкретизуючи образ. Після цього діти поводитися впевненіше і при виконанні інших завдань.

Не всі діти однаково зображали на металофоні падіння окремих краплин дощу: дехто відзначив грою ритмічну та динамічну різницю між ними, а дехто лише динамічну.

Цікаво виконувались завдання з бубном. Зображуючи грім та шум дощу, злу та спокійну розмову, діти знайшли багато різноманітних прийомів видобування звуків: сильно стукали в бубон, струшували його, м'яко проводили рукою по корпусу, погладжували пальчиками кільця і т. ін.

Тут особливо треба відзначити активність дітей із слаборозвиненими музичними здібностями; навіть у порівнянні з більш здібними дітьми вони діяли рішучіше.

Показуючи, як співають пташенята й пташки, майже всі діти використовували лише одну ноту, граючи то гучно, то тихо. Тоді ми запропонували проінтонувати спів пташенят та птахів, і діти одразу зобразили голосом відміну звуків за висотою. Діти вже уміли розпізнавати висоту звуків, але так само швидко відтворити це на інструменті вони ще не могли. Ми запропонували дітям самостійно знайти низькі та високі звуки. Після пошуків на клавіатурі половина дітей самі почули ці звуки, інші з допомогою педагога.

Другий блок завдань відрізняється від першої підвищеною складністю виконання. Для виконання цих завдань від дітей вимагається оволодіння - простими прийомами гри для зображення зайчика або ведмедя, а в завданні зіграти своє ім'я необхідна більш визначена організація звуків порівняно із завданнями початкового обстеження інструментів.

Виконуючи завдання, діти, в основному, використовували тільки одну ноту, але й були більш складні сполучення. Цілком очевидно, що на гри всіх дітей позначалась відсутність досвіду, навичок техніки виконання.

Не всі діти зуміли проспівати свій зразок, лише деякі зуміли відтворити його. Це пояснюється тим, що вони ще тільки перебувають на початковому розвитку своїх музично-сенсорних здібностей.

Із бубном діти діяли впевненіше: образ зайчика супроводжувався швидкими легкими ударами, образ ведмедя - сильними та повільними.

Головним чином діти грали рівними тривалостями.

Необхідно підкреслити, що завдання другого блоку виявились для дітей першого класу досить складними. Створений ритмічний малюнок був або неясним, або простим і складався з 2-3 ударів. Після демонстрації педагогом якість виконання завдання поліпшилась.

Третій блок завдань також складний для виконання. Тут дітей вперше підводять до процесу продуктивної творчості.

Дітям другого класу були запропоновані ті ж завдання, що і малюкам, вони також виконували їх уперше. Слід відзначити, що у виконанні завдань першого блоку вони діяли самостійно.

У зображенні дощу майже всі діти використовували найвищу ноту на інструменті. На запитання: «Чому ти граєш саме на цьому звуку?» - вони відповідали: «Тому, що він найдзвінкіший» (найвищий). Деякі діти так захопилися завданням, що запропонували свій варіант «дощу». Свою гру вони супроводжували розповіддю: «Спершу падають тільки крапельки, далі усе швидше і швидше, і ринула злива, потім дощ стомився і почав стихати, і знову лишилися самі краплинки». Застосовувалися темпові прискорення й уповільнення, що супроводжувалися зміною динаміки.

У зображенні співу пташок діти добре орієнтувалися в різних регістрах, а свої імена грали самостійно. Кілька дітей зуміли проспівати свій зразок, а деякі вільно застосували сполучення з великими інтервалами. У завданні скласти найпростіший ритмічний рисунок діти другого класу виявили більшу винахідливість. Гра була тривалішою за часом використовувалися більш чіткі ритмічні сполучення.

Слід відзначити більшу складність у виконанні завдань третьої серії, що підводять дітей до процесу продуктивної творчості. Для того, щоб скласти мелодію на інструменті, щоб вона справді була продуктом творчості, дитині потрібно «почути» її в собі. Потім вона буде видозмінюватись у процесі пошуку потрібних інтонацій. І тоді можна з певністю робити висновок про музикальність дитини на цьому етапі розвитку її музично-сенсорних здібностей.

Перед виконанням цього завдання діти довго думали, діяли нерішуче, обережно. Переважна більшість дітей виконала його, хоча в їхніх піснях не було ясної мелодичної лінії, чіткості ритмічного рисунка.

Отже, творчі завдання активізують самий процес навчання, роблять його більш привабливим та емоційним.

Враховуючи викладене вище, можна зробити висновки про те, що існує тісний зв'язок процесу навчання з формуванням музично-творчих проявів, подальшим розвитком цього творчого процесу.

Отже, всі 4 етапи дослідження морально-естетичного розвитку показали, що молодші школярі мають уявлення про чесність, правдивість, доброту, справедливість. Вони знають про деякі сторони суспільного життя, про те, що добре і що погано, але знання їх розрізнені, не об'єднані в доступну їм систему зв'язків. У них накоплений певний моральний досвід, але уявлення не завжди є керівництвом до дії в виникаючих життєвих ситуаціях. В результаті роздумів над цими висновками виникало рішення спробувати виробити послідовність роботи по моральному формуванню особистості молодшого школяра в процесі музичного виховання на основі:

- організації колективної діяльності дітей - дуже важливої умови формування гуманістичних уявлень;
- врахування індивідуальних особливостей дітей, самоутвердження їх в колективі шляхом розвитку музичних здібностей;
- використання правил поведінки, створюваних самими дітьми, моральних ситуацій в регуляції дитячої поведінки;
- організація «музичних хвилинок», «комплексних занять» як шляхів залучення молодших школярів до загальних переживань;
- спільної діяльності дітей, педагогів, батьків - залогом виникнення гармонії в їх відносинах;
- підвищення педагогічної культури батьків по питаннях морально-естетичного виховання.

За умов, що склалися, початкова ланка освіти має перетворитися в той етап, на якому були б закладені передумови формування морально-естетичної культури молодших школярів. Маленька людина має відчувати себе

захищеною, потрібного, значимою, неповинна вдаватися до грубощів у взаєминах з іншими, позбутися агресивності, злості, зверхності. Один, з шляхів розв'язання поставленого завдання - це виявлення форм, засобів і методів морально-естетичного виховання. Шкільна практика засвідчує, що вчитель початкових класів, втративши орієнтири у морально-естетичному вихованні відчуває найбільші складнощі саме у розв'язанні завдань становлення і розвитку у молодших школярів першооснов моральної культури. Сучасна школа виявилась нездатною до результативного формування морально-естетичної культури з урахуванням досягнень сучасної науки, оскільки практика свідчить: вся робота обмежується окремими заходами, виховними «моментами». В умовах перевантаження навчальної програми сучасної початкової школи особлива роль у формуванні морально-естетичної культури належить позаурочній діяльності, адже вона має значний арсенал активних форм, специфічних методів і прийомів виховної роботи. У зв'язку з тим, що позакласна робота не регламентована у часі, її легше диференціювати з урахуванням вільного вибору дитиною сфери діяльності.

Аналіз шкільної практики виховання дає можливість зробити висновок про сильні і слабкі сторони, побачити вузькі місця в роботі, спрямованій на морально-естетичне виховання молодших школярів. Так, чітко простежується тенденція подолання авторитарно-бюрократичного стилю виховання й керівництва виховною роботою (в тому числі й морально-естетичним вихованням), численних негативних явищ що розвинулися через це. Зокрема педагоги прагнуть позбутися формальності стосунків учителів і учнів і будувати їх на засадах взаєморозуміння й тактовності, створювати умови для вияву ініціативи й активності вихованців.

Склалася певна система педагогічних заходів щодо формування уявлень і знань учнів про норми моральності з урахуванням загальнолюдських цінностей.

Формування морально-естетичної культури школярів здійснюється у

ють до різнопланових сфер діяльності, застосовуючи такі форми роботи (з метою формування морально-естетичної культури) як бесіда, тематична розповідь, гра тощо.

Дедалі помітнішою стає інтеграція шкільної позаурочної роботи з діяльністю центрів виховної роботи (гурткова робота, міжшкільні конкурси, вікторини та ін.).

Наш досвід переконує, що для молодших школярів характерною є увага до морального боку вчинків, бажання дати вчинкам моральну оцінку, і, в свою чергу, отримали оцінку оточуючих. Проведення уроків музики на високому професійному рівні з урахуванням морально-естетичних цінностей української музики, допоможе дітям глибше відчувати красу людських взаємин, визначити свою моральну позицію в різних життєвих ситуаціях, перевірити правильність вибору вчинку. Морально-естетична культура розглядається як спосіб життя, що орієнтує молодших школярів на моральні цінності. Щоб результати уроків стали відчутнішими, заняття не повинні бути одноманітними, побудованими на монолозі вчителя. Це - урок спілкування, урок практикум, де лунає живий діалог, народжується спільна творчість, радість від взаємодії у грі, експерименті.

Слід зазначити, що регуляційним механізмом формування морально-естетичного досвіду дітей, як основи їх культури, як засвідчив констатуючий експеримент, є фольклорний підхід до цього процесу. Він втілюється як в змісті навчання й виховання (народні пісні), так і в технології організації педагогічного діалогу (творчість, імпровізація, приклад дорослих, емпатійні дії в опануванні матеріалом).

2.2. Експериментальна апробація змісту, форм та методів морального виховання молодших школярів народно-музичними засобами.

Метою формуючого експерименту ми поставили створення морально-естетичного досвіду дітей. В теоретичному розділі нами доведено, що це утворення є інтегративним. На основі розробленої системної моделі морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики, виникла можливість визначити завдання для проведення формуючого експерименту, які підпорядковані загальній меті всебічного і гармонійного виховання особистості дитини і будуються з урахуванням своєрідності народного музичного мистецтва і вікових особливостей молодших школярів.

1. Виховувати любов та інтерес до музики. Це завдання вирішується шляхом музичного сприймання, музичного слуху, які допомагають дитині гостріше відчувати й осмислити зміст почутих творів. Здійснюється виховна морально-естетична дія музики.
2. Формувати музичні враження дітей, в процесі опанування різножанровими українськими народними та класичними творами.
3. Ознайомлювати дітей з найпростішими музичними поняттями, розвивати навички слухання музики, співу, музично-ритмічного руху, гри на дитячих музичних інструментах.
4. Розвивати емоційну чутливість, як основу естетичного відчуття.
5. Сприяти виникненню і початковим виявам музичного смаку на основі отриманих вражень і уявлень про народну музику, формуючи спершу вибірково, а потім оцінює ставлення до музичних творів.

б. Розвивати творчу активність в усіх доступних дітям видах музичної діяльності: відтворенні характерних образів в іграх і хороводах; використанні на практиці набутого досвіду; імпровізації маленьких пісень, співанок; запам'ятовувати та виконувати народні пісні.

Цим самим формується самостійність, ініціатива і прагнення застосувати в повсякденному житті вивчений репертуар, грати на музичних інструментах, співати та вивчати нові українські народні пісні.

Логіка процесу формування морально-естетичного досвіду засобами української народної музики зводиться до послідовного переводу школярів з емоційного рівня осягнення моральних ідей до їх усвідомлення і діяльного втілення. Відповідно до створеної моделі, організаційно-методична система педагогічного керівництва складається з трьох етапів.

1 етап - формування емоційної чутливості в процесі сприймання змісту музичних творів. /Пробудження емпатійних почуттів та їх експансивних проявів/.

2 етап - формування моральної свідомості. /Подальше поглиблення морально-естетичних почуттів на рівні осмислення; розвиток оціночних умінь, навичок аналізу, узагальнення моральної суті образів і явищ; розширення музично-естетичних та етичних знань/.

3 етап - розвиток моральної основи поведінки. /Спонування учнів до проявлення пережитих почуттів, усвідомлених моральних уявлень в музично-творчій діяльності; яка проводиться в формі інсценізацій, імпровізацій, театралізації казок/.

Таким чином, процес формування морально-естетичного досвіду починається з зародження емоційної чуйності як здатності переживати смисловий зміст музичних творів.

Експериментальна робота на формуючому етапі проводилася з метою апробації розробленої організаційно-методичної системи, отримання досто-

вірних даних про ефективність її використання, впровадження шляхів формування морально-естетичного виховання молодших школярів.

Реалізація експерименту здійснювалась в конкретних умовах уроку музики в школі на базі середніх шкіл № 2, №6, №15 м. Кам'янця-Подільського з учнями 1-3 класів.

Організаційно-методичне забезпечення педагогічного керівництва морально-естетичним вихованням молодших школярів засобами української народної музики проводилось в умовах урочної та позакласної роботи. Ці форми роботи включали в себе такі компоненти.

УРОЧНА РОБОТА.

1. Вивчення пісень різних жанрів.
2. Творча діяльність дітей на уроці.
3. Гра на дитячих музичних інструментах.
4. Слухання музики.
5. Ігрова музично-дидактична діяльність на уроці.

ПОЗАКЛАСНА РОБОТА.

1. Фольклорно-етнографічна пошукова робота.
2. Оркестр дитячих музичних інструментів.
3. Хор дітей і батьків.

Вивчення кожної пісні ми проводили за такими етапами. Спочатку ми вводили невелику розповідь про даний розучуваний твір, настроювали дітей на уважне слухання даної пісні. Після прослуховування проводили невелику бесіду, де за допомогою навідних питань вчителя діти характеризували своє ставлення до героїв пісні, почуття, які викликала в них дана пісня, це допомагало учням поглибити морально-естетичні почуття на рівні осмислення, розвивало оцінні уміння, навички аналізу, узагальнення моральної суті героїв та явищ, розширювало морально-естетичні та етичні знання.

Процес розучування ми проводили в два етапи: попереднє ознайомлення дітей з піснею та наступне розучування, коли проводиться основна робота з навчання співацьких навичок.

Вивчивши пісню, ми кілька разів повторювали її, закріплювали виразне виконання, основне - перевіряли уміння самостійно застосовувати її на практиці. Після вивчення пісні ми проводили етап розвитку моральної основи поведінки. А саме, спонукання учнів до проявлення пережитих почуттів, усвідомлених моральних уявлень в музично-творчій діяльності, яка проводиться у формі інсценізацій, імпровізацій.

Серйозну увагу при вирішенні завдань морально-естетичного виховання ми приділяли в роботі з дітьми над правилами поведінки. Правило стає керівництвом до дії для дітей за двох умов:

- а) учні повинні бути «авторами» або співавторами правил, тобто створювати їх самостійно або разом із педагогом;
- б) діти повинні контролювати виконання цього правила своїми однолітками.

Ми спрямовували дітей на створення правил на основі аналізу поведінки однокласників на уроці музики, під час вивчення рухів під музику /хороводи, ігрові пісні/.

Дітям ставились питання, наприклад: «Чи гарно закінчив танок Сергій?», «Чому Маринка після танцю залишилась стояти сама?», «Що вам не сподобалось в поведінці Сергія?», «Як повинен поводити себе хлопчик після закінчення танцю, щоб не образити дівчинку?». Після розмови з дітьми пропонувалось подумати і показати, як можна закінчити танок, розповісти про це. Так створювались виведені самими дітьми правила поведінки, до кінця року це був уже цілий ряд правил, який допомагав дітям коректувати свої вчинки. Наприклад:

«Якщо запрошуєш на танок - попроси ввічливо».

« Умієш гарно танцювати - навчи товариша».

«Знаєш слова пісні - розучи їх із своїми друзями».

«Ніколи не смійся із невдач товаришів».

Ми систематично використовували стихійно виникаючі і спеціально створювані ситуації, під час яких діти мали можливість вправлятися у позитивній поведінці. Вони ставлять учнів перед вибором між своїми інтересами та інтересами однокласників, при цьому особливу увагу приділяли формуванню бажань проявляти чуйність, отримувати задоволення від проявлення дружби, добрих почуттів, уваги. Наприклад, на одному уроці під час вивчення рухів під музичну гру «Мак» /М.Леонтовича/ у Олега ніяк не виходили рухи танцю. Деякі діти сміялися з нього, а Віталій сказав: «Незграбний, як ведмідь», - тоді засміявся вже весь клас. Ми були вимушені зупинити їх, пояснюючи, що сміх прикрашає наше життя, робить його веселим тільки тоді, коли сміх добрий, а не злий. Сміятись із біди товариша, його невміння, незнання соромно, негарно. Такий сміх не може принести радість, він приносить біль. Ми запропонували дітям подумати, як можна допомогти Олегу.

Цікавою була ситуація /навмисно нами створена/, коли діти середніх класів показували дитячу оперу К.Стеценка «Лисичка, котик і Півник» /за мотивами української народної казки/ для дітей молодших класів. Ми поставили в залі менше, ніж потрібно було стільців. Дітей - 50, стільців - 40. Всі почали сідати, а 10 дітей залишилось стояти. Виникали запитання серед дітей «Як бути?», «А що більше місць немає?». Тоді п'ятеро хлопчиків уступили місця дівчаткам, зробили це з охотою і навіть з гордістю. За їх прикладом знайшлося ще п'ять хлопчиків, які поступилися місцем, а потім вони пішли із своїми друзями в сусідні класи і принесли необхідну кількість стільців. Ця ситуація послужила прикладом, як можна допомогти товаришу, проявити повагу до дівчинки.

В експеримент ми вводили такий цікавий вид музично-творчої діяльності, як співацька імпровізація, яка має фольклорну психологічну основу. Вона може бути не тільки індивідуальною, а й колективною, по «ланцюжку»:

починає співати мелодію один учень, продовжує другий, третій і т.д. Співацька імпровізація створювалася в більшості випадків у куплетно-варіаційній формі або у формі рондо. При цьому приспів співав увесь клас. Аналогічним чином виконувалися інструментальні імпровізації, учням надавалося право вибору дитячих музичних інструментів. Вчитель грав знайому українську народну пісню, а діти по черзі, а потім групами старались додати щось своє, збагатити даний твір. Діти усвідомлювали, що завдяки зусиллям кожного може вийти оригінальний твір.

На експериментальних уроках музики ми проводили спільне складання казки під враженням прослуханої музики. Наприклад, для слухання беруться, такі твори, як «Гуцульські наспіви» /сопілка/, «Наспів з полонини» /троїсті музики/, «Віночок» на теми українських народних пісень для оркестру народних інструментів, обр. В.Лапченка, якщо дітям було важко почати імпровізацію - допомагав учитель, а учні продовжували. Наприклад:

Вчитель: Ви уважно слухали музику? Мабуть помітили, що твір розпочинався помірною, лагідною, спокійною мелодією. Отже, нашу казку ми можемо розпочати так. В одному далекому царстві, за горами, за річками жила гарна та розумна дівчинка. А якою вона була? Хто розкаже? Адже потім звучала весела бадьора мелодія. Дайте ім'я дівчинці, охарактеризуйте її, як вам підказує музика.

Учень: Дівчинку звали Зоряна, тому, що музика звучала світла, прозора. Вона була роботяща та весела /і так далі/.

Цей вид роботи допомагає дітям зрозуміти, що музика постійно змінюється, в ній немовби відбуваються якісь події. Діти привчаються слухати музику більш уважно, намагаючись не пропустити жодного звука.

Для формування пісенної творчості ми проводили на уроках обов'язково кілька творчих вправ. Це активізувало увагу дітей, заставляло їх творчо мислити, активізувало розумову діяльність, це дало можливість визначити музичні здібності та можливості дітей всього класу.

Наприклад:

- 1 .Вчитель дає ляльку учневі і пропонує придумати для неї колискову мелодію без слів /співати «люлі-люлі», «баю-бай», «ля-ля», «а-а»/, хто хоче, може придумати слова до мелодії, яка сподобалась.
- 2 . Вчитель починає співати українську народну пісню, а потім пропонує скласти свою мелодію до слів з прослуханої пісні.
- 3 . Пропонується така імпровізація: проспівати своє ім'я та ім'я свого товариша.
- 4 .Дітям пропонують так звані музичні запитання і відповіді. їм нагадують, що в розмовній мові на запитання дістають відповідь, наприклад: «Ти куди йдеш ?» - «Додому». Це можна зробити й співаючи. Виконуючи пісні-зразки, ми звертали увагу на характер запитання й відповіді, які звучать по різному. /Наприклад, у народних піснях «Добрий вечір, дівчино, куди йдеш?», «Ходить гарбуз по городу», «Чижику, чижику», «Чом стоїш, чом не йдеш?»/
- 5.Звертається увага дітей на те, що музика може виражати різні почуття, бути то веселою, то сумною. Діти розуміють завдання і, прослухавши два контрастних зразки пісень /української народної пісні «Щебетала пташечка», «я маленький пастушок»/, імпровізують веселу, жваву мелодію, та сумну повільну мелодію.

Гуманне ставлення учителя до свого вихованця дозволило нам в кожній дитині помітити і відзначити щось позитивне: в одних - правильне, виразне виконання пісні, в інших вміння уважно слухати музику і розповісти про неї, в третіх - спробу знайти нестандартний варіант інструментального супроводу і т.д. При цьому, всі зауваження висловлюються доброзичливо. Головне - педагогічна оцінка була оптимістичною і обов'язково підтримувала в дитині віру в свої сили.

Наприклад:

- У тебе ще не зовсім виходить мелодія пісні, зате ритмічний рисунок - без жодної помилки. Ти вдома повтори цю пісню, і на наступному уроці, я певна,

у тебе вийде краще.

- Молодець, проспівав майже правильно, тільки найвищий звук «не дотягнув». А тепер добре візьми дихання і спробуй ще раз.
- Тепер значно краще. Залишилось ще трохи постаратись - і все буде гаразд.
- Діти, чи чули ви, які точні слова знайшов Володя для визначення характеру музики.

Проте для успішності навчальної діяльності і виховання повноцінної особистості недостатня тільки оцінка вчителя, доцільно і в дітей формувати вміння оцінювати власні дії і вчинки. Це нелегко для молодших школярів. Самооцінку легше сформувавши, якщо учні мають досвід у оцінюванні своїх однокласників.

Як засвідчило наше дослідження, взаємооцінка повинна бути постійним компонентом навчально-виховного процесу на уроках музики. Так, після згаданої роботи у формі групового кооперування весь клас гуртом вибирав найбільш вдалий варіант створеної мелодії. Але, перед тим як вибирати, оцінювали і порівнювали наявні варіанти. Ми допомагали дітям засвоїти критерії оцінки мелодії: її відповідність тексту, оригінальність ритмічного і мелодичного рисунку, ладову визначеність.

У змаганні за краще виконання вивченої пісні один ряд співав, решта оцінювали. Таким чином, учні звикали оцінювати без сторонньої допомоги, по-діловому, користуючись такими критеріями, як одночасний початок і закінчення співу /ніхто не повинен вигукувати/. Взаєморецензування ми застосовували в парному кооперуванні при виконанні невеликих творів про музику, яку прослухали. Відповідаючи біля дошки, учень може вибрати собі не тільки помічників, а й рецензента.

Із самого початку навчання, увага дітей приверталася до емоційно-образної основи, яка зв'язує життєві асоціації із звучанням різних інструментів. Формування емоційно-образної та усвідомленої виконавської діяльності на дитячих музичних інструментах можливе при умові навчання адекватних

способів гри на них. Ми вважаємо, що виховний вплив виконавської діяльності дітей на інструментах буде успішний при умові комплексного підходу при використанні методів та прийомів навчання і встановлення взаємозв'язків між різними формами музичної діяльності.

Для дитячих музичних інструментів ми намагались підібрати високохудожній і доступний музичний репертуар, який складався з творів чи уривків класиків, сучасних композиторів і народної музики, найрізноманітніших за тематикою, жанрами та індивідуальним почерком /матеріал подано у додатку/.

Почуття молодших школярів, викликані музикою, нерідко набувають соціального характеру. Дитину хвилюють народні стрілецькі пісні, присвячені любові до Батьківщини, діти відчують героїчний жанр, захоплено слухають і виконують такі твори. Учні добре сприймають і люблять виконувати ліричні народні твори. У репертуар ми включили твори близькі інтересам дітей. Це світ тварин і птахів. Ще більшою різноманітністю позначаються народні танці.

У творах, призначених для оркестрів, ми враховували виконавські можливості дітей. Ось деякі побажання, що ґрунтуються на досвіді нашої роботи з дітьми.

Діапазони мають бути невеликі, а самі мелодії побудовані на поступених ходах чи невеликих інтервалах з повторюваними зворотами, фактура - досить прозора, ритмічні малюнки - нескладні /бажані остінатні ритми, тобто ритмічні звороти, які повторюються багато разів/.

Якщо динаміка розвитку музичних образів вимагає зміни їхнього характеру, то ця зміна має бути дуже чіткою. Важлива ясність структури твору, бо відповідно до нових музичних фраз, речень звичайно вступають нові інструменти. Особливо добре інструментувати п'єси, написані у формі варіацій, чи пісні з варіаційною обробкою.

Всі ці побажання викликані тим, що в молодших школярів увага ще нестійка, вони слабо володіють технікою гри. А основне завдання педагога -

навчити дітей грати на музичних інструментах і тим самим викликати інтерес до музики, бажання самостійно виконувати музичні твори.

Репертуар для гри на дитячих музичних інструментах ми умовно поділили так:

- маленькі п'єси для початкових вправ;
- поспівки, пісеньки, лічилки для індивідуальної гри;
- п'єси, пісні для колективного виконання.

На початку навчання наші методичні прийоми спрямовувалися на те, щоб викликати в дитини інтерес до нового для неї виду занять.

У характері звучання кожного музичного інструмента ми знаходили аналогію з якимось явищем природи - голосами птахів, тварин, мовою людини. Ми звертали увагу дітей на те, що пташки співають тоненько, дзвінко, ніжно, і це можна відтворити на цитрі. Металофон добре передає звуки краплин дощу: спочатку вони падають рідко, потім дедалі частіше й частіше дзвенять - дощ посилюється. Звук тріоли протяжний, неначе хтось гукає в лісі.

Розучування п'єс для виконання на музичних інструментах ми проводили аналогічно розучуванню пісень, тобто за трьома етапами.

1. Формування емоційної чуйності в процесі сприйняття змісту музичних творів. Це знайомство з твором. Привертається увага до звучання твору на фортепіано. Бесіда з дітьми про даний твір: які почуття викликає даний твір, що головне в цьому творі, як би ви назвали цей твір, які інструменти краще підійдуть до вираження характеру мелодії.
2. Формування моральної свідомості. За допомогою музично-дидактичних ігор розвивати у дітей почуття товаришкості, осмислювати свою роль у оркестрі, узагальнення моральної суті героїв та явищ.
3. Розвиток моральної основи поведінки спонукання учнів до проявлення пережитих почуттів, усвідомлених моральних уявлень в музично-творчій діяльності, яка проводиться у формі імпровізацій, інсценізацій.

Дитяча музична творчість починається з «обстеження» звукових інструментів. Це дуже цінно, та діти часто були безпомічні в своїх пошуках. Ми спрямовували ці пошуки, пропонували дітям зіграти, як кує зозуля, співають пташки, як іде дощик, гримить грім і т.ін. Ми вдавалися ще до одного цікавого прийому колективної творчості - гри на металофонах, ксилофонах. Якщо заклеїти ноти фа і сі /4 і 7 ступені/ чи зняти пластинки з цих звуків, щоб діти на них не грали, то вони можуть імпровізувати всі одночасно. Грають діти на п'яти звуках /до, ре, мі, соль, ля/. Виходили дуже цікаві гармонічні поєднання, які весь час несподівано змінювалися, але завжди залишалися дуже мелодійними. При цьому діти деколи грали в будь якому ритмі, а іноді ми їм пропонували певний ритмічний малюнок, наприклад, четвертна і дві восьмі. Значення цього прийому полягає не лише в розвитку гармонічного слуху. Діти починають самі імпровізувати, робити перші спроби у створенні «власних творів». Це прививає у дітей серйозне ставлення до уроків музики, відчуття відповідальності перед товаришами-оркестрантами, розвиває увагу, творчу фантазію та дисциплінує поведінку.

Розучені пісні та п'єси, які для виконання уже не становлять складності, діти охоче, з великим задоволенням використовують у своїх іграх, виконують на святах, під час розваг.

Гра на дитячих музичних інструментах є однією з найдоступніших форм музичного виховання молодших школярів. В репертуар ми добирали твори, зрозумілі дітям, враховували дитячі смаки та інтереси, вивчали твори емоційні, які відповідають технічним можливостям молодших школярів. З усіма дітьми, особливо з нечисто інтонуючими, проводили роботу, поступово ускладнюючи репертуар для розвитку музичного слуху, пам'яті, голосу. Діапазон пісень для учнів 1 класу становить: ре /1/ - до/2/, для 2-3 класів до/1/-мі/2/, що відповідає природі голосового апарату дитини цього віку і можливостям музичної дитячої іграшки.

У молодших школярів інтенсивно розвивається спостережливість. Під час слухання музики діти спроможні відчутти загальний настрій музики і простежити за розвитком художнього образу. Вони відзначають окремі, найвиразніші музичні способи і знаходять своєрідні, самостійні визначення: «Ця музика весела і швидка, під неї можна танцювати» /про українську народну пісню «Женчичок-бренчичок», Юля 7 років/. Діти можуть порівнювати окремі явища дійсності із враженнями від сприйняття музики. Наприклад, прослухавши українську народну пісню «Гей там на горі січ іде», Олег /8 років/ сказав: « Я уявив багато козаків, вони швидко їдуть на конях, дуже хоробрі. Музика про них розповідає. Я теж хочу бути таким як вони». Репертуар для слухання музики ми підібрали відповідно до програми. Але замінювали ті чи інші твори / в основному українські народні/. В основному старалися дати прослухати дітям пісні забуті, які були записані нами в результаті фольклорно-етнографічної пошукової роботи. Ми керувалися загальними, художньо-педагогічними вимогами. Старалися підбирати твори високоідейні і високохудожні, щоб викликати співпереживання і впливати на внутрішній світ дитини. Тому до репертуару включали твори класиків, провідних сучасних дитячих композиторів, твори народної творчості, написані у різних жанрах, які відтворюють найрізноманітніші почуття, настрої /ліричні й героїчні, комічні й розповідно-епічні/.

В роботі з дітьми цього віку методичні прийоми мають деякі особливості. Від педагога вимагається особливо ретельна підготовка до виконання творів різного стилю, жанру. Важливий і характер пояснень. Про музику говорити не легко. Ось чому при ознайомленні з новим інструментальним чи вокальним твором ми широко використовували поетичні цитати, які стають своєрідним поетичним епіграфом до твору.

Ми також пропонували дітям розпізнати твір за мелодією чи за фортепіанним супроводом. Здобуті дітьми елементарні відомості про музику збагачують їхній музично-словниковий запас. Музичне сприймання дитини акти-

візується, якщо твір звучить в незнайомому їй виконанні. При цьому ми використовували грамзапис. Діти слухали твір спочатку у виконанні педагога, а потім в оркестровому звучанні. Знайома їм мелодія перетворювалася, зацікавлювала дітей, спонукала порівнювати і відзначати різне виконання. Педагог спрямовував сприймання дітей і питав їх, чим відрізняється фортепіанне і оркестрове звучання.

Багато вчителів музики задають дітям таке завдання: виконати малюнок під враженням прослуханої музики. Це корисний вид діяльності, але він, як правило, пропонується надто нав'язливо. Ми у творчих завданнях надавали учням можливість вибору: одні люблять малювати, інші - складати вірші або казки. Хтось може придумати акомпанемент до знайомої мелодії /на дитячих музичних інструментах/.

Ми давали можливість дітям спробувати свої сили в різних видах художньо-творчої діяльності.

Отже, методика керівництва процесом слухання передбачає досить різноманітні прийоми, вимагає продуманого, творчого підходу. Загальні рекомендації конкретизуються в зв'язку з кожним твором, з ситуацією, в якій відбувається ознайомлення дітей з музикою. Беруться до уваги також індивідуальні реакції, які завжди дуже своєрідні.

В процесі формуючого експерименту ми використовували музично-дидактичні ігри для розвитку слухового сприйняття дітей. Позитивна дія цих ігор в тому, що від якості дитячого виконання залежить успіх гри. Дії спрямовані на те, щоб діти самостійно освоювали характерні виражальні засоби, зокрема звуковисотні, ритмічні співставлених, динамічні відтінки, темброве забарвлення. Кожна гра має своє домінуюче завдання.

До початку заняття разом з вчителем класу старалися розучити музику, яка супроводжує гру, її зміст. Для швидкого і правильного засвоєння правил гри вважаємо необхідним визвати у дітей інтерес до неї. Без цього майже неможливо сконцентрувати увагу учнів на майбутній діяльності.

Музично-дидактичну ігрову діяльність на уроках музики ми проводили обов'язково на кожному уроці, та при виконанні всіх видів музичної діяльності. Ми розробили ряд музично-дидактичних ігор /див. додаток/, які поділили на такі групи: дидактичні /використовуються при вивченні теоретичного матеріалу, при роботі над вивченням пісні і т.п./, /сюжетно-рольові/ використовуються для розвитку творчості у молодших школярів, музично-рольові ігри дають змогу дитині злитися у співпереживаннях з героєм музичної ситуації, розвивають точність і виразність рухів під музику, мімічну виразність учасників гри, вміння спілкуватися. Ці ігри ми проводили в основному на основі українських народних пісень під час їх вивчення/, ігри з використанням дитячих музичних інструментів /використовуються при вивченні творів для дитячих оркестрів чи ансамблів, при ознайомленні з музичними інструментами, при вивченні теоретичного матеріалу, а також для розвитку творчих здібностей/, навчально-музичні ігри, що ґрунтуються на співробітництві й оцінній діяльності учнів /це сприяє вихованню сміливості, відповідальності за доручений етап уроку, у грі вони краще пізнають одне одного, дорослішають; ми проводили такі навчально-музичні ігри, в яких діти «беруть на себе» ролі інших дорослих людей, представників різних музичних професій/. Зміст ігор та методику їх проведення подано у додатку.

Спостереження за поведінкою дітей у навчально-музичних іграх допомогли нам дійти до висновку: музика сприяє вихованню спільності переживань /співчуття, співпереживання, чуйність/, допомагає формувати дружнє, добре ставлення до однолітків. Тому однією з важливих умов формування гуманних стосунків вважаємо колективну діяльність дітей, в якій обов'язковим є вирішення спільних завдань, виконання правил колективної роботи.

Не можна недооцінювати вступного слова вчителя. Вступне слово допомагає краще взнати та зрозуміти твір, викликає інтерес до твору та активі-

зує увагу учнів. Отже, вступне слово, так би мовити, настроює учнів на сприймання музики.

Ми дотримувались таких вимог: слово вчителя не повинно бути довгим, щоб не втомлювати увагу дітей, не відволікати їх від музики, яка буде вивчатися; не упускати важливе, та не говорити нічого зайвого; виклад повинен бути живим, цікавим; пояснювати всі не зрозумілі слова та звороти, або й сам зміст твору.

На протязі всього навчального року ми проводили святкові ранки та розваги, присвячені календарно-обрядовим святам /»Свято урожаю», «Новий Рік», «Свято Миколая», «Свято весни» і т.п./.

Викликаючи позитивні емоції, свята, розваги одночасно закріплюють знання учнів про навколишній світ, розвивають мову, творчу ініціативу та естетичний смак, вони є виразниками народної моралі, етики, любові до Батьківщини, дбайливого ставлення до природи. Кожне свято, протягом століть увібрало усе найкраще й найдоцільніше. Святкова обрядність формувала, оберігала і передавала у спадок високі норми моралі, етичні й естетичні основи, поезію душі, філософські та світоглядні засади, за якими розвивався національний дух народу. Не випадково в науковий обіг увійшло крилате вираження: якщо хочеш пізнати націю - вивчи її свята.

Окрім свят та розваг, сценарії яких подано у додатку, ми проводили також такі свята, як «Масляна», тематичні концерти «Рідна мамо» та «Наша Україна».

Свято «Маслина» проводилось після уроків. Майданчик школи учні прикрасили різнокольоровими гірляндами сніжинок, кульок, прапорців. При вході, біля «казкових воріт», гостей зустрічала велика солом'яна лялька в блакитному платі з хлібом-сіллю в руках. Безпосередніми учасниками свята стали діти 1-4 класів школи. Розпочалося свято піснею:

Прийшла Масленонька!

Прилетіла ластівонька!

Бачить, бачить по лицю -

Кому дати по лицю.

Діти стояли по периметру майданчика. Четверо ведучих /учні старших класів/ по черзі задавали дітям загадки та проводили ігри. В репертуарі учнів молодших класів багато українських народних пісень. На святі були використані такі як: «Комарики-дзюбрики», «Ой ходила дівчина бережком», «Гарна Маслениця - гарна і пашниця» та ін. На святі прозвучав також оркестр дитячих музичних інструментів /грали учні 2-3 класів/.

Подаємо програму тематичних концертів, які були проведені у ході експерименту.

Тематичний концерт «Рідна мамо» за участю дітей 1-2 класів.

Діти завчасно готували батькам запрошення. На концерті виконувалися такі твори:

1. Пісня «Сьогодні в мами свято», муз. А.Філіпенка.
2. «Колискова» українська народна пісня.
3. Вірш «Про мою маму» /читає автор, учень 2-го класу/.
4. Хоровод «Калина», музика народна /виконують дівчатка 1-го класу/.
5. Ведуча загадує загадки присутнім.
6. Подільська народна пісня «Мила, рідненька бабуся» /виконують учні 1-2 класів - вокальна група/.
7. Танок парами. Виконують учні 2 класу.
8. «Мамо, сивая голубка». Слова і музика О.Д.Беца.

Тематичний концерт «Наша Україна».

Зал святково прикрашений. В залі сидять батьки, учні інших класів, вчителі. Ведуча: Діти, ми з вами живемо на Україні. Столиця її Київ, найкрасивіше і найстародавніше місто України.

«Красується віками наш Київ над Дніпром,

Увінчаний садами, як дівчина вінком».

Багато чудових пісень і віршів склали поети і композитори про Київ.

Для дітей композитор А.Філіпенко написав пісню, яку виконають учні 3 класу. /Звучить «Пісня про Київ», муз. А.Філіпенка/.

Ведуча: Хто побував у Києві у того в пам'яті надовго залишиться це чудове місто з його гарними вулицями, величними пам'ятниками, широкими площами, зеленими парками. Пісню «Київський вальс», муз.

М.Майбороди, виконують учні 1-3 класів.

Ведуча: Наше місто Кам'янець-Подільський називають маленьким Києвом.

Ви самі знаєте, яке воно гарне.

Вірш «Давній Кам'янець» читає учень 3-го класу. Танець «Подоланочка» виконують учні 3-го класу. Учні 1-3 класів виконують пісню «Про Батьківщину», муз. А.Філіпенка.

Засобами свят, розваг, концертів досягається поставлена нами мета - формувати високі моральні переконання й чесноти, через відродження національних звичаїв, традицій, через ознайомлення учнів з багатою скарбницею усної народної поетичної і музичної творчості. Сценарії, проведених нами у ході експерименту свят та розваг, що є у додатку, несуть у собі не тільки емоційний потенціал, а й пізнавально-виховний. Проведені свята та розваги допомогли дітям усвідомити такі моральні риси, як працелюбність, повага до старших та товаришів, любов до Батьківщини та батьків, дисциплінованість, наполегливість для досягнення поставленої мети.

Ефективність експерименту по формуванню морально-естетичного досвіду залежить від єдності дій педагогічного та батьківського колективів.

Спочатку ми ознайомили батьків з тим, що в класі проводилось вивчення рівня морально-естетичного розвитку їх дітей, розповіли про результати проведеного дослідження і про те, в яких напрямках буде проводитись робота з дітьми для досягнення більш високих результатів.

Ми детальніше познайомили колектив батьків з теорією та практикою даного питання. З цією метою було проведено ряд консультацій та лекцій для батьків.

Силами батьків, педагогів було створено хор батьків та дітей. На хорі розучувались різноманітні твори. В основному це були народні твори.

Завдяки цьому - колективу батьків і вчителів було організовано покази народного вертепу, вечорниць.

Такий вид діяльності дозволив батькам та дітям більш повно пізнати та реалізувати себе, це більш згуртувало дітей між собою, роль батьків та їхній авторитет значно зріс в очах дітей. Виховується повага до старших, а також до дітей як до особистостей. І тому морально-естетичне виховання проходить більш повно.

З метою усунення суперечності між прагненнями батьків розвивати у дітей естетичний смак і недооцінкою естетично-виховних можливостей родинно-побутових звичаїв та обрядів, а також для поєднання педагогічно організованого і природно існуючого у сімейному середовищі їх впливу на особистість, тематика батьківських зборів, та консультацій була розширена питаннями, пов'язаними із народними звичаями та обрядами, які відображають життєві етапи і соціальні стани людини, її побут та взаємини між членами родини та громади.

Усі розробки розповідей, бесід, сценаріїв складених нами подано у додатку.

У позакласну роботу ми ввели фольклорно-етнографічну пошукову роботу, оркестр дитячих інструментів, хор дітей і батьків, консультації для педагогів та батьків.

Відомо, що збір фольклору проводять стаціонарним та експедиційним методами. Ми обрали стаціонарну форму.

Стаціонарна форма збору фольклору дає можливість спостерігати річний цикл народних свят. На заняттях ми дітям пояснили, що потрібно, щоб у записі народних невідомих пісень їм допомогли батьки, також була проведена бесіда з батьками про важливість народного фольклору у вихованні дітей, і ми попросили батьків допомогти дітям у записі та зборі народних пісень,

переказів, легенд і т.п. дітей і батьків було проінструктовано що до правил запису народної спадщини.

Фольклорною базою для нас були народні свята, гуляння, обряди. На вихідні, коли діти з батьками їхали до родичів у села, давалось завдання записувати цікаві, невідомі твори народного мистецтва.

В результаті проведеної роботи було записано ряд народних забутих пісень, багато легенд, загадок забавлянок і т.п. /весь зібраний матеріал фольклорно-етнографічної пошукової роботи поданий у додатку/.

Активізація уваги батьків до народного досвіду естетичного виховання молоді, їх спільна із дітьми участь у підготовці та проведенні виховних заходів на основі народних звичаїв та обрядів допомогли встановити сутність розбіжностей смакових уподобань представників різних поколінь і намітити шляхи їх зближення.

Для здійснення формуючо-дослідної експериментальної роботи ми вибрали одногруповий план з проміжним контролем. Організація формуючого виховного процесу, виявлення результатів спостережень проводилось без залучення контрольних груп, з участю тільки експериментальних. Вважаємо недоречним розділення експериментальної групи учнів на дві підгрупи: експериментальну і контрольну, так як запропонована модель не має в теперішній час застосування в школі в вигляді цілісної системи. Тому залучення контрольних груп сприяло б штучному, а не природному проведенню дослідної роботи, негативно вплинуло б на надійність результатів.

Використання проміжного контролю дозволило нам прослідкувати за динамікою формування морально-естетичного досвіду молодших школярів.

Позитивні досягнення дослідно-експериментальної роботи в цілому підтвердили доцільність застосування розробленої моделі морально-естетичного виховання засобами української класичної та народної музики учнів початкових класів.

По закінченню експериментальної роботи нами був проведений аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.

Для підведення підсумків проведеної роботи, обробки та порівняння даних нами були визначені показники сформованості кожного з рівнів морально-естетичного досвіду молодших школярів:

- емоційно-чуттєвий /емоційність сприйняття музичних творів, адекватність вираження емоційного ставлення в слові, інтонації мови, міміці, жестах, умінні усвідомлювати свої почуття та почуття героїв, проявлення емоційно-чуттєвого ставлення в музично-творчій діяльності/;
- емоційно-усвідомлений /розуміння образного змісту пісень, засобів музичної виразності, установлення взаємозв'язку моральної та естетичної суті, застосування музичних та етичних знань, вираження усвідомленого ставлення в діяльності/;
- емоційно-діяльний /ініціативність, самостійність участі в запропонованих формах ігор, вираження емоційного та свідомого ставлення до моральних ідей в діяльності/.

Для того, щоб прослідкувати за процесом формування морально-естетичного досвіду учнів, динамікою розвитку кожного з рівнів нами були проведені три зрізи, в ході яких школярі оцінювались по вибраних показниках.

Перший зріз - перед початком експериментальної роботи.

Другий - в ході ФДЕР, з метою перевірки правильності запропонованої системи.

Третій - по закінченню ФДЕР, для перевірки ефективності системи.

В ході проведення 1 зрізу по виявленню сформованості морально-естетичного досвіду учнів, кожному школяреві було виставлено три оцінки по 15 бальній шкалі та визначений середній бал відповідаючий тому чи іншому рівню. Ми вибрали п'ять рівнів:

Високий - від 10 до 15 балів.

Відносно високий /середній/ - від 5 до 10 балів.

Відносно низький /низький/ - від 0 до 5 балів.

Оцінки виставлялись після комплексного обстеження кожного з учнів по запропонованих показниках. Дані були розділені на три групи з інтервалом 5 балів /див. табл./.

Таблиця 2.13

Зріз	Групи	Кількість дітей				% від загального числа
		1 кл.	2 кл.	3 кл.	всього	
1	1 /10-156/	4	2	3	9	14,3
	2/5-106/	7	7	12	26	41,3
	3 /0-56/	10	10	8	28	44,4
ВСЬОГО УЧНІВ		21	19	23	63	

Виходячи з кількості учнів, які набрали високі, середні та низькі бали, ми можемо судити про рівень сформованості морально-естетичного досвіду. Найбільшою є кількість школярів з низькими балами. Для найбільш точного порівняння стану проблеми, необхідно звести всі показники до середнього - \bar{x}

значення по формулі: $x \sim$

$$(2-1)$$

де \bar{x} - середнє арифметичне числа гь випробуваних, X - кількісні значення рівнів, як ознаки сформованості морально-естетичного досвіду, які виражаються в балах, Σ - знак сумування.

Таблиця 2.14

Результати першого зрізу.

Зріз	Класи	X
1	1	$X_{г1} = 4,67$
	2	$X_{г2} = 5,05$
	3	$X_{г3} = 6,24$

При порівнянні даного рівня із середньою оцінкою 7,5 балів при 15 бальній шкалі, стає ймовірним що рівень сформованості морально-естетичного досвіду молодших школярів нижче середнього.

В ході проведення дослідно-експериментальної роботи було проведено проміжний зріз з метою перевірки ефективності вибраної системи, внесення необхідних коректив в процесі її апробації.

Дані, отримані по підсумках проміжного зрізу, свідчать про вірність розробленої системи, її ефективності. Число школярів з високими і середніми балами збільшилось /наступні дві таблиці/.

Таблиця 2.15

Результати проміжного зрізу.

Зріз	Рівні	Кількість чоловік				% від загального числа
		Ікл.	2кл.	3кл.	всього	
	1	4	4	4	12	19,0
	2	11	9	15	35	55,6
	3	6	6	4	16	25,4

Таблиця 2.16

Результати проміжного зрізу.

Зріз	Клас	X
2	1	X ₂₁ = 6,43
	2	X _{i9} = 6,92
	3	X ₂₃ = 7,96

Дані таблиць свідчать про ріст сформованості морально-естетичного досвіду учнів. В цьому випадку він став середнім.

Після третього зрізу /в кінці ФДЕР/ також збільшилось число школярів із середнім і вищим рівнями /наступні дві таблиці/.

Таблиця 2.17

Результати третього зрізу.

Зріз	Рівні	Кількість чоловік				% від загального числа
		Ікл.	2кл.	3кл.	Всього	
3	1	5	6	13	24	38,1
	2	12	11	7	30	47,6
		4	2	3	9	14,8

Таблиця 2.18

Результати третього зрізу.

Зріз	Клас	X
3	1	$X_{г1} = 8,16$
	2	$X_{19} = 9,05$
	3	$X_{23} = 9,81$

З метою визначення динаміки процесу формування морально-естетичного досвіду ми порівнювали приріст середніх арифметичних 3-го і 1-го зрізу /дивитись наступну таблицю/.

Таблиця 2.19

Абсолютний приріст.

Класи	В балах	В процентах
1	3,24	16,8
2	4,18	19,8
3	3,61	15,0

У всіх класах намічається приріст середніх, в менших класах - найвищий. Результати експерименту потребують перевірки на суттєвість відхилень. Це завдання вирішується за допомогою критеріїв математичної статистики.

В даному випадку необхідно оцінити, чи суттєві розбіжності між середніми балами 1 та 3 зрізів. Суттєвість різниці середніх величин оцінюється за допомогою критерію Стюдента, статистична характеристика якої розраховується по формулі:

$$t = \frac{d - d}{\sqrt{\sum d^2}} \quad (2.2)$$

де S " дисперсія відхилень,

$\sum \frac{d^2}{n}$ - середня похибка вибраного,

$d - d$ різниця між індивідуальними та середніми балами.

Опис послідовності розрахунку критерію:

1 етап - визначення суми квадрата різниці \sum (сС-2)

2 етап - розрахунок дисперсії \wedge (Zno формулі:

(2.3)

3 етап - вирахування середньої похибки з вибраного, /ть •

4 етап - критерій суттєвості визначається шляхом ділення різниці балів /приріст/ на похибку вибраного /наступна таблиця/.

Таблиця 2.20

Розрахунки значень критерію.

Класи	Кількість учнів	1етап	2етап	Зетап	4етап
		сума квадрата різниці	дисперсія	помилка вибраного	значення критерію
1	21	31,8996	1,5950	0,2756	11,7562
2	19	36,0464	2,0026	0,3247	12,8118
3	23	52,4783	2,3854	0,3220	11,2112

Фактичні значення для всіх класів більше критичного. Отже, можна стверджувати, що степінь сформованості морально-естетичного досвіду молодших школярів значно збільшилась, оскільки відхилення між $X/3/$ та $X/1/$ суттєві.

В підсумку, аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи свідчить про те, що приріст показників між першим та третім зрізами в шкалі балів є суттєвим: якщо на початковому етапі ФДЕР рівень сформованості морально-естетичного досвіду учнів молодших класів по 15-ти бальній шкалі наближувався до нижньої частини середнього рівня $IX_{21} = 4,67$; $X_{i9} = 5,05$; $X_{23} = 6,24/$, то до кінця ФДЕР спостерігається підвищення всіх показників, отже, рівня сформованості морально-естетичного досвіду до лінії вище середнього. $/X_{г1} = 8,16$; $X_{19} = 9,05$; $X_{г3} = 9,81/$.

Це дозволяє зробити висновок про ефективність запропонованої нами організаційно-методичної системи формування морально-естетичного досвіду молодших школярів. В результаті проведеного педагогічного експерименту значно осмисленішими і етично спрямованими стали міркування про музику у дітей. На початку експерименту учні не могли сформулювати свої думки, не могли повно охарактеризувати пісню, героїв пісні, їх вчинки. По завершенні експерименту вони могли характеризувати моральні риси героїв українських народних пісень. Наприклад, пісня: «Грицю, Грицю до роботи». Діти так характеризували героя пісні: «Гриць лінивий, він не хоче допомагати, коли його просять щось зробити. Мені не подобається його вчинок. Я буду намагатись стати роботящою людиною, щоб мною пишались батьки і товариші». /Сергій А. 2кл./

Пісня: «Гей там на горі січ іде».

Характеристика учнів: «Ця пісня про сміливих українських козаків, які ідуть захищати нашу Батьківщину від ворогів. Вони хоробрі і сильні, тому, що музика звучить рішуче, бадьоро. Я хочу бути схожим на них»/Коля М. 2кл./

Діти відповідали впевнено, вміло застосовували слова-визначення характеру музики. Якщо на початку експерименту для визначення характеру музичного твору ми застосували таблицю слів визначень, то в кінці учні без сторонньої допомоги і без таблиці могли вільно робити висновки, що до характеру прослуханої музики.

На початку нашого дослідження учні не були досить ознайомлені з українськими народними піснями. Вони знали назви деяких пісень, а співати могли одну, дві, і ті не до кінця. По закінченню експерименту діти не тільки знали і могли заспівати до десяти українських народних пісень, але старались записувати слова і запам'ятовувати мелодію, незнайомих їм, українських пісень. В результаті цього поповнювався пісенний репертуар учнів. Діти стали з гордістю виступати на святах, концертах. Хоча раніше вони соромилися цих виступів і насміхалися із своїх товаришів, які були задіяні у заході.

За словами вчителя, учні стали дисциплінованішими, більш дружніми, доброзичливішими один до одного, у них почала проявлятися творча ініціатива, що до проведення свят та розваг. Наприклад, учні запропонували проводити свято іменинників місяця. Ми заздалегідь склали список дітей, які відзначали свій день народження у даному місяці. Діти разом з вчителями виготовляли різні іграшки-саморобки та інші подарунки, щоб вручити їх іменинникам на святковому концерті, який проводився у класі. До програми концертів ми включали нові ігри, пісні, жарти. Проведення таких заходів у класі згуртовувало дітей, формувало дружній учнівський колектив, виховувало повагу до товариша, бажання бути гідним похвали вчителя, друзів, батьків.

Якщо на початку експерименту діти відносили урок музики до неосновних, несерйозних уроків, то по завершенні - одноставно стверджували, що: «Урок музики дуже важливий і цікавий», «Він допомагає всім стати кращими», «На уроках музики ми знаємо багато нового, невідомого раніше»,

«Ми навчилися співати багато українських народних пісень, і виконуємо їх не тільки в школі, але і вдома з батьками, сестрами та братами».

За словами батьків, їх відносини з дітьми стали набагато тіснішими, з'явилося багато спільного. Батьки стали частіше відвідувати школу, завдяки концертам, святам та розвагам у яких їх діти брали участь. Хор дітей і батьків, за словами вчителів та самих батьків, допоміг вирішити проблему спілкування дітей з батьками. Тобто, батьки стали уважніше ставитись до своїх дітей, стали більше розуміти їх інтереси, уподобання, труднощі, а діти в свою чергу стали більш відвертими у спілкуванні, почали із вдячністю прислухатися до порад дорослих.

Проведене нами дослідження морально-естетичного досвіду молодших школярів, засвідчило такі закономірності:

1. Рівень знань, умінь, навичок знаходяться у тісному зв'язку з рівнем ставлення до народної музики, потреб до активної діяльності у галузі музичного фольклору.

2. Відсутність цілеспрямованого оволодіння зразками українського музичного фольклору, недостатньо уважне ставлення вчителів початкових класів до краси і виховного значення образного змісту народної музики та способів її використання, як засобу морального та естетичного виховання молодших школярів.

3. Заорганізованість шкільної художньо-естетичної діяльності і авторитетне педагогічне керівництво майже виключають вияв творчої ініціативи учнів і вчителів музики початкових класів.

4. Недостатня кількість і якість методичних розробок з організації морального виховання молодших школярів засобами української народної музики знижують ефективність формування морально-естетичного досвіду учнів.

5. Морально-естетичний досвід, є реальною структурою людської особистості, він фіксується методами конкретних соціологічних досліджень, в тому числі у дітей молодшого шкільного віку.

6. Музично-естетичний досвід дітей зумовлений побутуванням музики і педагогічно організованим спілкуванням з нею у школі.

7. Невисокий рівень морального досвіду дітей, що виявляється, зокрема, в недостатній сформованості моральних орієнтацій і недостатньому розвитку морально-емоційної сфери і механізмів моральної регуляції, пов'язаний із останнім рівнем сформованості музично-естетичного досвіду, а отже, може бути істотно підвищений шляхом цілеспрямованої роботи по музично-естетичному вихованню дітей.

8. Ефективність морально-естетичного виховання може бути досягнута:

- а) за рахунок свідомої і послідовної спрямованості, прилучення дітей до музики, на виявлення її морального змісту, наголошення моральної сторони (а не тільки суто етичної) викликаних музикою переживань;
- б) застосування нових методів роботи на уроках музики, зокрема, методу діалогового моделювання музично-естетичних ситуацій;
- в) активізація і розширення роботи з морально-естетичного виховання дітей через свята, ранки, розваги музичного спрямування.

Таблиця №20.

Динаміка формування морально-естетичного досвіду

1 клас.

№п/п	Ініціали школярів	ЗРІЗИ			Приріст між 1 і 3 зрізами
		1	2	3	
1	А.Р.	3	4	5	2,0
2	П.В.	1	3	4,5	3,5
3	А.Н.	7	8,5	10	3,0
4	В.О.	4	6	8	4,0
5	У.С.	1	3	4,5	3,5
6	Ю.Г.	3	6	8,5	5,5
7	Ж.О.	2	3	4,5	2,5
8	А.Л.	9	10	1,5	2,5
9	В.О.	6	8	9,5	3,5
10	В . С .	7	8	9	2,0
11	Г.П.	4	5	6,5	2,5
12	К.А.	8	10	12,5	4,5
13	М.Д.	3,5	6	9,5	6,0
14	П.І.	3	3	5	2,0
15	Р.Л.	7	8,5	10	3,0
16	П.В.	12	13,5	14	2,0
17	П.Т.	8	10	12,5	4,5
18	Ю.К.	4	6	9,5	4,5
19	А.В.	4,5	6,5	8	3,5
20	С . О .	2	4	4,5	2,5
21	Я.О.	7,5	9,5	12,5	5,0
		4,67	6,43	8,16	3,24

Таблиця 2.22

Динаміка формування морально-естетичного досвіду

2 клас.

№ п/п	Ініціали школярів	ЗРІЗИ			Приріст між 1 і 3 зрізами
		1	2	3	
1	А.В.	12	12	13,5	3,0
2	Б.К.	3	5	9,5	3,0
3	В.А.	4,5	6,5	9,5	5,5
4	В.В.	1	2	5	4,0
5	Г.О.	7	7	10	3,0
6	Д.Г.	6,5	9,5	12,5	6,0
7	З.О.	2	4	6	4,0
8	І.П.	1	2,5	3,5	2,5
9	К.В.	6	7,5	9	3,0
10	Н.Т.	5	7,5	9,5	4,5
11	Н.А.	4	6,5	10	6,0
12	Н.В.	3	4,5	6	3,0
13	Р.Я.	5	7,5	8	3,0
14	Т.Т.	12	12,5	14	2,0
15	Т.Б.	8	10	12	4,0
16	Ф.Р.	2	3,5	6	4,0
17	Ф.М.	2,5	4,5	7	3,5
18	Ю.М.	8	10	11,5	3,5
19	Ю.О.	3,5	7	9,5	6,0
		5,05	6,92	9,05	4,16

Таблиця 2.23

Динаміка формування морально-естетичного досвіду

3 клас

№п/п	Ініціали школярів	ЗРІЗИ			Приріст між 1 і 3 зрізами
		1	2	3	
1	А.В.	9	9	12	3,0
2	А.М.	8,5	9	12	3,5
3	А.Г.	3	6,5	8,5	5,5
4	Б.А.	11	11	14	3,0
5	В.В.	7	9	12	5,0
6	В.Л	4	6	8,5	4,5
7	Г.К.	7	8,5	11	4,0
8	Д.О.	2	4	6,5	4,5
9	З.Д.	8	11	12	4,0
10	І.І.	6	7	9	3,0
11	І.М.	10	11,5	13	3,0
12	К.М.	1	4	4,5	3,5
13	К.О.	7	9,5	1	4,0
14	Л.Т.	1	4	4,5	3,5
15	М.О.	9	9	9,5	0,5
16	М.І.	4	8	10	6,0
17	М.М.	11,5	11,5	12	0,5
18	О.І.	9	8,5	9,5	0,5
19	О . Т .	4	7,5	9,	5,0
20	П.Г.	8,5	9	12	3,5
21	С.Я.	2	3,5	4,5	2,5

Продовження табл. 2.23

22	С.В.	6	9	11	5,0
23	Я . О .	5	7	10,5	5,5
		6,24	7,96	9,81	3,61

Таблиця 2.24

Розрахунок дисперсій.

№п/п	1 клас		2 клас		3 клас	
	1	-1,24	1,5376	-2,66	7,0756	-0,61
2	0,26	0,0676	2,34	5,4756	-0,11	0,0121
3	-0,24	0,0576	0,84	0,7056	1,89	3,5721
4	0,76	0,5776	-0,16	0,0256	-0,61	0,3721
5	0,26	0,0676	-1,16	1,3456	1,39	1,9321
6	2,26	5,1076	1,84	3,3856	0,89	0,7921
7	-0,74	0,5476	-0,16	0,0256	0,39	0,1521
8	-0,74	0,5476	-1,66	2,7556	0,89	0,7921
9	0,26	0,0676	-1,16	1,3456	0,39	0,1521
10	-1,24	1,5376	0,34	0,1156	-0,61	0,3721
11	-0,74	0,5476	1,84	3,3856	-0,61	0,3721
12	1,26	1,5876	-1,16	1,3456	-0,11	0,0121
13	2,76	7,6176	-1,16	1,3456	0,39	0,1521
14	-1,24	1,5376	1,84	3,3856	-0,11	0,0121
15	-0,24	0,0576	-0,16	0,0256	-3,11	9,6721
16	-1,24	1,5376	-0,16	0,0256	2,39	5,7121
17	1,26	1,5876	-0,66	0,4356	-3,11	9,6721
18	1,26	1,5876	-0,66	0,4556	-3,11	9,6721
19	0,26	0,0676	1,84	3,3856	1,39	1,9321

Продовження табл. 2.24

20	-0,74	0,5476			-0,11	0,0121
21	2,26	5,1076			-1,11	1,2321
22					1,39	1,9321
23					1,89	3,5721
		31,8996		6,0464		52,4783

2.3. Шляхи підвищення ефективності цілісної діяльності вчителя з морально-естетичного виховання молодших школярів на матеріалі народної музики.

Експериментальна перевірка створеної моделі формування морально-естетичного досвіду дітей дала змогу прослідкувати його вплив на ефективність діяльності педагога музики в цілому. Психологічне та фізіологічне вивчення музичного слухового сприйняття виявляє активний характер процесу кодифікації звуків. Тому необхідно, щоб найбільша увага музичному розвитку приділялась саме в «сенситивний період», який відповідає швидкому розвитку біологічних структур мозку та формуванню функціональних механізмів.

Результати констатуючого та формуючого експериментів, їх результатів, класифікація по сферах впливовості висунутого нами фольклорного (інакше цілісного морально-естетичного) підходу до музичного навчання й виховання вивели нас на здійснення покомпонентного прогностичного аналізу дії створеної моделі.

В даному розділі ми розглядаємо, які дії вчителя є найбільш доцільними для закріплення сформованого досвіду дітей, а також оптимальними для пролонгованого впливу всіх складових поданої моделі.

При цьому, ми поступово з'єднуємо в єдине ціле систему впливів для визначення ступеня ефективності моделі.

Хоча в музичному вихованні найбільш значну роль відіграє спів, високий рівень музикальності може бути досягнутий лише при відповідному співвідношенні співу з другими видами музичної діяльності. Ми поєднували, наприклад, прослуховування, з відтворенням ритму на простих ударних інструментах, з ритмічними рухами під музику.

Таким чином, ми виходимо з необхідності активного прослуховування музики і стимулювання організованої, спрямованої уваги. Це, на наш погляд, є обов'язковою методичною умовою формування музичного слуху і розвитку здібності сприйняття конкретних мелодичних структур.

Прослуховування - органічна частина навчання різним видам музичної діяльності, одна з основ музичного виховання.

Ми намагалися навчити учнів слухати музичний звук - сприймати і розрізняти його висоту, тембр, силу та тривалість звучання. Це досягалося в результаті порівняння звуків, співставленні одного з другим. Поетапний характер навчання диктує необхідність певного підбору музичного матеріалу - пісень та музичних ігор, - зручного для співставлення звуків на основі схожості та контрасту.

Уважне і активне прослуховування повинно навчати дітей не тільки розрізняти, але і визначати тембр голосів людей та птахів, силу звука /сильний більш сильний; слабкий, більш слабкий/, його висоту /високий, більш високий; низький, більш низький/ та тривалість звучання /короткий, дуже короткий; довгий, довший, дуже довгий/, а також оцінювати експресивне значення музичного твору.

Результати чуттєвого музичного досвіду ми визначали засобом слова. Назви властивостей звука /як і назви кольорів, форми та величини предметів/ відіграє дуже важливу роль в розвитку сприйняття і формування уявлень. Таку ж важливу роль відіграють назви інструментів та визначення їх характерних властивостей. Наприклад, ми вчили молодших школярів отримувати загальні відомості про основні групи музичних інструментів в симфонічному чи народному оркестрі і також навчитися узнавати звучання окремих інструментів в цих групах. Ми враховували, що світ звуків, який відкривається перед дитиною має для неї таке ж значення, як навколишній та предметний світ, який оточує дитину.

В процесі виховання слово організує чуттєвий досвід в свідомості дитини, завдяки чому результати цього досвіду не залишаються ізольованими та розрізненими, як випадкові враження, вони співвідносяться одне з другим, систематизуються, усвідомлюються, і включаються в процеси сприйняття, формування мислення, оволодіння мовою.

У молодших школярів утворюються особливі системи уявлень в точному значенні цього терміна - те, що Ж.Піаже називає «символічним відтворенням відсутності реальності» (157). Уже сформовані уявлення стають основою для формування нових сприймань. Встановлення взаємозв'язку між утриманими в пам'яті відчуттями, сприйняттями, уявленнями та мовою забезпечує успішний розвиток пізнавальної діяльності дитини.

Таким чином, програма музичного виховання дітей повинна бути тісно пов'язана з роботою, спрямованою на розвиток мови та мислення у молодших школярів.

Розучування пісень доцільно починати з їх прослуховування, як це побутує в житті. Для цього створюється спокійна, добра обстановка, яка б допомогла дітям найкращим чином проявити свої здібності. Бажано, щоб сам педагог умів співати правильно поставленим голосом, чітко виводити мелодію. Голос жінки по своїй теситурі дуже близький до голосу дитини / а більшість вчителів у школах саме жінки/.

Спів учителя стає для дитини зразком. По ходу заняття ми давали дітям ту ж мелодію, виконану на якому не будь музичному інструменті. Як відомо, деякі вчителі музики вважають, що при навчанні молодших школярів співу потрібно використовувати лише голос. Ми в нашій практиці не притримувались таких категоричних поглядів, вважаючи, що можна використовувати і голос, і музичні інструменти. Тому учитель повинен вміти виконати мелодію пісні яка вивчається на якому не будь музичному інструменті, а ще краще, на кількох музичних інструментах /фортепіано, баян, акордеон, гітара/. Запро-

понований підхід відповідає реальним умовам роботи в загальноосвітніх школах.

В результаті цілеспрямованої роботи педагога учні навчаються порівнювати різні виконання пісні, знаходити подібність. Так, учні визначають, що музичний інструмент і голос відтворюють одну і ту ж мелодію.

Навчання треба починати з найбільш простих музичних творів, практично відомих всім дітям - колискових, хороводів, музичних ігор. Для цього найкраще підходять народні пісні. Крім того, ми не раз спостерігали, як подобається навіть самим маленьким дітям слухати уже відомі їм мелодії, виконані педагогом на піаніно, акордеоні або гітарі.

Слухаючи педагога і потихеньку починаючи наслідувати його, діти впевнюються, що самі можуть відтворити музику голосом. Подібні вправи допомагають їм зрозуміти, що існують різні види співу та різні способи співу, що голосом можна користуватись по-різному.

Отже, прослуховування складає необхідну частину роботи над музичним твором, це перший її етап. Тільки після багаторазового уважного прослуховування переходимо до наступного етапу - до співу мелодії усіма дітьми разом з учителем. Спочатку вони співають тихо, майже пошепки, щоб голос вчителя, по якому вони «перевіряють» свій спів, був чітко чути всім дітям. Слабке звучання не перешкоджає відтворенню тривалостей та інших характеристик звука. При тихому співі голосові зв'язки «настроюються» так само, як і при голосному. Відтворення звуків, підстроювання свого голосу до голосу педагога і голосів інших дітей формують здібність аудитивного /слухового/ контролю. Дитина повинна навчитися правильно інтонувати мелодію ще до того, як вивчить слова пісні. На всіх етапах роботи над піснею ми учили порівнювати звучання голосу педагога із звучанням музичного інструменту, свій спів із співом вчителя та із співом других дітей.

Розвиваючи у дітях здібність порівнювати, ми тим самим створюємо умови для подальшого вдосконалення виконання пісні - для більш точної її

інтерпретації, більш глибокого інтонування, виразної передачі відтінків, для злитого проспівування «залегованих» нот, вироблення приємного звучання. Дитина повинна навчитися розпізнавати всі ці характеристики, тобто вміти слухати свій спів і керувати своїм голосом, досягаючи потрібного звучання. Відмітимо, що діти дуже люблять слухати звучання голосів і особливо звучання свого голосу. Тому заняття ми організовували так, щоб спів у супроводі музичних інструментів обов'язково чергувався із «чистим» співом.

Таким чином, при навчанні співу необхідно використовувати форми диференційованого сприйняття елементів музичного твору. Коли дитина співає сама, вона сприймає тільки «цілу» пісню. В цьому вона подібна до виконавця фольклорного твору. Наша практика підтвердила справедливість точки зору ряду відомих музичних педагогів, які вважають, що добиватися адекватного відтворення ритму і тону потрібно в процесі співу і засобами співу. Ця обставина підкреслює важливість якості пісенного репертуару і його різноманітності. Відбираючи для молодших школярів пісні, ми враховували не тільки загальні вимоги музичного виховання, але і конкретні індивідуальні особливості та інтереси сучасних дітей.

Ми також підтримували та заохочували творчу діяльність дітей, які люблять самі «придумувати» пісні та мелодії або розігрувати їх. Найпростішою початковою формою стимулювання творчої активності є діалогізація розучених або розучуваних пісень. Зручні для такої роботи, наприклад, пісні: «Занадився журавель», «Ой ти гарний, Семене», «Ходить гарбуз по городу», «Добрий вечір, дівчино, куди йдеш?» та інші.

У методиці музики навчання співу розглядається як сукупність послідовних дій педагога та дітей. Вчитель музики повинен знати шляхи, методи, форми роботи, а також звукові анатомо-фізіологічні особливості голосового апарату дитини. Основою співу є голосовий апарат із його головним органом - гортанню, конструкцією, що складається з хрящів, м'язів і зв'язок. Системою м'язів гортань рухомо зв'язана з під'язиковою кісткою, нижньою щеле-

пою та основою черепа, верхньою частиною грудної клітки. В середині гортані знаходяться сформовані особливим чином м'язи - голосові зв'язки, завдяки вібрації яких і виникає звук голосу. Завдяки своєрідності м'язової будови голосового апарату голосові зв'язки можуть у широких межах варіювати своє положення. Звук голосу виникає внаслідок проходження повітря з легень та імпульсів, які надсилає мозок до зв'язок.

У дорослого у створенні голосу бере участь уся маса голосових зв'язок. Механізм голосотворення у дітей дещо інший. У дитини молодшого шкільного віку гортань майже в двічі, а голосові зв'язки учетверо коротші, ніж у дорослого, голосовий м'яз відсутній до 7-9 років і формується лише на 10-12 році. При голосотворенні у дітей відбувається часткове натягнення голосових зв'язок - коливаються тільки їхні краї, від чого і виникає дитяче фальцетне звучання, а голос невеликого діапазону і сили. Високе звучання зумовлене малою довжиною зв'язок і частотою їхніх коливань.

У дихальній системі розрізняють верхні та нижні дихальні шляхи. Носова порожнина, носоглотка, глотка належать до верхніх дихальних шляхів, а гортань, трахеї, бронхи до нижніх. Звук голосу, народжений у гортані потоком повітря /вдихом/, переноситься до порожнин глотки, носа, рота, лоба /тобто голосових резонторів/. У цих порожнинах звук голосу набуває сили й тембру. Зароджений у гортані голос посилюється також у грудях /грудний резонатор/. У дітей молодшого шкільного віку цей резонатор розвинений слабо, використовуються в основному головні резонатори, що надає дитячому голосу специфічного дзвінкого звучання. У процесі співу беруть активну участь м'язи всього голосового апарату. М'язи дихальної системи регулюють глибину, частоту вдиху та видиху. М'язи надгортанних порожнин змінюють форму губів, положення язика, м'якого піднебіння, зіва, завдяки чому створюється забарвлення голосу /тембр/, формуються голосні та приголосні звуки. У дітей молодшого шкільного віку м'язи ще слабо розвинені, діаметр трахеї та об'єм легень малі, звідси й недостатня сила й глибина вдиху, часто-

та видихів/, млява артикуляція. Гортань хлопчиків та дівчаток молодших школярів однакова за своєю будовою, відміну можна помітити на сьомому році життя, виявляється вона в появі грудного звучання на нижніх звуках діапазону. Голосовий апарат дітей розвивається повільно, нерівномірно. Так, голосовий апарат інтенсивно розвивається до трьох років, із 3 до 6 років розвиток іде повільно, від 7 до 10 років він відбувається поступово і диспропорційно: голосові зв'язки ростуть швидше, ніж резонаторні порожнини, їхня ємність відстає від росту зв'язок. Тому важливо оберегти дитячий голос від перенапруження, застуди, співу пісень у широкому діапазоні.

Багато вчених і практиків відмічають, що визначення діапазону вокальних можливостей дітей молодшого шкільного віку пов'язане з певними труднощами, в науковій літературі можна зустріти самі різноманітні думки і рекомендації з цього питання. Справа в тому, що на якість, висоту і діапазон дитячих голосів впливає музична культура того оточення, в якому знаходиться дитина, а також, що має для нас першочергове значення - наявність сприятливих умов для розвитку її голосових зв'язок.

В деяких збірниках дитячих пісень застосовується принцип дозованого відбору та розташування пісенного репертуару. Так, в болгарському збірнику «Гірський струмок» пісні відібрані та розташовані слідуєчим чином: перша група - «ре»-«ля», друга група - «ре»-«сі», третя група - «до»-«до».

Відомий спеціаліст з естетичного виховання дітей доктор педагогічних наук Н.Ветлугіна повідомила результати досліджень, проведених групою педагогів із 700 дітьми, чий голоси записувались на магнітофону плівку та співставлялись по окремих характерних ознаках. Співставлений дозволило установити, що не існує чітких кордонів між діапазонами, які властиві голосам дітей різного віку: типові для окремого віку діапазони частково співпадають, ніби накладаються один на другий. До того ж не менше 25% дітей різного віку співають в одному і тому ж діапазоні. Матеріали цього дослідження служать експериментальною базою для визначення основних тональних харак-

теристик голосів. Що стосується діапазону, то тут обробка даних дала наступні результати: у дітей молодшого шкільного віку діапазон охоплює 8 нот. Основний регістр: «до» - першої октави; «ре» - другої октави. Прямі спостереження та аналіз записів показали, що дитина виспіває не весь діапазон, а лише максимально доступні для неї «зручні» ноти. Звідси випливає висновок, що для полегшення відтворення мелодії в таких тонах, які дитина повинна сприйняти і засвоїти, в теситуру пісень потрібно вводити всі рекомендовані ноти.

Розв'язання завдань виховання та навчання, визначених у програмі для загальноосвітніх шкіл, здійснюється в процесі засвоєння музичного репертуару. В методиці навчання співу молодших школярів ми дотримувалися такої послідовності розучування пісні: початкове ознайомлення, оволодіння необхідними для її виконання навиками, закріплення.

У період ознайомлення з піснею особливо важлива роль музиканта-педагога, ми намагались забезпечити правильну організацію навчання.

Велику роль у навчанні відіграє показ пісні педагогом. При цьому треба враховувати, що наслідувальна діяльність дітей не є пасивним процесом, а активним способом оволодіння знаннями і навичками. Виразний показ спричиняє безпосереднє співпереживання почуттів, що виражені у художньому образі пісні. Якщо пісня захоплює дитину, то це спонукає її до активного розучування. Проте народний вокал не може бути застосований для показу в силу того, що діти не можуть відтворити його механізми.

На першому етапі ознайомлення з піснею ми активізували дії дітей, щоб привернути їхню увагу до виконуваної роботи над піснею. Перед прослуховуванням ми коротким повідомленням залучали дітей у сферу нового твору, нових переживань, збуджували цікавість дітей, мобілізували їхню увагу. Інтонаційна виразність і характер слова знаходять в тісному взаємозв'язку з художнім образом пісні, її музичним та літературним текстом. Питаннями і поясненнями зверталася увага на взаємозв'язок літературного тексту із засо-

бами літературної виразності. Головне завдання педагога-музиканта - забезпечити уважне прислухання, емоційний відгук на почуття, виражені в пісні, сприяти цілісному сприйняттю, усвідомленню змісту. В тексті пісні ми виділяли і пояснювали важкі або незрозумілі слова, поетичні звороти, для активізації навчання широко застосували засоби наочності: малюнки, іграшки, зокрема музичні. Сприйняття активізується і попередньою роботою /спостереження в природі, підготовка до свята, екскурсії і т.ін./ спостереження та порівняння явищ дійсності з явищами, відображеними в пісні, сприяють підвищенню активності дітей в прислуханні.

При повторному виконанні пісні ми використовували методи і засоби, що враховують вікові особливості, такі, як нестійкість дитячої уваги, швидка стомлюваність, слабо розвинені процеси гальмування. При цьому увага дітей приверталася до тих чи інших особливостей музичного супроводу, вступу, мелодії, тексту.

Загальновідомо, що характер активності видозмінюється залежно відвіку дітей виявляється в умінні прослухати пісню до кінця, розрізнити пісні за характером і т.ін. активізації мислення і розвиткові емоційного сприйняття у дітей старших груп сприяють цікаві завдання, які пропонували перед повторним виконанням пісні.

Постановка завдання дозволяє заздалегідь керувати активністю групи, а з іншого боку - стимулювати дітей до запам'ятовування, пробудження ініціативи, зосередження уваги, цілісного сприйняття пісні. Цьому сприяють також жести, міміка, інтонація педагога.

Якщо одним із головних завдань навчання на першому етапі було створення умов для активного, емоційного, цілісного сприйняття пісні, то на другому етапі в процесі розучування йде засвоєння певних навичок і понять. Ми створювали атмосферу позитивних емоцій, інтересу, бажання, почуття задоволення і радості від виконуваного завдання. Активність і увага дітей краще забезпечуються підбором таких методів, які враховують інтереси ді-

тей, їхні прагнення, захоплення та індивідуальні риси характеру. Ми диференційовано підходили до навчання дітей, приділяючи особливо велику увагу дітям несміливим, сором'язливим, недисциплінованим. Несміливість сором'язливість долаються за допомогою заохочення, зацікавленості, лагідного тону. Застосовувала прийом групування дітей: кожна група отримувала окреме завдання, і тому діти усвідомлювали себе активними учасниками заняття.

Спостереження за успіхами окремих дітей, заохочення з боку педагога і товаришів стимулюють працю дитини, бажання зробити ще краще: дитина починає працювати ще більш старанно, і таким чином, стає прикладом для сором'язливих дітей. Ми застосовували в практиці і такий засіб, як короткі додаткові заняття /по три-п'ять хвилин/ - індивідуальні, або з невеликими групами. Прийоми навчання на третьому етапі відбувалися так, щоб знання закріплювалися при активній діяльності дітей. Закріплення відбувалося не автоматичним повторенням пісні, а введенням нових завдань, нових засобів /інсценування, показ іграшок, ігрові ситуації/.

Розвитку самостійності сприяло також стимулювання дітей до застосування набутих знань, умінь, навичок. Наприклад, одна дитина співає, решта слухає, а потім ділиться своїми враженнями. Увага до власного виконання пісні, до виконання товаришами, оцінка педагога і товаришів - виховують почуття відповідальності перед колективом.

Основне завдання на етапі повторення пройденого матеріалу - перевірити, як діти засвоїли пісню, певні співацькі навички і визначити рівень музичного розвитку. Здатність дитини до естетичних переживань є показником цього рівня. Якщо пісня сподобається, якщо дитина самостійно виконує її в побуті, це означає, що вона зробила крок вперед у своєму музичному розвитку. Ми у ході бесіди з'ясовували ставлення дитини до вивченої пісні: чи полюбилася вона, якщо так, то що ускладнювало її засвоєння, а що полегшувало. Такий засіб давав можливість подумати і правильно побудувати методику розучування наступної пісні, враховуючи особливості кожної дитини. Таким

чином, для забезпечення успішності навчального співочого процесу - методи і засоби, в залежності від етапу розучування пісні, були спрямовані на досягнення певних дидактичних завдань. А це залежить від словесного керівництва педагога. Слово, організоване в певній послідовності стимулює активність і увагу дітей. Ефективний також принцип наочності, що ґрунтується на слуховому, зоровому і руховому сприйнятті. Для формування правильних понять, музичних уявлень, запам'ятовування найскладніших місць мелодії, тексту - демонстрували музичні іграшки, малюнки, ми спиралися на життєвий досвід дітей. Для активізації емоційних переживань ми намагались вміло використовувати міміку, інтонаційну виразність, диригування. Методи навчання організовувались так, щоб вони активізували діяльність дітей; при їх добиранні необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості кожної дитини.

Проаналізуємо, який вплив мають ці способи музичної діяльності на вибір методів і засобів навчання. У своєму аналізі ми поєднуємо два перші способи музичної діяльності, оскільки прислухування тісно пов'язане з диференціацією. Встановлено, що перші засоби навчання з перших занять сприяють вихованню у дітей слухової уваги та зосередженості, бажання прислухатися до співу вчителя, товаришів та свого власного. Привернення уваги до початкового звуку пісні або інтонації привчає дітей не просто слухати але й чути. На цій основі формується вміння розрізняти звуки за висотою. Звуки різної висоти подаються у висхідному та низхідному порядку, спочатку в широких інтервалах /октава, септіма, секста, квінта/, а потім інтервали поступово зменшуються. Після того, як діти зможуть розпізнавати два звуки за висотою, засвоюється поняття про можливість незмінності звуку. Наступний етап - розпізнання за висотою кількох звуків. Для розвитку звуковисотної чутливості застосовується багато різноманітних засобів.

Методи розвитку вміння розпізнавати звуки за їхньою тривалістю спираються на музичний репертуар, в якому превалюють побудови з восьмих і

четвертних тривалостей. Перші поняття про довгий та короткий звуки дають дітям по аналогії з життєвими ситуаціями /довго чи коротко гудить поїзд і т.ін/. Використовується такий прийом: довший звук /четверть/ позначається складом «ле», короткий /восьма/ - «лі». Записавши пісню таким чином, музичний керівник дає дітям можливість засвоїти її ритмічну сторону.

На прикладі звучання однієї пісні дітям даються такі завдання: визначити, де короткий, а де довгий звук, проплескати в долоні ритмічний малюнок знайомої пісні. Проспівуючи пісню діти показують четвертні довшим, а восьмі - коротшим жестом.

Прийоми, що розвивають чуття ладу, спрямовані на розвиток уміння розпізнавати мінор чи мажор - «сумне» або «веселе» звучання, а також чуття тоніки звуку, яким закінчується музична фраза. Доцільний у цьому плані спів терцій тонічного тризвуку, відгадування стійких та нестійких звуків у піснях. Найкращою вправою для розвитку слуху та всіх його компонентів є українські народні пісні які відносяться до дитячого репертуару /колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, гагілки, жартівливі пісні та ін./. Засвоєння цих пісень розвиває вміння виділяти звуки, порівнювати їх за висотою і тривалістю, відчувати рух мелодії, формує довільні музичні уявлення, розвиває сенсорні здібності.

Методи і засоби розвитку слуху ґрунтуються на тісному взаємозв'язку слухових, зорових і рухових аналізаторів. Широко застосовується практичне моделювання звуковисотних і ритмічних співвідношень. Використання «драбинки», розглядання малюнків, жест руки і поєднання з поясненнями педагога - все це сприяє активному, свідомому сприйняттю, засвоєнню способів прислухування і диференціювання звуку. Це, в свою чергу, розвиває слухові навички, формує звуковисотний і мелодійний слух, дозволяє визначити помилки у відтворенні мелодичних та ритмічних співвідношень, виділити окремі властивості музичних звуків у співі.

Способи адекватного відтворення мелодії - виразного виконання - залежать від засвоєння навичок співу. Розглянемо, які методи і засоби використовуються для засвоєння та розвитку співацького вміння.

Основний шлях розвитку діапазону голосу - добирання репертуару. Для розвитку голосу ми застосовували і такі прийоми, як виконання пісні у різних тональностях із поступовим підвищенням; індивідуальний спів, спів групами; додаткові заняття з окремими дітьми або з невеликими групами; спів вправ; розсаджування дітей з обмеженим діапазоном біля дітей, які добре співають.

Розвиток чистоти співацької інтонації передбачає вміння чисто відтворювати мелодію, окремі звуки, інтервали, поспівки. У практиці нагромаджено немало цікавих засобів, що сприяють розвитку високих мовних інтонацій. Ми застосовували образне читання тексту пісень, звуконаслідування в ігровій формі.

Розвиток співацької інтонації проходив у два етапи:

1. Вправи на окремих звуках та інтервалах.
2. На мелодіях пісень.

Для вироблення чистої інтонації головним є створення умов правильного сприйняття та запам'ятовування мелодії /увага до звучання окремих звуків, інтервалів/. Попередній показ активізував сприйняття, привчав свідомо ставитись до вимог педагога. Розвиткові чистоти інтонації допомагало пов'язування важкого звороту мелодії з образом пісні, а також питання та відповіді у формі музичних фраз пісні. Добре зарекомендували себе в практиці і такі прийоми: розспівка на основних тонах пісні, спів по групах окремих фраз мелодії, проспівування вправ, мелодій і окремих фраз без супроводу.

Методи і засоби, що сприяли розвитку правильного звукоутворення, взаємозв'язані з художнім образом пісні і передбачають формування високого, світлого, дзвінкого дитячого голосу при активному поданні звуку із заокругленим /прикритим/ співом голосних. Для розвитку правильного звукоут-

ворення застосовуються такі прийоми: показ, вправи, пояснення, зіставлення з дійсністю, використання музичних іграшок. Для дітей 1-го класу придатнішими є ігрові засоби, образне порівняння і одночасний показ, акцентування уваги дітей на вдало проспіваній ноті або фразі, повторення її.

Ми проспівували мелодії на різні склади. Наприклад, для розвитку наспівності співали склади з м'якою приголосною і зручною голосною «ля-ля», для легкості і уривчастості - склади «ту-ту», «пам-пам», «дінь-дінь», для повного, звучного співу - «дон-дон», «там-там», «трам-трам». Щоб звернути увагу дітей, ці вправи втілювали в форму гри з демонстрацією музичних іграшок. Ми говорили: «Пограймо на дзвіночках. Вони маленькі, ніжно дзвонять. Так ми і заспіваємо». Це дозволило у майбутньому спиратися на вироблене у дітей уявлення і робити пряму вказівку: «співайте легко й дзвінко, мов дзвіночки». У своїх вказівках ми враховували характер мелодії та образ тієї чи іншої пісні: «Пісня урочиста, радісна, і співати її треба дзвінко, радісно», або: «Тихо, спокійно, плавно падає листя, і ми співаємо тихо, протяжно».

Засоби розвитку співацького дихання через вікові особливості дітей досить обмежені. Правильний видих, його тривалість формується в процесі розучування пісень і залежить від правильного їх добору. Застосовували і спеціальні прийоми: показ і пояснення, коли і як брати видих, як треба сидіти; викорінюються шкідливі звички і навички /піднімання плечей, різкий вдих під час співу/.

Велике значення для співу має чіткість дикції. Перш за все діти повинні розуміти зміст слів. Поясненнями, показом - дітей привчали до протягування голосних, швидкої й чіткої вимови приголосних. Особистим прикладом ми досягали правильної артикуляції /положення губів, язика, рухи щелепи/. У практиці відомо багато зразків для розвитку співацької дикції: демонстрація правильної вимови /дітьми або педагогом/; звернення уваги дітей на правильну вимову слова, виправлення неправильної вимови; повторення важких

слів /індивідуально, групою/; вимовляння тексту пошепки; виразне читання тексту, окремих речень /педагогом, дітьми, групами, всім класом/, пояснення, чому треба виділяти те чи інше слово.

Для вироблення злагодженості співу - ансамблю - велике значення мають вказівки, пояснення та демонстрація способів виконання, завдяки яким у дітей виробляло свідоме ставлення до нього. Для розвитку навички одночасного початку і закінчення пісні ми використовували спочатку ігрові засоби /змахування прапорцями/, потім - показ /кивок головою, змах рукою/.

Із метою активізації свідомості поведінки дітей на уроці педагог ставить питання: «Чому ми так співаємо?», нагадує, як співали пісню минулого разу, робить зауваження, заохочує дружний початок пісні, виразний спів.

Таким чином, способи адекватного відтворення перебувають у центрі уваги співацького навчання. На сьогодні - це найбільш відпрацьована методика навчання дітей співу.

Оволодіння співацькими навичками дало можливість учням емоційно сприймати і відтворювати пісню. Пісня приносить радість, хвилює дитину. У неї з'являються улюблені пісні, що в свою чергу, створює передумови формування музичного смаку.

Вчителі нерідко запитують: «Чи потрібно прикладати допоміжні зусилля, щоб діти вивчили пісню напам'ять? Чи потрібно при цьому пропонувати їм повторювати багато разів слова і проспівувати окремі частини мелодії? Чи завжди повторення буває чисто механічним і чи завжди дитина внутрішньо опирається цьому?»

Як відповідь подамо наступні думки та приклади:

- а) критеріями при підборі пісень і визначення послідовності роботи з ними служать особливості поетичного тексту та музики;
- б) текст пісень повинен бути рифмованим і ритмічним. Діти краще і швидше запам'ятовують ритмічні рифмовані вірші;
- в) необхідно, щоб діти розуміли зміст вірша. Діти розрізняють і в першу чер-

гу засвоюють ті слова, і співвідносяться із тими образами, які вже є в пам'яті дітей, та їх уявленнями. Вчителі повинні добиватись осмисленого запам'ятовування, а не механічного. Якщо мова йде про «сюжетний» тест, потрібно, щоб діти відтворювали його спочатку засобами дій та слів логічного порядку /причина-наслідок/. Вони можуть також інсценувати його зміст. Після такої роботи настає етап засвоєння, коли для точного відтворення віршованого тесту вже не потрібні зовнішні дії;

г) дуже легко запам'ятовують молодші школярі пісні. Батьки дивуються, що це їхнім дітям вдається краще ніж їм. Наприклад, легко вивчають пісні почуті по радіо чи по телебаченню. Часто вважають, що у дітей пам'ять краща, ніж у дорослого. Професор А.Н. Леонтьєв спеціально досліджував розвиток пам'яті. На його думку, той широко відомий факт, що маленькі діти швидше вивчають вірші, декламують їх без всяких затруднень і довше утримують в пам'яті, пояснюється не кращою або гіршою пам'яттю дитини, а її якісною відмінністю від пам'яті старших дітей. Особливо добре, доповнює А.Н.Леонтьєв, діти запам'ятовують у процесі гри; (138, с.59)

д) для розвитку музичальності недостатньо, щоб дитина тільки сприймала музику, вона повинна акумулювати отримані враження, правильно відтворювати мелодію пісні, вільно співати і одному і в хорі. Повторення пісень, «відточення» їх виконання, без сумніву, розвиває музичну пам'ять.

Проводячи заняття, ми стимулювали дидактичну діяльність молодших школярів, але для них це - гра, яка ще довго залишиться грою.

Особливо широко ми використовували різноманітні ігри на взнавання компонентів музичного твору. Ігри в різних видах і варіантах ми проводили на всіх етапах роботи по музичному вихованню. На більш «вищому» етапі музичного розвитку гра стимулює необхідні довільні дії дитини. Якщо базою системи музичного виховання є основні положення вікової психології, то це ефективно сприяє формуванню різноманітних психічних функцій. Аналогічним чином проводилося використання у виховній роботі школи принципів

загальної методики виховання: прискорюється і підвищується рівень розвитку дітей; діти поступово починають розуміти, що саме від них хоче вчитель, і починають «активно допомагати» йому. Якщо дитині цікаві ігри, які пропонує вчитель, в структурі її діяльності поступово відбувається важливий розвиток. Гра, доповнюється вольовими зусиллями: дитина вже сама стає ініціативною і активною, вона прагне зробити те, що вміє, чому вже навчилася, вона хоче добитися успіху - і їй потрібно допомогти в цьому, заохотити її.

Починаючи вчити з дітьми пісню, ми попередньо продумували, які дидактичні засоби будемо використовувати. В кожній пісні знаходили щось цікаве, якесь порівняння, жарт, словом, щось особливе, що приверне увагу дітей і дозволить без примусу повторити кілька раз пісню.

В пошуках ігрових «мотивів» і форм повторення відкриваються багаті можливості для творчої уяви і фантазії самого педагога.

Великі можливості у розвитку творчої активності молодших школярів мають заняття музикою, що проводилися в урочний і позаурочний час. Продумана організація і вміле керівництво ними, допомагало нам досягти ефективного виховного впливу.

Справжнє творче самовираження дітей у музикуванні можливе лише тоді, коли учні активно засвоюють знання, оволодівають навичками художнього сприймання, нагромаджують певний позитивний досвід, вчатьса самостійно оцінювати музичні твори.

Музикування вносить у діяльність молодших школярів певні складності, ставить нові проблеми, що стимулює їх до творчості. Гра в оркестрі стала дійовим засобом постановки і розв'язання практичних завдань. Найпростішим прикладом служили імпровізації мелодії на задану тему або віршований текст мовних вправ, складання оркестрового акомпону до знайомої пісні, тощо. Виконання цих завдань приносило учням естетичну насолоду, радість пізнання, захоплення, співпереживання, духовну окриленість. Постановка

тих, що вимагають вміння застосувати одержані знання в нових умовах, можлива і на уроці, але найбільш ефективна ця робота в позаурочний час.

Позаурочні заняття мають і деякі переваги перед уроком. По-перше, учні відчують себе вільніше, а це розкріпає їхню уяву, фантазію; по-друге, творча діяльність завжди має закінчений характер і не переривається, як це буває на уроці; по-третє, в позакласній роботі легше враховувати нахили й інтереси учня, що дуже важливо у розвитку творчих здібностей.

Позакласні заняття увінчувалися успіхом, якщо вони проводилися з орієнтуванням на пройдений або намічений для вивчення навчальний матеріал, якщо в них враховувався запас знань і конкретних уявлень школярів, тобто у зв'язку з навчанням.

Техніку гри діти засвоїли швидко. Важче їм давалося читання нотної партитури. Тому для початку ми обходилися мінімальною кількістю звуків, використовуючи в імпровізації такі ступені ладу як тоніку - 1, субдомінанту - 4, доміанту - 5. Те саме врахували і відносно тривалостей, користуючись половинними, четвертними, восьмими.

Щоб музикування сприяло розвитку творчого начала у молодших школярів, мало визначити зміст цієї діяльності, - ми чітко продумали і форми її організації. В одному випадку це були імпровізації музичних ігор, а в другому - колективний пошук засобів зображення дитячої пісні, п'єси і т.д. Головне, що в усій цій роботі кожен учень одержував великі можливості у самостійному розв'язанні того чи іншого завдання, доборі засобів виразності, комбінуванні різних ритмо-звукових і перевірці їх на практиці.

Діти активізувалися за допомогою застосування методу імпровізації мовних вправ. Ми пропонували учням ритмізувати одне слово або ціле речення /на вибір/. Вони могли бути придумані самостійно або запозичені з відомих віршів, скоромовок, дитячих ігор, тощо. Найбільш вдалі, що склалися з чотирьох слів, проговорювалися всіма учасниками оркестру одночасно, тобто кожна група мала текст. Те ж робилося за допомогою інструментів.

Оскільки на заняттях оркестру діти мали можливість радитися одне з одним, то праця зводилася не тільки до виявлення найбільш вдалих вправ, а й передбачає спільну їх доробку. Роль учителя в цьому разі зводиться до узагальнення цікавих рішень, підтримки і схвалення будь-якої ініціативи, якою б наївною вона не була. Мовні вправи супроводжували всю роботу з музикування. На їх основі у дітей формувалися навички складання ритмічних фігур та різних поспівок на фазах-запитаннях: «Хто там?», «Де ти?» і т.д., розвивалися відчуття ритму і голос завдяки промовлянню вправ у різних регістрах, різними тембрами і різною силою звука.

Гра в оркестрі вимагає дотримання ансамблю, злагодженості виконання всіх учнів, взаєморозуміння, вміння слухати себе і своїх товаришів. Ми досягли цього шляхом прилучення дітей до різних ігор типу «Хто порушив ансамбль?», сутність якої така. Всі учні виконують запропонований їм варіант партитури /пісні, мовні вправи/. Декілька школярів /4-5/ призначаються експертами. Перед ними ставиться завдання: слухати уважно спів з акомпанентом і виявити, хто порушує ансамбль /відстає від загального темпу чи поспішає, невчасно вступає, неухважний до жестів диригента і т.д./.

Потім експертами обирають інших дітей, щоб усі прилучалися до творчого слухання свого виконання. Така форма роботи виховує почуття відповідальності за доручену справу, виробляє критичне ставлення до самого себе і товаришів. Коригування вчителем думок учнів, в цьому разі був необхідним для того, щоб їх тон не був категоричним, упередженим, щоб висловлювання були доброзичливими.

Основну роботу оркестру складало музикування дитячих пісень і п'єс, запропонованих нами або вибраних за бажанням вихованців. Звичайно, як і на уроці в класі, дітям пропонувалося вслухатися у виконану вчителем або в запису музику й звернути увагу, що в ній виражається, виділити ці моменти.

Після прослухування тієї чи іншої п'єси, що містить яскраві зображальні моменти /а такі пісні повинні становити основу репертуару/, ми переходили

до поетапного їх музикування. Усна й писемна партитура для дитячого оркестру складалася в процесі колективного обговорення, аналітико-синтетичним способом.

Спочатку вичленявся ритм пісні. Діти співали мелодію і проплескували ритм. Якщо у творі були зображальні моменти, які могли бути передані ударною групою, важливо було визначити, яким саме інструментам можна додати цю партію. Дітям, наприклад, відомо, що у спокійній, кантиленній музиці включення таких інструментів, як бубон, барабан, маракаси тощо, було б зайвим. Функцію ритмічного акомпанементу в подібних партитурах виконували інструменти з ніжним звучанням: трикутник, дзвіночки. Інша справа - пісні або танцювальна музика бадьорого, веселого характеру, де ми використовували різний інструментарій, тобто і той, що характерніший для кантиленної музики, і той, що для маршової.

Пошук відповідного інструментарію і ритмічних формул у кожному конкретному випадку був зумовлений вмінням учня спостерігати, обдумувати, знаходити й доводити правильність свого рішення. В цьому з однаковою силою виявлялися емоційні та інтелектуальні можливості дітей. Вокальним виконанням музики на власний ритмічний супровід /інструментами групи ударних без певної висоти звучання/ не вичерпувалися можливості позакласного музикування. Великою допомогою були завдання на складання дітьми «середньої ланки» партитури - імпровізація ритму з елементами гармонії, яке полягало в доборі до основної мелодії остінатних фігур /одного, двох ступенів ладу, що весь час повторюються в певному ритмі протягом усієї п'єси/, й навпаки імпровізування мелодії на вже складені учнями партії «остінато».

Б.Асаф'єв свого часу неодноразово підкреслював, що і в кількісному і в якісному відношеннях «принцип контрасту» відкривав і відкриває перед творчою уявою дітей та юнаків безмежні можливості. (19, с. 137)

Остінатними звуками /або називаємо їх звуками мелодичного контрасту/ можуть бути найчастіше квінта або тоніка. В оркестрі починали з того, що називали звук, скажімо «до», і пропонували учнями імпровізувати ритм на цьому звуку, наприклад: металофон, піаніно, флуер. Специфіка металофону така, що на ньому можна грати тільки коротку за тривалістю ноту, а, скажімо, на акордеоні ці ж звуки можна грати більш протяжно і разом вони створюють добрий контраст з мелодією.

Крім однозвуквих остінато можна використати і мелодичні фігури, побудовані на основних тризвуках. Але це вже варіанти складнішого характеру музикування і їх слід продовжувати в 4-6 класах.

У всіх основних методах роботи з оркестром спів, імпровізація і гра на інструментах невіддільні. Якій групі учнів співати, а якій грати, імпровізувати індивідуально; обговорити результати колективно чи навпаки - в кожному конкретному випадку вирішував вчитель. Від його вмінь, смаків, професійної підготовленості залежить успіх оркестрового музикування, як однієї з ефективних форм розвитку творчого начала у підростаючих поколінь.

В результаті довгих пошуків, спостережень, досліджень, читання спеціальної літератури і консультацій з музикантами ми визначили деякі дидактичні прийоми, методи, які можуть бути використані вчителями музики у початкових класах при роботі над музично-ритмічною діяльністю з використанням гри на музичних інструментах:

1. Починати потрібно з простих, вже відомих дітям пісень. Перед тим, як вчити дитину користуванню музичними інструментами, потрібно пройти з ними етап навчання співу, який є основою музичного виховання. Навчання співу слід проводити по загальноприйнятій методиці. Довготривалість цього етапу залежить від віку дітей та індивідуальних особливостей та можливостей школярів. Це визначає безпосередньо вчитель.

2. З врахуванням досягнутих успіхів у навчанні співу та гри на музичних ін-

дусім потрібно навчити дітей виділяти ритм.

3. Важливий етап в музичному вихованні - інтонувати мелодію в складовій формі, відстукуючи ритм рукою. Плескаючи в долоні діти відтворюють тимчасову організацію мелодії. Використання такого виду моторної діяльності - ритмічного плескання в долоні - полегшується інтонуванням мелодії, освоєним на попередньому етапі. Тут, як і при навчанні співу, рекомендується використовувати розважальні та змагальні ігри, що дозволяє підтримувати інтерес дітей до ритмічних вправ навіть при їх багаторазовому повторенні.

4. Потім вирішується більш складне завдання - відтворювати ритм мелодії, виконуваної на піаніно або на якому-небудь іншому інструменті, засобом одних тільки хлопків, не інтонуючи мелодію вголос.

5. Тепер можна переходити до застосування музичних інструментів. На перших порах можна обмежитись кількома бубнами. На цих бубнах по черзі повинні грати всі діти. При цьому їх гру потрібно урізноманітнити таким чином, щоб вона дозволяла визначати рівень музичного розвитку, досягнутому кожною дитиною. Дуже корисно запропонувати дітям узнавати вже розучені ними пісні по ритму, відтворюваному різними способами наприклад: плесканням, притопуванням, відстукуванням або виконаному на музичних інструментах.

6. Слід підкреслити, що відтворювати ритм краще всього за допомогою музичних інструментів, які володіють м'яким звучанням і мають різноманітний тембр /на бубнах, на флейтах, дзвіночках, на бубнах без дзвіночків та брязкалець/. Необхідно чергувати інструменти різного тембру. Комбінації тембрів збагачують музичний досвід школярів.

7. Досить важке завдання - навчити дітей розрізняти співвідношення тривалості звуків у такті. Для вирішення цього завдання дітям спочатку рекомендується виконувати в такт різноманітні прості рухи та крокувати /при розмірах дві та три чверті/, а потім переходити до використання музичних інструментів. Рухи в такт суттєво полегшують сприйняття простих метричних

відмінностей в музичному темпі. З музичних інструментів, які можуть бути використані при такій роботі, перевагу віддають дзвіночкам, брязкальцям, трикутникам. Нагадаємо, що використовувати їх слід тільки тоді, коли діти вже розрізняють тривалість звучання долей такту.

8. Починаючи роботу по диференційованому сприйняттю долей, по визнаванню та виділенню ударних долей такту і по їх подальшому відтворенню на музичних інструментах, слід, як і в попередньому випадку, використовувати рухи. Рухи повинні, звичайно, співпадати з сильними долями такту і акцентувати їх. При «підключені» музичних інструментів одні діти виконують ті чи інші рухи, інші супроводжують їх ударами бубна, трикутника, барабана, трикутника, тарілок та ін. Сильну долю зручно виділяти не просто рухом, а перемінними рухами.

Кожна з запропонованих рекомендацій визначає зміст того чи іншого етапу формування здібностей, що дозволяє дитині поступово оволодіти різними видами музично-ритмічної діяльності. Ці рекомендації не слід розуміти як фрагменти одного і того ж заняття. Деякі рекомендації, дійсно, можуть використовуватись на одному занятті, наприклад, друга і третя при роботі з першокласниками. Але не слід форсувати перехід від одного етапу до наступного. Краще, комбінуючи використовувані засоби, добиватися на кожному етапі участі всіх дітей у всіх видах діяльності.

Успішне виконання дитиною окремих завдань - залог досягнення нею того рівня загального музичного розвитку, який визначений завданнями музичного розвитку.

Ми слідкували за тим, щоб перехід до нових видів діяльності супроводжувався ускладненням дидактичних завдань і музичного матеріалу. Наприклад, після того як діти навчились на простих ударних інструментах відтворювати ритм вже відомих їм розучених пісень, ми переходили до відтворення ритму нових, ще не знайомих мелодій. Великий простір для творчості педагога відкривається в самому підборі музичного матеріалу.

Послідовно проведені та поступово ускладнене аудіювання музичних творів робить дитину сприйнятливою до музичної виразності, допомагає їй не тільки розрізняти властивості звуку, але і сприймати їх експресивні відтінки.

На 6-7 роках життя дитина фізично міцнішає, успішно оволодіває основними рухами, у неї хороша координація рухів при ходьбі, бігу, стрибках. Удосконалюються процеси вищої нервової діяльності: розвивається здатність аналізувати, узагальнювати, робити найпростіші висновки, поліпшується пам'ять. Виявляючи елементи творчості в усіх видах дитячої діяльності.

Молодший школяр більш свідомо сприймає музику, як частину життя, здатний охарактеризувати прослуханий твір, оцінити виконання пісні, танцю, музичної гри. Музично-ритмічна діяльність приваблює дітей своїм емоційним забарвленням, можливістю активно виразити ставлення до музики рухами.

На уроках музики діти засвоюють музично-ритмічні навички і навички виразного руху. Вчитель повинен привчати дітей правильно займати вихідне положення, дотримуватися координації рухів рук та ніг, слідкувати за осанкою. Потрібно домагатися не просто засвоєння якого-небудь руху, а якісного, виразного його виконання, відсутності найменшої напруженості. Безумовно, це складне завдання, але цілком здійсненне, якщо в своїй роботі з дітьми педагог буде враховувати такі принципи: комплексне вирішення основних завдань музичного виховання, систематичність, послідовність, повторюваність.

Розглянемо ці принципи.

У процесі слухання музики діти дізнаються, які почуття передає музика, про що і як вона розповідає. Попередня настроєність до моменту прослухання твору, наступний розгляд змісту допомагають правильно сприймати музику. Але більш свідомо діти сприймають музику, коли можуть виявити своє ставлення до неї через виконавство, перш за все за допомогою рухів під

музику. Добір спеціальних вправ допомагає зрозуміти окремі засоби музичної виразності. Діти змінюють напрям руху зі зміною частин та музичних фраз твору, змінюють характер цих рухів зі зміною динаміки, регістру, темпу музики.

У музичних іграх, створюючи той чи інший ігровий образ, діти чують в музиці і передають у русі різноманітні почуття. Тим самим вони вчаться більш тонко відчувати емоційну настроєність твору.

Уміння визначити початок і кінець музичного твору, виділити ритмічний рисунок мелодії, усвідомити засоби музичної виразності допомагає дітям співати емоційніше.

Отже, музично-ритмічна діяльність сприяє комплексному вирішенню завдань музичного виховання молодших школярів.

Систематичність, поступовість і послідовність - одні з основних педагогічних принципів. Діти не можуть виконувати рухи під музику вільно й красиво, якщо танок або гра розучуються без попередніх підготовчих вправ, спрямованих на засвоєння необхідних навичок руху.

Система вправ, побудована за принципом від простого до складного, з урахуванням усіх необхідних музично-ритмічних навичок і навичок виразного руху, при умові багаторазового повторення завдань, сприяє успішному виконанню вимог програми.

У першому класі діти вміють самостійно визначити на слух характер музики і виразити в його в русі, чути вступ, легко розпізнають дво і тричастинну форму твору, позначають у русі зміну динаміки, темпу, відчують чергування музичних фраз, речень. Вони можуть виділити акценти, сильну долю такту, з великою цікавістю і бажанням відгукуються на творчі завдання /танцювальні та ігрові/, виявляють творчу активність, самостійність та ініціативу.

Ми домагалися, щоб рухи дітей були природними невимушеними, виразними. У дитини намагалися виробити активну реакцію на музику, вміння

емоційно, образно відобразити в рухах настрій, почуття, розвиток сюжетної лінії, закладеної в характері програмної музики. Допомагали дітям не просто відтворити образ лисиці, зайця, ведмедя окремими рухами, а зуміти зобразити характер персонажа, його яскраві своєрідні риси. Дітей цього віку знайомлять з різними жанрами музичних творів.

На уроках музики широко застосовують технічні засоби навчання: програвач, магнітофон. З одного боку, грамзапис дає можливість ознайомити дітей з новим звучання музичного твору, відчутти багатство музичної мови в оркестровому виконанні. З іншого боку, вчитель може сам показати дітям потрібні рухи, головне слідкувати за якістю виконання їх кожною дитиною.

Вчитель музики у роботі над музично-ритмічними рухами продовжує застосовувати різні ігрові прийоми.

Для розвитку танцювально-ігрової творчості дітям пропонувалися творчі завдання. З цією метою використовувався фольклорний пісено-ігровий матеріал. Спочатку це не складні завдання. Наприклад, дітям пропонувалося самостійно виконати рух під музику у відповідності з текстом пісні, структура якої містить у собі елемент імпровізації. Найчастіше в цих імпровізаціях дві-три дійові особи. Дитина, створюючи той чи інший образ, повинна показати, як вона розуміє зміст пісні та характер музичного твору. З новим повтором гри, інсценівки вибиралися нові виконавці, тобто кожен має можливість виявити себе.

Для розвитку танцювальних імпровізацій ми використовували різні народні танці. Діти з захопленням змагалися в знаходженні нових сполучень знайомих танцювальних рухів. Безперечно, рухи ці були одноманітні, відчувалася деяка скучність. Але вже під кінець року багато з них могли досить виразно передати в танці характер і настрій.

Головне завдання вчителя музики - створити емоційну настроєність у дітей під час заняття. Звідси випливають вимоги до його педагогічної діяльності: художнє виконання музики, виразний показ рухів при дотриманні

принципу цілісності дійового показу /музика-рух/; уміння відчутти загальний емоційний зміст музики і передавати його в русі; прагнення до розвитку в дітей мимовільних емоційно-рухових реакцій на музику різного характеру, активного творчого пошуку в передачі музичних образів.

Послідовна, систематична праця над розв'язанням завдань музичного виховання і, зокрема, музично-ритмічної діяльності, розвиває уяву дітей, вчить свідомому ставленню до музики, до емоційно-динамічного осмислення рухів.

Проведення повноцінного, емоційно-насиченого уроку музики потребує відповідних умов для роботи. Важливе завдання - це створення у школі кабінету музики /не кабінету естетики, так як його обладнання не відповідає вимогам, які ставляться перед кабінетом музики/. Силами вчителів, батьків при підтримці дирекції школи був створений кабінет музики.

Саме тут починалося знайомство із світом музики, отже, потрібно було оформити кабінет із смаком, щоб саме перебування в ньому викликало позитивні емоції, естетичну насолоду. Разом з тим, це - робочий кабінет, а значить, його обладнання слід було зробити зручним для проведення уроку, приміщення вибрати просторе і світле, що особливо важливо для хорового співу.

При оформленні кабінету, ми врахували, що молодші школярі повинні на уроці виконувати елементи танцювальних рухів, і з ними будуть проводитися музичні ігри, зв'язані з рухами.

Музичний інструмент повинен бути завжди настроєний. Ми намагались користуватись інструментом в міру. Деколи учні співали без супроводу, що позитивно впливає на розвиток слуху, чистоту інтонування, сприяє розвитку навику слухати спів товаришів, відчувати ансамбль.

У кабінеті музики виготовили дошку з нотним станом, а також магнітну дошку - металева пластина розміром 120 на 80 см з накресленим на ній нот-

ним станом. Набір нот до неї - кружечки з паличками, виготовили з фанери, картону, оргскла, на зворотній стороні до яких прикріплені маленькі магніти.

Ми використовували «рухому» ноту. Пересуваючи її по нотному стану, ми показували, яку ноту слід співати. Для двоголосного співу рекомендується користуватись двома нотами різного кольору, щоб учням легше було слідувати за рухом своєї партії.

Неможливо уявити собі сучасний урок музики без застосування технічних засобів. В першу чергу це програвач з набором платівок для слухання музики по програмі і для позакласних занять. Крім програвача, ми у кабінет помістили магнітофон, щоб ілюструвати музичні твори, знайомити дітей з новими піснями, які будуть розучуватись на уроці, вчити складні уривки пісень.

Для закріплення матеріалу під час слухання музики ми використовували епідіаскоп. Частина вправ ми давали за допомогою кодоскопа, який заміняє плакати і таблиці.

Щоб забезпечити максимальну активність учнів в практичній діяльності, ми користувалися наочними засобами: індивідуальної нотної дошки, набір нот до них, спеціальні палички для відтворення ритмічних малюнків, а також іграшкові музичні інструменти.

Індивідуальна нотна дошка - це щит з фанери, картону або з любого іншого подібного матеріалу розміром 35 на 80 см, обтягнутого м'якою тканиною темного кольору з вишитим або зробленим з стрічок нотним станом. В наборі нот були нотні знаки різних тривалостей, скрипичний та басовий ключі, набір пауз та цифр для визначення розмірів.

У кабінеті була спеціальна вітрина, на якій розміщуються нагороди, отримані школярами на виконавських конкурсах, та музична література для дітей. Учні під керівництвом учителя випускали стінгазету, в якій би розповідалось про самі важливі події музичного життя країни, знаменних датах,

Музичне виховання в загальноосвітній школі не обмежується уроками музики, воно продовжується і у позаурочний час. Це і навчання в музичних гуртках, участь у шкільному хорі, оркестрі, вокальному чи інструментальному ансамблях. Якщо учитель зуміє правильно організувати роботу, кабінет музики стане центром музичного життя школи. Одним з найважливіших факторів демократизації школи є педагогіка співробітництва, покладена в основу всього навчально-виховного процесу. В кожному предметі, завдяки його специфіці, закладені певні можливості методики оновлення.

Спілкування учителя на уроці не тільки з класом у цілому, а й з кожним учнем персонально привчає дітей до того, що педагог бачить кожного з них у будь-який момент уроку, і це є для них своєрідним стимулом у навчанні. Проте, суть педагогічного бачення дитини полягає не в тому, щоб викрити його порушення дисципліни або помилку і таким чином примусити вчитися, щоб уникнути покарання. -Суть педагогічного бачення - в шанобливому ставленні вчителя до дитячих захоплень, у вмінні ненав'язливо «вплести» їх в хід уроку.

Таким чином, уроки музики мають сприятливі можливості для здійснення співробітництва як учителя з дітьми, так і учнів між собою. Якщо учитель зможе подолати свою авторитарність і спілкуватися з дітьми на основі особистісно-гуманного підходу, він досягне значного піднесення результативності навчального процесу: зростання інтересу до музики, осмисленості суджень, пізнавальної активності. А головне - у дітей поступово виховуються такі соціально значимі якості, як товариськість, доброзичливість, взаємодопомога. Урок музики стане дійовим засобом формування особистості.

ВИСНОВКИ.

Формування цілісної особистості на сучасному етапі має особливу актуальність і значимість. Наше дослідження показало, що цілеспрямована і систематична робота над творами народного мистецтва дає можливість здійснення морального та естетичного виховання в їх взаємозв'язку. Особливості творів народного мистецтва, їх образність, яскравість, емоційність, конкретність відповідають психологічним можливостям сприйняття дітей.

К.Д.Ушинський, глибоко розуміючи природу дітей, вважав, що їм потрібні не абстрактні ідеї, а конкретні образи, кольори, звуки, якими багаті народні твори. (110)

Вивчення музичного фольклору, який має вагомий виховний потенціал, впливає на формування особистості молодших школярів. Народна музична творчість - один з ефективних засобів морального та естетичного виховання, їх властиві такі виражальні засоби, як: інтонаційні особливості, наспівність, простота мелодії і ритмічної структури, виразність і багатство мелодії, гармонійність, тісний зв'язок поетичного і музичного текстів, глибока емоційність, достовірність, ґрунтовне викладення думок, чистота образу, удосконаленість форми, високохудожній та правдивий зміст, багатство історії тощо. Народна музика пробуджує бажання творити красу навколо себе, доносити і передавати її іншим.

Проведене нами педагогічне діагностування морального та естетичного досвіду молодших школярів, що фактично стало констатуючою стадією педагогічного експерименту засвідчило, що музично-естетичний досвід є реальною структурою людської особистості; він фіксується методами конкретних соціологічних дослідів, в тому числі у дітей молодшого шкільного віку. Музично-естетичний досвід дітей зумовлений побутуванням музики і педагогічно організованим спілкуванням з нею у школі. Невисокий рівень мо-

рального розвитку дітей, що виявляється зокрема, в недостатній сформованості моральних орієнтацій і недостатньому розвитку морально-емоційної сфери і механізмів моральної регуляції, пов'язаний з останнім рівнем сформованості музично-естетичного досвіду, а отже, може бути істотно підвищений шляхом цілеспрямованої роботи по музично-естетичному вихованню дітей.

Ефективність музично-естетичного виховання може бути досягнута:

а) за рахунок свідомої і послідовної спрямованості, прилучення дітей до музики на виявлення її морального змісту, наголошення моральної сторони (а не тільки суто естетичної) викликаних музикою переживань;

б) застосування нових методів роботи на уроках музики, зокрема, методу ділового моделювання музично-етичних ситуацій;

в) активізація і розширення роботи по моральному вихованню дітей через гуртки, самодіяльні колективи музичного спрямування.

Низький рівень знань, умінь, навичок знаходяться у тісному взаємозв'язку з рівнем ставлення до народної музики, потреб до активної діяльності у галузі музичного фольклору.

Відсутність цілеспрямованого оволодіння зразками українського музичного фольклору, недостатньо уважне ставлення вчителів початкових класів до краси і виховного значення образного змісту народної музики та способів її використання як засобу морального та естетичного виховання молодших школярів.

Заорганізованість шкільної художньо-естетичної діяльності, недостатня кількість і якість методичних розробок з організації морального виховання молодших школярів засобами української народної музики, авторитарне педагогічне керівництво майже виключають вияв творчої ініціативи учнів.

В результаті проведеного педагогічного експерименту значно осмисленими і естетично спрямованими стали міркування про музику у дітей. По завершенні експерименту вони вільно характеризували моральні риси героїв

українських народних пісень, без сторонньої допомоги могли робити висновки що до характеру прослуханої музики.

Учні стали більш дисциплінованими, більш дружніми, доброзичливішими один до одного, у них почала проявлятися творча ініціатива. За словами батьків, їх відносини з дітьми стали набагато тіснішими, з'явилося багато спільного. Батьки стали частіше відвідувати школу, завдяки концертам, святкам та розвагам у яких їх діти брали участь.

Результати проведеного нами дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Народна музична творчість є важливим джерелом і засобом морально-естетичного виховання молодших школярів. Виховання і переживання учнями в процесі вивчення творів народного мистецтва естетичних об'єктів формують у них високохудожній смак, виховують любов до Батьківщини, до праці, до природи та інші моральні та естетичні почуття.
2. Необхідною умовою морально-естетичного виховання засобами української народної музики є правильний підбір творів, які відповідають, пізнавальним можливостям молодших школярів а також меті та завданням виховання.
3. Експеримент показав, що успіх виховання залежить від того, якою мірою забезпечується необхідна спрямованість і єдність навчальної та позакласної роботи з учнями, що покликані сприяти росту рівня їх морально-естетичної вихованості.
4. Ефективність морально-естетичного виховання молодших школярів зростає, якщо знайдені шляхи поєднання навчальної та позакласної роботи, їх єдність досягається в тому випадку, якщо кожна з цих сторін навчально-виховного процесу сприяє росту рівня морально-естетичного виховання учнів. При цьому важливо, щоб і навчальна і позакласна робота носили цілеспрямований, послідовний і систематичний характер з врахуванням індивідуальних і вікових особливостей молодших школярів.
5. Особливо велике значення для досягнення виховної мети має формування

в учнів умінь емоційно-образного сприйняття і оцінки творів української народної музики, усвідомлення їх морально-естетичної суті. Цей висновок підтверджує результати експерименту, присвяченого використанню української народної музики, як засобу морально-естетичного виховання учнів.

6. Однією з ведучих умов підвищення ефективності морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української музики є пізнавально-поетапне його вивчення. Такими етапами були: сприйняття /ознайомлення/, детальний аналіз твору, та цілісне усвідомлення естетичного об'єкту. На кожному етапі послідовно вводились такі нові елементи як співставлення традиційних та класичних виконавських варіантів народної пісні, колективне обговорення морально-естетичної суті твору, який вивчається, ідентифікація з його образами. Це підвищувало в учнів інтерес до народної творчості і допомагало їм глибоко усвідомити її виховне значення.

7. Однією з провідних форм організації процесу формування у молодших школярів морально-естетичних поглядів є гра, яка активізує емоційну реакцію дітей на музику, самостійність мислення і дій, спонукає до проникнення у її виражальні можливості.

8. Результати дослідження дозволяють стверджувати, що запропонована нами система значно підвищує рівень морально-естетичного виховання молодших школярів, прищеплює любов та інтерес до народної пісні, виховує художній смак і вміння розбиратися в складних явищах сучасного музичного мистецтва.

9. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи свідчить про те, що приріст показників між першим та третім зрізами в шкалі балів є суттєвим: якщо на початковому етапі ФДЕР рівень сформованості морально-естетичного досвіду учнів молодших класів по 15-ти бальній шкалі наближувався до нижньої частини середнього рівня, то до кінця ФДЕР спостерігається підвищення всіх показників, отже, рівня сформованості морально-естетичного досвіду до лінії вище середнього. Це дозволяє зробити висновок

про ефективність запропонованої нами організаційно-методичної системи формування морально-естетичного досвіду молодших школярів.

10. Дослідження підтвердило подану гіпотезу і дає передумови до практичних рекомендацій, які полягають у необхідності:

а) спеціальної підготовки вчителів і вироблення знаходити шляхи і форми взаємозв'язку навчальної і позакласної роботи при вивченні творів народного мистецтва; встановлення оптимального об'єму залучених, доповнених знань, навиків, умінь;

б) педагогічної пропаганди і роботи з батьками, спрямованої на те, щоб переконати їх в необхідності і корисності позакласної роботи, розширення і поглиблення проявлених у дітей здібностей, забезпечення сприятливих умов для розвитку дитячих інтересів та захоплень, а також більш повної реалізації виховної функції народного мистецтва;

в) видання навчально-методичного посібника по вивченню української народної та класичної музики, в якому б аналізувався образний зміст творів з дидактичною і виховною спрямованістю;

г) підготовки та випуску на допомогу учителю збірника народного пісенного репертуару /забуті народні пісні та обрядовий фольклор/ для учнів 1-3 класів з врахуванням його морально-естетичного змісту;

д) створення репертуарного збірника обробок українських народних та українських класичних творів для шкільного ансамблю дитячих музичних інструментів /1-3 класи/;

е) випуску записів народних пісень, розрахованих для слухання учнями молодшого шкільного віку, у виконанні кращих дитячих колективів та відомих співаків та хорових колективів;

є) більш широкого використання учителями в практичній роботі технічних засобів навчання з метою накопичення навчального матеріалу для співставлений творів народної та класичної творчості в різних інтерпретаціях.

11. Формування навичок музичного сприймання, як складний і багаторівне-

вий процес, потребує збагачення і усвідомлення емоційного досвіду, розширення “спостереження” за інтонаційним розвитком музики, спрямування набутих навичок на поглиблене переживання і оцінювання музичних творів.

12. Розроблені у дисертації модель, зміст і процедура морально-естетичного виховання молодших школярів засобами української народної музики можуть успішно використовуватися у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл без збільшення передбаченого навчальним планом бюджету часу. Вони легко адаптуються до різних сфер морально-естетичного виховання. Виконана робота не вичерпує всіх аспектів проблеми морально-естетичного виховання молодших школярів. Заслугує уваги вирішення зазначеної проблеми в умовах подальшого навчання школярів, розширення змісту кола навичок сприймання музики у віковому аспекті, їх використання як засобу педагогічного керівництва сприйманням музики, а також підготовка учителів музики до роботи з морально-естетичного виховання засобами української народної музики.

За належних педагогічних умов музика стає ефективним засобом морально-естетичного виховання дітей молодшого шкільного віку. В наш непростий час, коли вирішується подальша доля нашого народу і коли багато що залежить від моральних якостей наших людей, було б необачно і неприпустимо залишити поза увагою той могутній резерв зростання морального потенціалу нашого суспільства, яким є музика.

13. Прогностичний аналіз впливовості кожного компонента створеної моделі підтверджує її адаптаційні можливості, що є додатковим фактором вірогідності та обґрунтованості наукових даних, отриманих в результаті дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллин Э.Б. Теория и практика музыкального обучения в общеобразовательной школе. - М.: Просвещение, 1983.
2. Авдієвський А.Т., Болгарський А.Т., Гадалова І.М. Проект програм з музики середньої загальноосвітньої школи та позакласна робота з музики 1-4 кл. - К.: «Освіта», 1991.
3. Алмазов Е.И. О возрастных особенностях голоса у дошкольников, школьников и молодежи // Развитие детского голоса. - М.: изд-во АПН РСФСР - 1963.
4. Амлінська Р.С. Музичні іграшки-інструменти /методичні поради/. Республіканський методичний кабінет ігор та іграшок Міністерства освіти УРСР. К., 1970.
5. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников.- М.: Педагогика, 1984.
6. Амонашвили Ш.А. Обучение, оценка, отметка.- М.: Знание, 1980.
7. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества.- лекции прочитанные 17-20 марта 1988г. В Киевском гос. Пединституте им. А.М.Горького.
8. Ананьев Б.Г. Формирование одаренности. *И Склонности и способности.* - Л., 1962.
9. Ананьев Б.Г. Избранные психологические произведения: в 2 т. - М., 1980 - т. 2. - с. 13.
10. Ананьев В.Г. Психология педагогической оценки. Избр. Психол. Труды: в 2 т.-: Педагогика, 1980.- т.2.
11. Андреев И.Д. Проблемы логики и методологии познания.- М.: Мысль, 1981.-320с.

12. Антонович В., Драгоманов М. Исторический песни малорусскаго народа съ объяснениями. Т.1,2, К.- 1873.
13. Апраксина О.А. Методика музыкального воспитания в школе.- М.: Просвещение, 1983.- 224с.
14. Апраксина О.А. Музыкальное воспитание в школе. Сб. Статей. Вып.8, С., “Музыка”, 1972.
15. Арязмова Г.В., Бутенко В.Г., Гуревич А.М. Проблемы эстетического и художественного образования в истории педагогической науки и советской школы /Редкол.: и др.- М.: АПН СССР, 1990.- 217с.
16. Аркін Е.А. Дитина в дошкільні роки. М., 1968.
17. Артемьева К.В. и др. Методика музыкального воспитания школьников 1-4 классов. Пособие для учителей пения. М.- Л.: Просвещение, 1965.
18. Арчажникова Л.Г. Профессия - учитель узыки. - М.: Просвещение, 1984.
19. Асафьев Б.В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. - 2-е изд. - Л.: Музыка, 1973.
20. Афанасьев В.Г. Человек в управлении обществом- М.: Политиздат, 1977.
21. Бабанський Ю.К. Оптимізація процесу навчання.: Общедидактический аспект.- М., 1982.
22. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса.: Методические основы.-М., 1982.
23. Бабанский Ю.К., Поташник М.М. Оптимизация педагогического процесса: /в вопросах и ответах/.- 2-е изд. Перераб. Доп.- 1984.
24. Бабишин С.Д. Початкова школа на Україні з давніх часів до кінця 18 ст. - “Початкова школа”,- К., 1991, №10.
25. Баранова С.П. Педагогика - М.: Просвещение, 1987.
26. Баренбойм Л.А. Музыкальное воспитание в СССР / ред.-сост. - М.: Сов. Композитор, 1978.- 485с.

27. Баренбойм Л.А. Музыкальное образование в Венгрии/ ред.-сост. - М.6 Сов. Композитор, 1983.
28. Басов М.Я. Методика психологических наблюдений за детьми. //Избранные произведения. - М., 1975.
29. Беркман Т.Л., Грищенко К.С. Музыкальное развитие учащихся в процессе обучения пению.- М., Изд-во АПН РСФСР, 1961.
30. Блинов В.М. Эффективность обучения.- М.: Педагогика, 1976.- 191 с.
31. Блинов В.М., Краевский В.В. К вопросу об использовании идеального объекта в педагогическом исследовании. //Сов. педагогика.- 1973.- №4.
32. Блинова М.П. Физиологические основы музыкального воспитания. В сб. "Методика музыкального воспитания школьников 1-4 классов".- М.- Л., "Просвещение", 1965.
33. Богоявленский Д.Н., Мечинская Н.А. Психология усвоения знаний в школе.- М., 1959.
34. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте.- М.: Просвещение, 1968.
35. Божович Л.И., Морозова Н.Г., Славина Л.С. Психологический анализ значения отметки как мотива учебной деятельности школьника. /Изд. АПН РСФСР, 1951.
36. Бондаревский В.Б. Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию.- М., 1985.
37. Бондаренко С.М. Урок - творчество учителя.-М., 1974.
38. Бондарь В.И. Повышение эффективности подготовки директора школы к управлению процессом обучения: Дис. д-ра пед. наук.- К.- 1986. - 170 с.
39. Брилін Б.А. Педагогічні основи музично-творчого розвитку учнів старших класів у сучасних формах дозвілля. Дис., К., 1998.
40. Брунер Дж. Процесс обучения. /Пер. с англ. О.К.Тихомирова/- М., 1962.
41. Буров А.И. Эстетическая сущность искусства. М., «Искусство», 1956.

42. Ваготський Л.С. Детская психология. /Собрание сочинений.: В 6 т. - М., 1984. - Т. 4.
43. Вейс П.Ф. Ступеньки в музику.: Посібник по сольфеджіо для підготовки першого класу дитячої музичальної школи.- 2-е изд.- М.: Сов. Композитор, 1987.
44. Вендрова Т., Критская Е. Урок музики.: Трудности реальні і мнимі // Музика в школі.- 1985.- параграф 4.
45. Верб М.А. Естетическе виховання школярів. - В кн. Теорія і методика комуністического виховання. - М., 1974.
46. Верховинець В.М. Весняночка.- К.: Муз. Україна, 1971.
47. Ветлугина Н.А. Музичальне розвиток дитини. М., "Просвещеніє", 1967.
48. Ветлугина Н.А. Гра на дитячих музичальних інструментах. - Дошкільне виховання. 1974, №5, с. 102.
49. Ветлугина Н.А. Виховання естетического ставлення дітей до музичної діяльності. К.: «Музична Україна», 1986.
50. Ветлугина Н.А. "Система естетического виховання в дитячому садку", М., Изд-во АПН РСФСР, 1963.
51. Вільчанська Р.В. Морально-етичне виховання дітей засобами музики. К., 1984.
52. Вишнякова Н.Ф. Развитие творческой активности младших школьников на материале внедрения музыкальных занятий в школе полного дня. /Диссертация кандидата педагогических наук. М. 1980.
53. Волоков И.П. Учим творчеству.- М., 1982.
54. Воропай О. Звичай нашого народу. Мюнхен, 1966, Київ, 1991.
55. Гайворонський М. Співаник для дітей дошкільного та шкільного віку.- К.: Муз. Україна, 1993.
56. Гайворонський М. Збірник українських пісень для молоді.- Видання Укр. друкарні в Саскатуні, Саск. Канада, 1946.

57. Герасимов И.Г. Научное исследование.- М., 1972.
58. Гершунский Б.С. Педагогическая прогностика: Методология, теория, практика.- Киев: Вища школа, изд-во при Киевском университете, 1986.- 200с.
59. Гершунский Б.С. Системно-структурный анализ перспектив развития единой системы непрерывного образования.- М.: Педагогика, 1990.- с.29-81.
60. Глинский Б.А. Моделирование как метод научного познания.- М.: Изд-во Моск, ун-та, 1965.- 134с.
61. Голубець М. Начерк історії українського мистецтва.- Львів, 1922.
62. Гончаров Н.К. Вопросы педагогики. М., Изд-во АПН РСФСР, 1963.
63. Гродзенская Н.Л. Школьники слушают музыку.- М.: Просвещение, 1969.
64. Гродзенская Н.Л. Воспитательная работа на уроках пения.- М.: Изд-во АПН РСФСР, 1953.
65. Гуменкова Т.Р. Першооснови моральної культури. - К., 1992.
66. Дайри Н.Г. Главное усвоить на уроке.- М., 1984.
67. Дей О.І. Народнопісенні жанри. - К., «Музична Україна», 1983.
68. Державна національна програма «Освіта». /«Україна ХХІ століття»/. - К., 1994.
69. Дзвінка Р.І. Естетичне виховання студентів педвузу засобами українського музичного фольклору. Дис., К., 1995.
70. Диканская В.А. О художественном воспитании в школьных учреждениях. Школа 1 и 2 ст.- Сб., под ред. В. Диканской.- М., 1924.
71. Дмитриева Н.А. Вопросы эстетического воспитания,- М.: “Искусство”, 1956.
72. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения.- М., 1987.
73. Доналдсон М. Мыслительная деятельность детей: Пер. с англ.- М., 1985.
74. Допцов Д. Дві літератури нашої доби.- Львів, 1991.

75. Дорошенко Т.В. Формування у молодших школярів навичок музичного сприймання. Дис., К., 1996.
76. Дробатюк Л.Б. Взаємозв'язок музики і слова у формуванні естетичних почуттів. - К., 1995.
77. Есипов В.П., Данилов М.А. Дидактика.- М.: Просвещение, 1957.
78. Жуковская Р.И. Игра и ее педагогическое значение.- М., 1975.
79. Загвязинский В.И. Движущие силы учебно-воспитательного процесса. - Тюмень, 1975.
80. Запорожец А.В. Избранные психологические труды.- М., 1986.
81. Запорожец А.В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности. *И Принцип развития в психологии.* - М., 1978.
82. Зарин Д. Методика школьного хорового пения.- М., 1907.
83. Зверев И.Д. Взаимная связь учебных предметов.- М., 1977.
84. Зініч Р.Т. Ми вчимося співати.- К., "Музична Україна", 1968.
85. Зорина Л.Я. Слово учителя в учебном процессе,- М., 1984.
86. Кабалевский Д.Б. Прекрасное побуждает доброе. М., 1973, с.273.
87. Кабалевский Д.Б. Еще о педагогических оценках на уроке музыки //Музыка в школе.- 1986.- №4.- С.7-13.
88. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца. - М.: Просвещение, 1984.
89. Бабанский Ю.К. Выбор методов обучения в средней школе. - М., 1981.
90. Бабанский Ю.К. Педагогика.- М., 1983.
91. Каган М.С. Человеческая деятельность. - М., 1978.
92. Кадобнова И., Критская Е., Музыка в движении //Музыка в школе.- 1984.- №2.- С.11-17.
93. Казанцева И.Н. Организационно-педагогические вопросы школьной работы: Сб. Ст. - М., 1953.
94. Калинин Б.О. О детях с неразвитым музыкальным слухом. В сб. "Развитие детского голоса". М., Изд-во АПН РСФСР, 1963.
95. Карасев А. Методика пения.- Изд. 9. М., 1912.

96. Карпова С.Н., Лысюк А.Г. Игра и нравственное развитие дошкольников.- М., 1986.
97. Кенеман А.В. Музыкальная игра в системе музыкального ритмического воспитания детей дошкольного возраста.- В сб. "Вопросы эстетического воспитания в детском саду". М., Учпедгиз, 1960.
98. Киричук О.В. Основні принципи та структура організації виховного процесу в школі. //Рідна школа. - 1991. - №2.
99. Климчук І.Я. Проблема музичної моди в естетичному вихованні старшокласників. Дис., К., 1998.
100. Кобзарь Б.С. Учебно-воспитательный процесс в школах и группах продленного дня.- К., 1982.
101. Ковальчук Я.И. Индивидуальный подход в воспитательной работе.- М., 1985.
102. Колесса Ф.М. Огляд українсько-руської народної поезії.
103. Колесса Ф.М. Музикознавчі праці,- К.: Наукова думка, 1990.- с.245-246.
104. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Детская психология: Учебное пособие. - Минск, 1981.
105. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста. - М., «Просвещение», 1988, с. 62.
106. Коллективная оценка ? - За !/К итогам дискуссии о педагогических оценках на уроках музыки/ //музыка в школе.- 1987.- №4.-72-74.
107. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: В2т.- М., 1982.
108. Коменский Я.А. Великая дидактика.- Т.1.
109. Кон И.С. Психология старшеклассников. - М., «Просвещение», 1982.
110. Конаржевский Ю.А. Педагогический анализ учебно-воспитательного процесса как фактор повышения эффективности управления общеобразовательной школой: Дис. д-ра педагогических наук - Челябинск, 1980.
111. Конаржевский Ю.А. Что нужно знать директору о системах и системном подходе: Учебное пособие.- Челябинск: ЧГНИ, 1986ю- 133с.

112. Кондратьева С.В. Учитель-ученик. - М., 1984.
113. Концевич Г.М. 40 малоросских трехголосных песен. Выпуск 1.
114. Коротов В.М. Воспитывающее обучение. - 1980.
115. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. -К., 1989, с. 90-94.
116. Костюк Г.С. Некоторые аспекты взаимосвязи обучения и умственного развития. - Сов. Педагогика. - 1967. - №1.
117. Косяшкин Э.Г. Опыт работы школы полного дня. - 1978.
118. Коципинський А. Пісні, думки, і шумки руського народу Подолії, України і Малоросії.
119. Краевский В.В. Проблемы научного обоснования обучения: Методологический анализ - М.: Педагогика, 1977.- 264с.
120. Красовицкий М.Ю. Готовность воспитывать.- Киев о-во "Знание" УССР, 1987,-48с.
121. Крет М.В. Моральне виховання учнів початкових класів засобами музики. - Дис. -К., 1996.
122. Крип'якевич І. Історія української культури, Нью-Йорк, 1990.
123. Крип'якевич І. Історія української культури. - К.: АТ «Обереги», 1993. - 48 с.
124. Кричевский В.Ю. Профессиограмма руководителя школы //О подходах к исследованию структуры профессионально-педагогической деятельности / Под ред. Ю.Н.Кулюткина.- Л.: НИИООВ АПН СССР, 1977.- С.55-61.
125. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников.- М., 1976.
126. Кузьмина Н.В. Методы системного педагогического исследования. - Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1980.- 172с.
127. Кулюткина Ю.Н. О подходах к исследованию структуры в профессиональной педагогической деятельности. - Л., 1977.- 80с.

128. Куракин А.Т., Новикова Л.И. О системном подходе в исследовании проблемы воспитания //Сов. Педагогика.- 1970.- №10.
129. Кусый Ю.А. Методы и приемы применения моделирования в процессе усвоения учащимися новых знаний: Дис.... канд. пед. наук.-К., 1978.
130. Кутьев В.О. Внеурочная деятельность школьников.- М., 1983.
131. Лабунець В.М. Педагогічне забезпечення творчої активності молодших школярів у процесі колективного народного інструментального музикування. - Дис. - К., 1993.
132. Ланчина В. Українська культура, Нью-Йорк, 1983.
133. Лапченко В.П. Домровий ансамбль у початковій школі. “Початкова школа”, 1970, №1.
134. Лапченко В.П. Інструментальні ансамблі в початкових класах. Методичний посібник. К., “Музична Україна”, 1969.
135. Левидов И.И. Вокальное воспитание детей. Л., Изд-во “Тритон”, 1936.
136. Левидов И.И. Детское пение и охрана голоса детей. Л., 1935.
137. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы.- 1984.
138. Леонтьев А.Н. К теории развития психики ребенка *И* Избранные психологические произведения.- М., 1983.- Т.1.
139. Лінкявічус К. Зміст навчання гри на дитячих музичних інструментах. - К., «Музична Україна», 1986, с. 21.
140. Лісенкова Г. Домашние задания как средство развития интереса к урокам музыки // Музыка в шк.- 1983.- №4.-с. 16-21.
141. Линькова Н.П. Игры, игрушки и воспитание способностей. М., “Педагогика”, 1969.
142. Лийметс Х.И. Как воспитывает процесс обучения.- М., 1982.
143. Липкина А.И. Самооценка школьника.- М., 1976.
144. Лысенкова С.Н. Когда легко учиться.- М., 1977.
145. Лобова О.В. Формування творчої активності молодших школярів у процесі музично-естетичного виховання. Дис. - К., 1998.

146. Лось А.Ф. Античная музыкальная эстетика. - М., 1960, с. 291.
147. Маленицька О.А. Формування естетичного смаку старшокласників засобами народних звичаїв та обрядів. Дис. - К., 1995.
148. Маслов В.І. Теория и технология организации непрерывного повышения функциональной компетентности руководителей школы. Дис.-К., 1991.
149. Марченко М. Історія української культури, К., 1961.
150. Михайлова А. Детский оркестр. "Дошкольное воспитание", 1970, №5.
151. Можаяева Е. Звучащие игрушки. "Дошкольное воспитание", 1964, №9.
152. Мясичев В.Н. Проблеммы личности и отношений человека.- М., 1957.
153. Назаренко І.Г., Мітін Г.Д. Критерії сформованості естетичних потреб учнівської молоді в галузі музичного мистецтва. 36. Наук. Праць. Вип. 3. - Кам.-Под.: Абетка, 1997.
154. Наука і культура. Щорічники АН України.
155. Неменский Б.М. Мудрость красоты.- М.: Просвещение, 1981.- 192с.
156. Нечаева В.Г. Нравственное воспитание дошкольников. - М., 1957.
157. Обухова Л.Ф. Концепция Жана Пиаже: за и против.- М., 1981.
158. Огієнко І. Українська культура. К., 1991. С.5.
159. Оніщук В.О. Структура методів навчання *И* Функції і структура методів навчання/ за ред. В.О.Оніщука.- К., 1979.
160. Оніщук В.А. Типи структура і методика уроку в школі.- К., 1976.- 184с.
161. Оніщук В.О. Урок у сучасній школі: Посібник для вчителів.- 2-ге вид., перероб.- К., 1986.
162. Орлов А.А. Как мы готовим руководителей школ. // Нар. Образование.- 1976.-№12.
163. Орф К. Музыка для детей /''Шульверк''7.
164. Падалка Г.М. Учитель, музика, діти.- К.: Муз. Україна, 1982.- 144с.
165. Панько Е.А. Психология деятельности воспитателя детского сада.- Минск, 1986.

166. Педагогическая энциклопедия: В 4т.- М., 1966.
167. Печерська Е.П. Педагогіка співробітництва на уроках музики. “Початкова школа”, 1991, №10.
168. Пикельная В.С. Теоретические основы управления: школоведческий аспект.- М., 1990.
169. Плутарх Херонейский. Про музику.- Антична музична естетика.- М., 1960.
170. Поліщук Ф.М. Вивчення народної творчості.: Посібник для вчителя. - К.: Рад. Школа, 1978.
171. Полонский В.М. Оценка знаний школьников.- М.: Знание, 1981.- 96с.
172. Полуянов Ю.А. Воображение и способности.- М., 1982.
173. Потєбня О.О. Эстетика: поэтика слова.- К.: Мистецтво, 1985,- с. 174.
174. Правдюк О.А. Українська музична фольклористика. - К.: Наукова думка, 1978.
175. “Проблемы эстетического воспитания и современность”. М., “Советский художник”, 1963.
176. “Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля”. Науковий збірник.- Кам’янець-Подільський, 1992.
177. Прокипец Л.И. Психологические условия оценивания знаний младших школьников на уроке.- Дис.... канд. Псих. Наук.- К.: КГПИ им. А.М. Горького, 1986.- 153с.
178. Психолого-педагогические проблемы обучения и воспитания детей шестилетнего возраста (Круглый стол) Вопросы психологии и педагогики,- 1984.-№4-№5.
179. Пузыревский А.И. Пение в семейном воспитании. “Энциклопедия семейного воспитания и обучения”, вып. Спб., 1901.
180. Пунцов В.И., Вильчковский Э.С. Практические знания в системе подготовки и переподготовки руководителей школ // Рад. шк.- 1984,- №6.- с.77-79.- Укр.

181. Розенберг Н.М. Тестова перевірка знань учнів.- К., 1973.
182. Ростовський О.Я., Хлебнікова Л.О. Програма середньої загальноосвітньої школи. Музика 1-4 класи. - К.: Радянська школа, 1998.
183. Ростовський О.Я. Музичний фольклор у вихованні молодших школярів.- К.: “Початкова школа”, 1992, №9.
184. Рубинштейн С.Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории. «Вопросы психологии», 1975, №3.
185. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. - К.: Абрис, 1997. Підручник для студентів педагогічних факультетів.
186. Свешников А.В. О музыкальном воспитании детей. “Советская культура” от 4/11 1956.
187. Сергеева Г. Нотная грамота на уроках музыки *И* Музыка в шк. - 1985. - №2.164. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа.- М.: Просвещение, 1969.
188. Скаткин М.Н. Школа и всестороннее развитие личности.- М., 1980.
189. Скаткин М.Н. Дидактика средней школы.- 2-е изд.- М., 1982.
190. Славин А.В. Проблема возникновения нового знания.- М., 1976.
191. Сорокин Н.А. Дидактика.- М., 1974.
192. Сорокина А.И. Дидактические игры.- М., 1982.
193. Сохор А.М. Логическая структура учебного материала.: Вопросы дидактического анализа.- М.: Педагогика, 1974.-191с.
194. Сохор А. Воспитательная роль музыки. Л., Музгиз, 1962.
195. Срезневський І. “Запорожская старина”.
196. Степовий Я.С. Проліски. - К.: Муз. Україна, 1983.
197. Стоковский Л. Музыка для всех нас. - М., “Советский композитор”, 1963.
198. Субботский Е.В. Нравственное развитие дошкольника // Вопросы психологии - 1983., №4.

199. Сунцов Н.С. Управление общеобразовательной школой: Вопросы теории и практики.- М.: Педагогика, 1982.- 144с.
200. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа. - М.: Просвещение, 1969.
201. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 5т.- К., 1980.
202. Сухомлинский В.А. Т.1.- с.7-197.
203. Сухомлинский В.А. Разговор с молодым директором школы // Избр. Пед. соч.: В 3т.- с.413-656.
204. Східний альманах. Вип. 3. Держлітвид, М., 1960, с.96.
205. Тарасов Л.М. Музыка в семье. Л.: Дет. Лит., 1985.- 160с.
206. Терехова Н. Форми прилучення дітей до музики. - К.: Музична Україна, 1986.
207. Тонконогая Е.П. Проблемы повышения профессиональной квалификации руководителей школ. НИИ ООВ СССР.- М.: Педагогика, 1987.- 166с.
208. Усмов А.И. Системный подход и общая теория систем.-Мысль 1978.- 269с.
209. Усова А.П. Обучение в детском саду.- М., 1981.
210. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии //Избранные педагогические сочинения: в 2 т. - М.,1974,- т.1.-с.229-547.
211. Фарбштейн А.А. Место музыки в духовном развитии человека. Сборник статей. - Л., 1981. - 7 с.
212. Федорчук Е. Музыка як засіб формування духовності особистості. - К., 1986.
213. Фесенко Е.І. “Українські пісні з нотами “. Вид. Коштом друкарні Е.І.Фесенка, вип. 1-4.
214. Филипчук Г. Знаєте ли вы своего ребенка ?: Пер. С польск.- М., 1978.
215. Философский энциклопедический словарь. - М., 1983.

216. Флерина Е.А. Эстетическое воспитание дошкольника. М., Изд-во АПН РСФСР, 1961.
217. Фрейд Зигмунд. Поэт и фантазия. Современная книга по эстетике. Антология, пер.с англ., под ред. А.Егорова. М., Изд-во иностр. Лит., 1957.
218. Фрейд Зигмунд. Психологические этюды. Современная книга по эстетике, общ. Ред. А.Егорова. М., Изд-во иностр. Лит., 1957.
219. Фрид Р.З. Выразительные средства музыки. Л., Иузгиз, 1960.
220. Фридман Л.М. Наглядность и моделирование в обучении. - М., 1984.
221. Хлебникова Л.О. Викладання музики за системою Д.Б.Кабалевського. - К.: Рад. Шк., 1986.
222. Худомский П.В. Повышение эффективности управления учреждениями просвещения в условиях реализации школьной реформы: Сб. науч. тр. - М.: НИИ ОП АПН СССР, 1986.- 95с.
223. Чабан С.А. Формування професійно-педагогічного інтересу до музично-народної творчості у майбутніх вчителів початкових класів. Дис. - К., 1995.
224. Чайковский П.И. О народном и национальном элементе в музыке. М., 1952. С.59.
225. Чубинський П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край, снаряженной Императорскими Рукскимъ Георгафическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдели. Материалы исследования. Т. 5.”
226. Шабашев Л.В. Приемственность музыкального образования в детском саду и школе. М., “Просвещение”, 1966.
227. Шамова Т.И. Активизация учения школьников.- М., 1982.
228. Шамова Т.И. Создать систему методического обеспечения // Сов. Педагогика 1984. №1.- С.80-83.
229. Шацкая В.Н. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества.- Педагогика, 1975.

230. Шацкая В.Н. Развитие музыкального слуха в процессе обучения. В сб.: “Развитие детского голоса”, - М., Изд-во АПН РСФСР, 1963.
231. Шереметьева Н.Н., Коменский В.В. Музыкальное воспитание и развитие детей в 1-м классе. В сб. “Первоначальное обучение и воспитание детей”, М., Изд-во АПН РСФСР, 1958.
232. Шереметьева Н.Н. Основные принципы музыкального воспитания школьников в 1-4 классах. *И* Методика музыкального воспитания школьников 1-4 классов. Издательство «Просвещение», - М., 1965.
233. Штофф В.А. Моделирование и философия - М., 1966.
234. Штофф В.А. /ред/. Моделирование и познание.- Минск, 1974.- 240с.
235. Щукина Г.И. Проблемы познавательного интереса в педагогике. - М., 1971.
236. Яворницький Д. Історія запорізького козацтва. - К., 1998.
237. Яворницький Д. По слідах запорожців. - К., 1998.
238. Якобсон С.Г. Психологические проблемы этического развития детей.- М., 1984.
239. Ярмаченко Н.Д. Актуальные вопросы педагогической науки.- Киев: О-во “Знание”, УССР, 1978.- 48с.
240. Яропуд З.П. Сильові ознаки пісенного фольклору Кам’янецьчини. - Кам’янець-Подільський, 1992.
241. Ярустовский Б.М. О музыкальном образе. В сб.: “Советская музыка”. М., Музгиз, 1954.

ДОДАТОК А

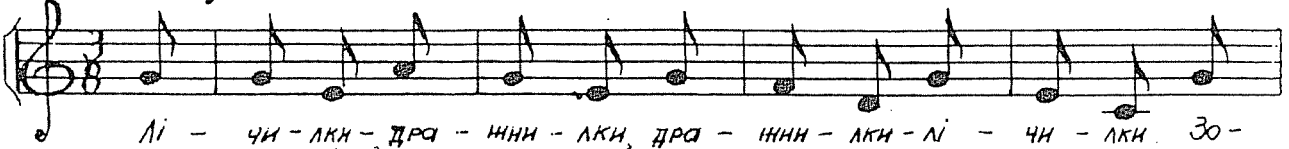
ЗМІСТ.

	Стр.
А. 1. Розспівки для учнів молодшого шкільного віку.	192
А.2. Комплекс пісень, які були використані у експерименті.	194
А.3. Репертуар для оркестру дитячих музичних інструментів.	218
А.4. Музично-дидактичні ігри та загадки використані в експерименті.	229
А.5. Українські народні пісні (невідомі, забуті) знайдені у процесі фольклорно-збирацької роботи.	244
А.6. Сценарії свят та розваг які були проведені при проведені експерименту.	252
А.7. Бесіди та консультації проведені з батьками і вчителями.	267

А.1. Розспівки для учнів молодшого шкільного віку.

Розспівки (невеликі вокальні вправи) потрібні для того, щоб підготувати дитячий голосовий апарат для роботи, щоб працювати над якимось навиком звукоутворення, виправити, або ж ввести новий елемент співочого дихання, дикції, артикуляції та інше. Вони покликані мобілізувати увагу учнів, заспокоїти дихання, поступово переводячи його на глибоке, співецьке, привчають прислухатися до співу товариша, вчать вмінню «зливати» свій голос з головами інших, націлюють учнів на роботу.

Музика та слова А.Смаги

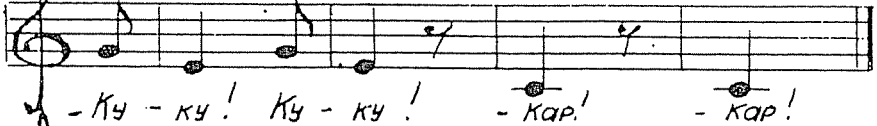

Лі - чи - лки - дра - жни - лки, дра - жни - лки - лі - чи - лки. Зо -

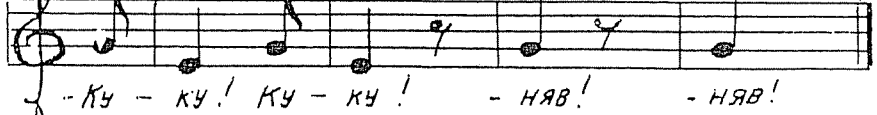
жі / - ля з Во - ро - но - ю дра - знять - ся з гі - лки.

■ Зозуля з Вороною:

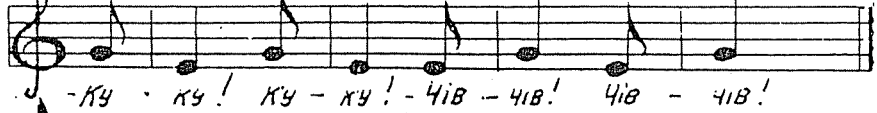
- Ку - ку! Ку - ку! - Кар! - Кар!

Зозуля з Куцею:

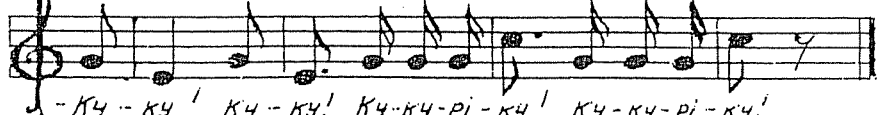
- Ку - ку! Ку - ку! - няв! - няв!

• Зозуля з Горобунком:

- Ку - ку! Ку - ку! - Чів - чів! Чів - чів!

Зозуля з Півником;

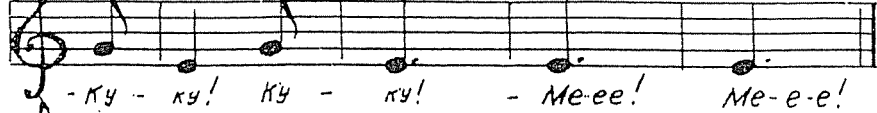
- Ку - ку! Ку - ку! Ку - ку - рі - ку! Ку - ку - рі - ку!

Зозуля з Гусятами:

- Ку - ку! Ку - ку! Га - га - га! Га - га - га!

• Зозуля з КЗХОЮ:

- Ку - ку! Ку - ку! - Ме-е-е! Ме-е-е!

Зозуля з Мавкою!

- Ку - ку! Ку - ку! Ква - ква! Ква - ква!

Зозуля з Песиком:

- Ку - ку! Ку - ку! Гав - гав! Гав - гав!

Allegro (на розширення діапазону)

кру... кво... зу... ля

Andante

льо...

(на розвиток дикції)

Allegretto

Allegro (спів з назвою нот)

Andantino

ля...

льо...

Andantino

ля...

запитання

льо...

вiдповiдь

ля...

(на розвиток дикції)

Allegretto

ля...

ля...

(на розвиток артикуляції)

Allegro

А.2. Комплекс пісень, які були використані у експерименті.

Веснянка

Слова П.Глібова

Allegretto
mp

«ве - сна при - йшла! . Те - плю зна - йшла! - кри -

чатъ ді - вчи - тко й хло - пчи - ми. « Цві - ринь! Цві - ринь! Жу -

рчу по - кинь! - кло - го - чу - ться го - ро - бчи - ми. При - ча - сте - нький.

mp

2. Приліз дідок

Зліз на горбок

У хаті будь не хочеться,

Тепляк дмухнув,

Крилом махнув,

По бороді лоскочеться.

3. Все ожило,

Все розцвіло,

І рій дітей привітненьких

На той горбок

Несе вінок

З фіалочок блакитненьких.

4. Весну шануй,

Не спи, воркуй,

Наш голуб зозулесненький!

Не в'янь, рости!

Красуйся ти,

Королику квітчастенький!

Ой, весна.

Українська народна пісня.

moderate
tr

Ой ве - сна, ве - сна та й ве - сн я - но - чка, ой : ра - но, ра - но та й ве - сн я - но - чка

tr

2. Де ж твоя дочка та й паняночка!

Ой рано, рано, та й паняночка!

3. Погнала бичка за ворітечка!

Ой рано, рано за ворітечка!

4. Пасися, бичку, я спряду мичку!

Ой рано, рано я спряду мичку!

5. Старому діду на рукавичку!

Ой рано, рано на рукавичку!

6. А бабусенці та на спідничку!

Ой рано, рано та на спідничку!

7. Мички не спрятала, й бички втеряла!

Ой рано, рано й бички втеряла!

Гарно поряд з мамою

Слова Т.Волгіної

Музика А.Філіпенка

Спокійно

Ся - с мі - сяць

У ве - чи - рній млі, За - сві - тлі - жась ла - мпа на сто

лі і чи - та в ти - шні - ні ма - ма: каз заз чку. ме ...

ні і чи - та в ти - ши - ні ма - ма ка - зо - чку ме

ні нусь

2. Ми читаєм про малих звірят,
 Про веселих пустунців - зайчат,
 Гарно з мамою нам,
 Дивувались козачками. (2 р.)

Скаже мама: «Стука ніч в вікно.
 Всі зайчата сплять уже давно».
 Мамі я усміхнусь,
 Як зайчатко пригорнусь.

Два когута червонькі
Оранжування М.Можай

Не дуже швидко

The first system of the piano accompaniment consists of two staves. The right hand plays a series of chords in a 2/4 time signature, while the left hand plays a simple bass line with eighth notes.

The second system of the piano accompaniment continues the chordal pattern in the right hand and the bass line in the left hand, maintaining the 2/4 time signature.

Два ко-гу-ти че-рво-не-нькі го-рох мо-ло-ти-ли.

The third system features a vocal line in the treble clef with lyrics and piano accompaniment in the bass clef. The lyrics are: "Два ко-гу-ти че-рво-не-нькі го-рох мо-ло-ти-ли."

Дві ку-ро-чки чу-ва-те-нькі до мли-на хо-ди-ли,

The fourth system features a vocal line in the treble clef with lyrics and piano accompaniment in the bass clef. The lyrics are: "Дві ку-ро-чки чу-ва-те-нькі до мли-на хо-ди-ли,"

бу-ро-да-тий цап-ме-ле, ко-за на-ї-си-па-є,

The fifth system features a vocal line in the treble clef with lyrics and piano accompaniment in the bass clef. The lyrics are: "бу-ро-да-тий цап-ме-ле, ко-за на-ї-си-па-є,"

а ко-зя-тко - не-бо-ра-тко мі-рхи на-би - ра - є. ра - є.

2. ста-ра му-ха ті-сто мі-сить, ко-мар во-дчу но - сить.

Кі-тка пе-че бу-хо-ня-тко, а кіт хлі-ба про - сить.

Як іс-пе-кути то-го хлі-ба пра-шии і зле - ті - ли.

Гонить Славка пасти кози

Т.Шутова

Грайливо

Гонить Славка пасти кози у лісок,

у лісок, у лісок, Грає Славка на сопілці

козочок, козочок, козочок.

Ой, ля! Ой, ля-ля! Грай, сопілочко, моя!

Ой, ля-ля! Ой, ля-ля! Грай, сопілочко, моя!

Коляда, коляда

Alllegretto

mf

ко-ля-да, ко-ля-да, дай, ба-бо, ги-ро-га,
 Я не да-си ги-ро-га, ві-зьму во-ля за ро-га.

Detailed description: This is a piano accompaniment for the song 'Коляда, коляда'. It consists of two systems of music. The first system has four measures with lyrics: 'ко-ля-да, ко-ля-да, дай, ба-бо, ги-ро-га,'. The second system has four measures with lyrics: 'Я не да-си ги-ро-га, ві-зьму во-ля за ро-га.' The music is in G major (one sharp) and 4/4 time. The tempo is marked 'Alllegretto' and the dynamic is 'mf'. The piano part features a simple harmonic accompaniment with chords and moving lines in both hands.

2. Та виведу на поріг,
 Та викручу правий ріг,
 Буду рогом трубити,
 А волами робити.

Щедрик, ведрик

Alllegretto

mf

Ще-дрик, ве-дрик, да-йте ва-ре-ник, гру-до-чку ка шку, кі-льце ко-ва-ски.

Detailed description: This is a piano accompaniment for the song 'Щедрик, ведрик'. It consists of one system of music with four measures. The lyrics are: 'Ще-дрик, ве-дрик, да-йте ва-ре-ник, гру-до-чку ка шку, кі-льце ко-ва-ски.' The music is in C major (no sharps or flats) and 4/4 time. The tempo is marked 'Alllegretto' and the dynamic is 'mf'. The piano part features a simple harmonic accompaniment with chords and moving lines in both hands.

2. Дайте ковбасу, я додому понесу.
 Дайте крупянку, піднесу під лавку.

Пісенька курчат

Мо - же БУТЬ КУ - РЧА В КЛІ - ТИ - НО - ЧКУ, ЯК Я.

Мо - же БУ - ТИ ЩЕ Й У СМУ - ЖЕ - ЧКУ ЯК Я.

Мо - же БУДЬ КВІ - ТКА - СТЕ, БУДЬ Я КО - І МА - СТИ

всі - ве - се - ла й здрю - же - на сі - м'я.

Мо - же, БУТЬ кві - тча - сте, БУДЬ Я ко - ї ма - сті

всі - ве - се - ла й здрю - же - на сі - м'я.

Свище люта завірюха

Слова Лисича

Музика Завалишина

f сви - ще лю - та за - ві - рю - ха, при - мо - ро - зив за - сц.

ву - ха! *mf* лі - сом на - ла - ся жи - ти си - ця,

ни - ки хо - ті - ла по - жи - ви - ть ся.

2. Ох, тікав без оглядки

З ляку він позбувся шапки.

3.1 тому у цю завірюху,

Приморозив заєць вуха.

ПІСНЯ ЛИСИЧКИН

З дитячої опери «Коза-дереза».

Музика М. Лисенка

The first system of the musical score is in 2/4 time and B-flat major. It features a vocal line in the upper staff and a piano accompaniment in the lower two staves. The vocal line begins with a dynamic marking of *p* and consists of a series of eighth and sixteenth notes. The piano accompaniment includes chords and moving lines in both the right and left hands.

The second system continues the musical piece. The vocal line continues with similar rhythmic patterns. The piano accompaniment features more complex chordal textures and some grace notes in the right hand.

The third system concludes the piece. It includes the instruction *poco cresc* above the vocal line. The vocal line ends with a long note, and the piano accompaniment provides a final harmonic resolution.

Ой, по горі льон, льон
Українська народна пісня

Обробка Г.Верьовки

Швидко
mf

The musical score is arranged in three systems. The first system consists of three staves: a vocal line in treble clef, a piano accompaniment in treble clef, and a piano accompaniment in bass clef. The second system also consists of three staves, continuing the vocal and piano parts. The third system consists of two staves: a piano accompaniment in treble clef and a piano accompaniment in bass clef. The key signature is two flats (B-flat and E-flat), and the time signature is 2/4. The tempo is marked 'Швидко' (Allegro) and the dynamic is 'mf' (mezzo-forte). The score includes various musical notations such as notes, rests, slurs, and dynamic markings.

Ой есть в лісі калина
Українська народна пісня

Обробка Л.Ревуцького

Швидко

f

f

fp

p

Іди, іди, дощюку
Українська народна пісня

Обробка Л.Ревуцького

Швидко

The first system of the musical score consists of three measures. The top staff is a single treble clef line with a common time signature 'C'. The middle and bottom staves are a grand staff with treble and bass clefs. The middle staff begins with a piano dynamic marking 'ff' and contains a rhythmic pattern of eighth notes with fingerings '7 7 7 7' and '7 7 7 7'. A dashed line with the number '8' is drawn above the middle staff. The bottom staff contains a simple bass line. The key signature has one flat (Bb).

The second system of the musical score consists of three measures. The top staff continues the melody from the first system. The middle staff features a complex accompaniment with many beamed eighth notes and some chords. The bottom staff continues the bass line. The key signature remains one flat (Bb).

cresc.

The third system of the musical score consists of three measures. The top staff continues the melody. The middle and bottom staves feature a more active accompaniment with many beamed eighth notes. The word 'cresc.' is written above the top staff and below the middle staff. The key signature remains one flat (Bb).

Handwritten musical score for three staves in 4/4 time. The top staff is in treble clef, the middle staff is in treble clef, and the bottom staff is in bass clef. The key signature has one flat (B-flat). The music is marked with a forte dynamic (*f*) and the instruction *f non legato*. The score consists of three measures. The first measure contains a melody in the top staff and chords in the middle and bottom staves. The second measure continues the melody and chords. The third measure concludes with a final chord in the bottom staff and a fermata over the final note.

Українець

Мел. Гайворонського

Гармонізація М.Барабаша

Moderato *mf*

У - кра - ї - нець я ма - лень - кий,

у - кра - ї - на край рід - нень - кий. Вір - ний снн я сво - го ро - ду,

1. 2.

у - кро - їн - сько - го на - ро - ду, го на - ро - ду,

Колискова

Слова Чередниченко

Музика Шаповаленко

//а агоямамлу мо - / ля - - млл.

НО ДО-БРА-НИ МО-І КО-ТИ-КИ І СЛУ-ХА-НИ-КИ І ВО-РО-ДИ

ПО-БУ-ДІА-ШІЙ-ТЕ СВО-І ВІ-ЧЕРЬ-КИ, ТА ПО-СТУ-АЮН-ТЕ СВО-І ВУ-СІОН-ДИ

Українка я маленька,
Україна - край рідненький,
Вірна доня свого роду,
Українського народу.

Все, що рідне, я кохаю,
Всім, хто рідний, допомагаю
Своє ціную; свого вчуся
І до рідного горнуся.

Знай і ти своє любити,
Спомагати і цінити.
Знай, що найчесніше діло -
Своє боронити сміло.

Ой ти, коте, не гуди

Колискова

Andante

mf Ой ти, ко-те не гу-ди, спить дн-ти - на не збу - ди .

p Ди-тя-то-чко ма-ле - є , во-но спа-тих ра - де - є .

mp Ди-тя-то-чко ма-ле - се-ньке *p* во-но спа-ти ра - де - се-ньке .

Detailed description: This is a musical score for a lullaby. It consists of three systems of music. The first system is for the vocal line, starting with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a 4/4 time signature. The tempo is marked 'Andante' and the dynamic is 'mf'. The lyrics are 'Ой ти, ко-те не гу-ди, спить дн-ти - на не збу - ди .' The second system is for the piano accompaniment, starting with a grand staff (treble and bass clefs), the same key signature and time signature. The dynamic is 'p'. The lyrics are 'Ди-тя-то-чко ма-ле - є , во-но спа-тих ра - де - є .' The third system continues the piano accompaniment with a dynamic of 'mp' for the vocal line and 'p' for the piano part. The lyrics are 'Ди-тя-то-чко ма-ле - се-ньке во-но спа-ти ра - де - се-ньке .' The piano part features a simple, rhythmic accompaniment with chords and moving lines in both hands.

Ходить сонко по вулиці

Українська народна колискова

Помірно

Хо-дить со - нко по ву - ли - ці, но - сить спа - ння

в ру - ка - ви - ці, но - сить спа - ння в ру - ка - ви - ці.

Detailed description: This is a musical score for a Ukrainian folk lullaby. It consists of two systems of music. The first system is for the piano accompaniment, starting with a grand staff (treble and bass clefs), a key signature of one sharp (F#), and a 5/8 time signature. The tempo is marked 'Помірно'. The lyrics are 'Хо-дить со - нко по ву - ли - ці, но - сить спа - ння'. The second system continues the piano accompaniment with the lyrics 'в ру - ка - ви - ці, но - сить спа - ння в ру - ка - ви - ці.' The piano part features a simple, rhythmic accompaniment with chords and moving lines in both hands.

Ой ну, коту, коточок

Колискова

ПОМІРНО

1. Ой ну, ко-ту, ко-то-чок, за-хо-ва-ва

в мч - то - чок. Я - а - а!

2. Піймав собі мишку

Та й з'їв у затишку,

А-а-а! А-а-а!

3. Заховався у куточок,

Тільки видно хвосточок

А-а-а! А-а-а!

4. Тільки видно хвосточок,

Що лякає діточок.

А-а-а! А-а-а!

5. Киця котика піймала

Тай почала бити

А-а-а! А-а-а!

6. Не вчись, котю, лякати,

А вчися робити,

А-а-а! А-а-а!

7. А вчися робити,

Снопи молотити!

А-а-а! А-а-а!

Гей, там на горі Січ іде!

Гармонізація Я.Степового

Tempo di Marcia

Гей, там на го-рі Січ і-де, гей, ма-ли-но-внй стяг не-се

Гей, ма-ли-но-внй Ночче сла-внє то-ва-ри-ство, гей, ма-ри-ру-є раз-два-три

Гей, попереду кошовий,

Гей, як той орел степовий.

Гей, як той орел... і т. д.

Гей, а позаду осавул,

Гей, твердий хлопець, як той мур,

Гей, твердий хлопець ... і т. д.

Гей, Отамане, батьку наш,

Гей, веди військо вперед нас!

Гей, веди військо ... і т. д.

Мово рідна.

Поважно.

Муз. М.Гайворонського.

mf

МО - ВО РІД - НА, СЛО - ВО РІД - НЕ, ХТО ВАС ЗА - БУ
 ВА - Є, ТОЙ у .Гру - НЕ СЕР - ДЕНЬ - АО.
 А /ШШ АА - /і/НЬ ГІА ~ В.

Мово рідна, слово рідне, хто вас забуває,
 Той у грудях не серденько, а лиш камінь має.

Як ту мову можу забути, якою учила

Нас всіх ненька говорити, ненька наша мила.

Як збруч-річку проходили.

Слова народні.

Муз. Р.Купчинського.

ОЙ ТА ЗА-ЖУ-РИ-ЛИ-СЬ СТРІЛЬ-ЦІ СІ-ЧО-ВІ-І,

ЯК РІ-ЧЕНЬ-КУ ПРО-ХО-ДИ-ЛИ. ЩО ТІЛЬ-КИ НА-РО-ДУ

ВОА--УЮ ІІ! £&0- бо -

0С7-0-S ~ТНСЬ &1/- 00 СЦ'ІІН.

Ой та зажурились стрільці січовії,
 Як річеньку проходили,
 Що тільки народу впало за свободу :
 встоятись не було сили.

Ой та зажурились стрільці січовії,
 Стали дрібні сльози лити :
 Буде ворог лютий батьками орати,
 Матерями волочити.

А.3. Репертуар для оркестру дитячих музичних інструментів.

Ой, за гаєм, гаєм

Українська народна пісня

ШВИДКО

Ф-НО

БРЯЗАКІЛЬЦЯ

БУБЕН

БАРАБАН

Конячка

Музика Ф.Лещинської

Слова Н.Кучинської

ладя

mf

The musical score is written in 2/4 time and consists of three systems. Each system includes a vocal line in treble clef and three piano accompaniment staves. The tempo is marked *mf* and the mode is 'ладя'. The music features a simple, rhythmic melody with a steady accompaniment.

Гарбуз, мамцю, качається

Подільська народна пісня

ЦИМБОЛИ
ГОЛОС

ТРИКУПНИК

БРЯЗКАЦЬЯ

Га - рбуз ма - мцю, ка - ча - є - ться , до ро - дн - ни ли - та - ється

Ой, чи жи - ві, чи здо - ро - ві всі ро - дн - чи: та - рбу - зо - ві

Detailed description: The image shows a musical score for a Ukrainian folk song. It consists of two systems. The first system has three staves: the top staff is for the voice (ГОЛОС) and cimbal (ЦИМБОЛИ), the middle staff is for the trikotnyk (ТРИКУПНИК), and the bottom staff is for the bryzkatytsya (БРЯЗКАЦЬЯ). The second system also has three staves with the same arrangement. The music is in G major (one sharp) and 2/4 time. The lyrics are written below the vocal line.

2. Озвалася жовта диня:

- А я ж твоя господиня.

Обізувались огірочки:

- А ми ж твої сини й дочки.

3. Обізувались маківки -

Золотії голівки:

Усі живі і здорові,

Всі родичі гарбузові.

Посаджу я грушечку
Подільська народна пісня

ф-но
ГОЛОС

металлофон

БУБЕН

БРЯЗКАТЬЦЯ

3. Підросла і виросла грушечка.

Вже цвіте. (2 р.)

4. Ой, вийду я на воротонька,

Там моя грушечка-душечка

Вже паліє. (2 р.)

5. Ось достигла грушечка-душечка,

Пора трясти, пора трясти.

Можна пісню виконувати, як хоровод. Діти обирають «грушечку». Під супровід оркестрової групи, всі інші ходять колом, імітуючи певними рухами пісеньки. На останні слова всі біжать до «грушечки», що стоїть в центрі - починають її трясти, ніби «струшуючи» спілі груші.

Господарство

Українська народна пісня

Музична партитура для голосу, баяна та дитячого акордеона. Партитура складається з двох систем. Кожна система містить три ступені: голос, баян та дитячий акордеон. Музика написана в тональності D-dur (два дізми) та 2/4 ритмі. Лірика українською мовою.

Система 1:

- Голос:** Не знав до-брий чо-ло-вік як у сві-ті жи-ти
- Баян:** Складений ритмічний супровід з використанням нотних знаків (с, х, ф) на лінійній шкалі.
- Дитячий акордеон:** Ідентична мелодія до голосу.

Система 2:

- Голос:** ку-пив со-бі му-ро-чку щоб си не жу-ри-ти як му-ро-чка цю-ру-ру те-пер ж я не жу-рюсь
- Баян:** Складений ритмічний супровід з використанням нотних знаків (с, х, ф) на лінійній шкалі.
- Дитячий акордеон:** Ідентична мелодія до голосу.

2. Купив собі качечку.

Приспів: Як качечка ках-ках-ках.

Як курочка куд-ку-дах.

Як курочка цю-ру-ру.

Тепер я не журу!

3. Купив собі гусочку.

Приспів: Як гусочка ге-ге-ге.

Як качечка ках-ках-ках.

Як курочка куд-ку-дах.

Як курочка цю-ру-ру.

Тепер я не журу!

4. Дістав собі котика.

Приспів: Як котичок мав-мав-мав.

Як качечка ках-ках-ках.

Як гусочка ге-ге-ге.

Як курочка куд-ку-дах.

Як курочка цю-ру-ру.

Тепер я не журу!

5. Дістав собі песика.

Приспів: Як песичок гав-гав-гав.

Як качечка ках-ках-ках.

Як гусочка ге-ге-ге.

Як котичок мав-мав-мав.

Як курочка куд-ку-дах.

Як курочка цю-ру-ру.

Тепер я не журу!

6. Купив собі овечку.

Приспів: Як овечка бе-бе-бе.

Як качечка ках-ках-ках.

Як котичок мав-мав-мав.

Як песичок гав-гав-гав.

Як курочка куд-ку-дах.

Як курочка цю-ру-ру.

Тепер я не журу!

7. Купив собі кізоньку.

Приспів: Як кізонька ме-ме-ме.

Як качечка ках-ках-ках.

Як гусочка ге-ге-ге.

Як котичок мав-мав-мав.

Як песичок гав-гав-гав.

Як овечка бе-бе-бе.

Як курочка куд-ку-дах.

Як курочка цю-ру-ру.

Тепер я не журу!

Вийди, вийди, сонечко
Українська народна пісня

Швидко
mf

МЕЛОДІОГРАФ
ГОЛОС

ТРІОЛТА

ТРІКУЧАТИК

БУБЕН

ВІ - ЙДИ, ВІ - ЙДИ СО - НЕ - ЧКО, НА ДІ - ДО - ВЕ

ПО - ЛЕ - ЧКО, НА БА - БИ - НЕ ЗІ - ЛЛЯ - ЧКО, НА МО - Є ПО - ДВІ - РЯ - ЧКО.

The musical score is written in G major (one sharp) and 2/4 time. It consists of two systems. The first system includes a vocal line with lyrics 'ВІ - ЙДИ, ВІ - ЙДИ СО - НЕ - ЧКО, НА ДІ - ДО - ВЕ' and piano accompaniment for 'МЕЛОДІОГРАФ' and 'ГОЛОС'. Below the piano part are three percussion parts: 'ТРІОЛТА', 'ТРІКУЧАТИК', and 'БУБЕН'. The second system continues the vocal line with lyrics 'ПО - ЛЕ - ЧКО, НА БА - БИ - НЕ ЗІ - ЛЛЯ - ЧКО, НА МО - Є ПО - ДВІ - РЯ - ЧКО.' and continues the piano and percussion accompaniment.

Вийди, вийди, сонечко
На дідове полечко,
На бабине зілячко,
На наше подвір'ячко,
На весняні квіточки,
На маленькі діточки.

А вже весна
Українська народна пісня

mf

металофон
голос

Бали
акон^еон

БУЇЄН

А вже ве - сна, а вже кра - сна.

із стріх во - да ка - пле, із стріх во - да ка - пле, із стріх во - да ка - пле.

Ой, гоп, гопака

Ф-НО
ГОЛОС

МЕТАЛЛОФОН

БОРЯБАН

БУБЕН

Ой, гоп, го - па - ка, го - па - ка, го - па - ка!

ЛН - ХА ДО - ЛЯ В КО - ЗА - КА, В КО - ЗА - КА, В КО - ЗА - КА

ТАЙ ЗРА - ХЛИ - ВА - Я ПРИ - ГО - ДА, ТАЙ НЕ - ДО - ХЯ ТА - МА

Detailed description: The image shows a musical score for a piece titled 'Ой, гоп, гопака'. It consists of four systems of music. The first system includes a vocal line (Ф-НО ГОЛОС) with lyrics 'Ой, гоп, го - па - ка, го - па - ка, го - па - ка!', a metallophone part (МЕТАЛЛОФОН), a boryaban part (БОРЯБАН), and a buben part (БУБЕН). The second system continues the vocal line with lyrics 'ЛН - ХА ДО - ЛЯ В КО - ЗА - КА, В КО - ЗА - КА, В КО - ЗА - КА' and includes the metallophone, boryaban, and buben parts. The third system continues the vocal line with lyrics 'ТАЙ ЗРА - ХЛИ - ВА - Я ПРИ - ГО - ДА, ТАЙ НЕ - ДО - ХЯ ТА - МА' and includes the metallophone, boryaban, and buben parts. The fourth system continues the vocal line with lyrics 'ТАЙ ЗРА - ХЛИ - ВА - Я ПРИ - ГО - ДА, ТАЙ НЕ - ДО - ХЯ ТА - МА' and includes the metallophone, boryaban, and buben parts. The score is written in 2/4 time and uses a treble clef.

2. Ой гоп, гопака, гопака, гопака,

Тиха доля в козака, козака, козака.

Сам пригожий, чорнобровий,

Тільки щастя нема. (2 р.)

Іде, іде ДІД

Українська народна дитяча пісня

Швидко

металофон

Баян
акордео

БУБОН

І - де, і - де дід, дід

не - се, не - се . міх , міх .
Зи - му про - га - ня - ти .

Іде, іде дід, дід,
Несе, несе міх, міх.
Отакий дідище,
Такий холодище.
Як розкриє міх, міх,
поморозить всіх, всіх,
Не дамо малята.

Міх той розкривати,
Міх той розкривати -
Холод випускати,
Будемо малята,
Весні помагати,
Зиму проганяти.

Подоляночка

p *Повірно*

Цимбали

Триола

Тракторник

Бубен

Десь тут бу-ла . по-до-ля-но-чка , десь тут бу-ла мо-ло-де-се-нька .

Тут во-на впа-ла , до зе-млі при-па-ла , ой , во-на сі-ла до зе-млі при-сі-ла

Десь тут була подоляночка,
 Десь тут була молодесенька,
 Тут вона впала, до землі припала (2 р.)
 Ой встань, ой встань, подоляночко,
 Умий личко, наче скляночку,
 Та візьмися в боки,
 Скачи свої скаки,
 Біжи до Дунаю,
 Бери ту, що скраю.

А.4. Музично-дидактичні ігри та загадки використані в експерименті.

Звучи наша пісенька.

Учитель показує ручними знаками (за релятивною системою) звуковисотний рисунок задуманої ним мелодії, слухає спів класу й оцінює його.

Чую дзвін, та не знаю де він.

Учитель виконує музичну фразу (фрагмент знайомої пісні) на одному з дитячих музичних інструментів, але так, щоб діти не бачили. Вони визначають, з якої пісні прозвучав уривок, на якому інструменті він був виконаний. Якщо хто небудь може, то повторює почуту музичну фразу на інструменті, що стоїть на парті. Учитель коментує виконання учнів. Якщо треба, він може запросити «асистента».

Учитель-диригент.

При виконанні пісні для кожного ряду обирається диригент, який керує співом «як учитель». Він слухає спів школярів і оцінює його. Діти, у свою чергу, оцінюють майстерність «диригента». Різновид цієї гри - «диригент» керує оркестром (виконанням на дитячих музичних інструментах). Учитель при цьому - один з оркестрантів.

Музичний оглядач.

Щотижня комусь із учнів пропонується вдома уважно слухати музичні радіо і телепередачі, а потім у класі розповідати про них. Звичайно, ці розповіді невеликі, але школяр вчиться чітко і достатньо виразно розповідати про музику. Учитель і діти дякують оглядачу.

Чарівна скринька.

/Гра на розвиток тембрового сприйняття/.

Матеріал : велика коробка-скринька /яскраво розмальована/, металофон, бубен, барабан, дзвіночок, маракаси, дерев'яні ложки, трикутник, брязкальця, ксилофон, невелика настільна ширма.

Хід гри.

Вчитель говорить дітям, що в школу принесли чарівну скриньку. «Відгадайте, що в ній, і тоді вона буде ваша.» За ширмою вчитель грає по черзі на якому-небудь інструменті. Якщо діти правильно відгадали назву інструмента, взятого з коробки, педагог передає його дітям. Закінчити цю гру можна організувавши оркестр. Вивчимо одну з пісень із репертуару для оркестру дитячих музичних інструментів.

Взнай інструмент.

/Гра на розвиток тембрового сприйняття/.

Матеріал : дитячі музичні інструменти /металофон, бубен, румба, брязкальця та ін./ невелика настільна ширма, картка з зображенням одного з вказаних інструментів розміром 8X10см по кількості дітей в класі.

Хід гри.

Вчитель грає за ширмою по черзі на різних музичних інструментах і пропонує дітям підняти картку, на якій намальований даний інструмент.

Придумай свій ритм.

/Гра на розвиток ритмічного сприйняття/.

Матеріал: бубен, барабан, музичний молоточок, дерев'яні ложки, румба, металофон.

Хід гри.

Учащують двоє дітей. Один придумає ритмічний малюнок, виконує його на одному з інструментів, пропонує другому повторити. Якщо завдання виконано правильно, право придумувати свій ритм переходить до другої дитини.

Метелики на лузі.

/Гра на закріплення знання форми музичного твору/.

Матеріал : ігрове поле із зображенням лугу з квітами, невеликі метелики з паперу /стільки штук, скільки дітей буде сидіти за столом/.

Хід гри.

Вчитель /використовуючи програвач/ пропонує дітям прослухати один з програмних творів, наприклад, «Веселий марш» А.Філіпенка, романс «Нещобечи соловейко» М.Глінки, «Думи мої» сл. Т.Шевченка, музика народна, та ін. Завдання : визначити форму, тобто кількість частин, і показати це за допомогою метелика. З початком звучання метелики в руках дітей «літають» над квітами, а з закінченням 1 частини твору сідають на квіти, з початком 2 частини знову починають швидко крутитися над лугом, а з закінченням твору знову сідають на квіти.

Музична вікторина.

/ Гра на розвиток музичної пам'яті/.

Матеріал : гральний кубик, велике ігрове поле 48Х60см з фанери або щільного паперу, розділене на 36 прямокутників 8Х1 Осм (брядів по горизонталі і 6 рядів по вертикалі). В кожному прямокутнику - картинки. В 1 та 2-

му ряду по горизонталі розташовані картинки до пісень. Наприклад, «Ой на горі жита много», «Рече та стогне Дніпр широкий», «Думи мої», «А вже весна» /обр. М.Леонтовича/, «Ой сивая та і зозуленька», «Павоча ходить», «Я лисичка, я сестричка», В.Верховинець «У вишневому садочку», Я.Степовий «Літо пройшло», «Зоре моя вечірняя», П.Майборода «Марш» на тему «За світ встали козаченьки».

В 3 та 4 ряду - портрета композиторів : Лисенко М., Леонтович М., Стеценко К., Степовий Я., Косенко В., Козицький П., Гулак-Аотемовський С., Ревуцький Л., Філіпенко А.

В 5 ряду - музичні інструменти : металофон, бубен або барабан, румба, трикутник, брязкальця, ксилофон, цитра або арфа.

Хід гри.

За столом кругом ігрового поля сидять 5-6 дітей /або більше/. Вчитель пропонує одному з них кинути куб. Якщо, наприклад, на ньому випало 3, потрібно відрахувати зверху вниз третій ряд і знову кинута куб. Допустимо, що куб показав 2. Відрахуємо в 3 ряду зліва направо другий прямокутник - там портрет Леонтовича М. Ведучий запитує дитину : який композитор зображений ? Які твори він написав ? За правильну відповідь дитина отримує фішку. Якщо кубик вказує на 1-й або 2-й ряд - учень повинен назвати пісню і заспівати її. Якщо на 5 ряд - назвати інструмент і зіграти на ньому любую мелодію або ритмічний малюнок.

Сонечко або дощик.

/Гра на визначення мажорного або мінорного ладу/.

Матеріал, картонки розміром 8/10см по кількості дітей в класі, на яких з однієї сторони намальовано сонечко, а з другої - хмаринка, дощ.

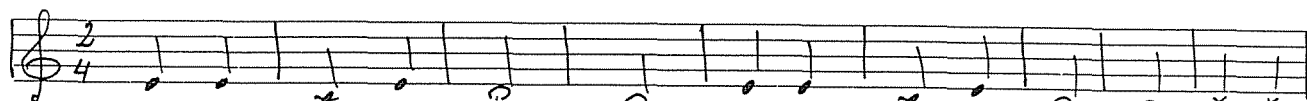
Хід гри.

Музичний керівник роздає дітям картонки, грає мажорні і мінорні тризвуки, пропонує визначити характер, настрій і показати карту відповідною стороною, замінюючи тим самим словесну відповідь.

Гра-забавлянка «Злови».

Учасники музичної гри збираються, утворивши коло. Серед дітей визначається роль «старого бобра». Завдання «старого бобра» після того, як всі діти закривають долонями щільно очі, заховатися так, щоб його не відшукали.

Діти в колі співають :

Оу ' Т Н, СТА - РИІІ Б ОБ - , ЗР - УО - 84 й - СЯ Д ОБ - ЯБ РАЗ і £ З Я

1. Ой ти, старий бобре,

Заховайся добре

Раз, два, раз, два !

2. Бо ми хорти маєм,

На поля пускаєм.

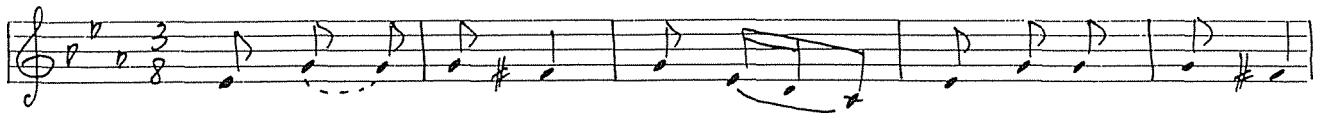
Раз, два, раз, два !

Тим часом «старий бобер» знаходить собі хованку.

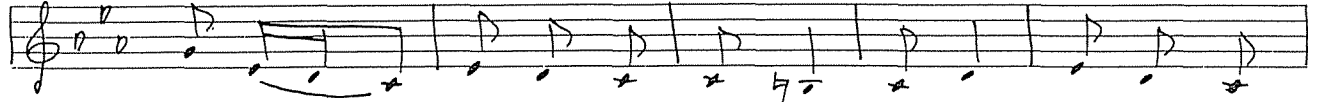
Далі діти рахуючи :«Раз, два, раз, два !», сходяться до середини кола, притупуючи ніжками /або поплескуючи в долоні/ ритмічний малюнок мелодії. Ніби лякаючи «старого бобра».

По закінченню діти-гравці відкривають очі і починають шукати «нори старого бобра». Коли хтось з учасників відшукає схованку, він визначає наступного «старого бобра» для продовження гри.

Гра «Ой гілля-гілочки».

ОЙ, а/ - АЛЯ аі -АО - Ч«И, fl J

ДОУ - НА ВСТАНЬ СО-s/ ВА - НЕ - СЕ - НЬНО в>МИЙ АН'У/зО

Б/ - АВ - СЕНЬ-<0

Одна дитина іде в коло, припадає на колінце і удає, що спить. Хор починає пісню.

Ой гілля-гілочки,
А я гільова дочка.
Встань собі ранесенько,
Вимий личко білесеньке.

Під час співу першого куплету дівчинка схоплюється, наче прокидається від сну, розводить біля землі руками, ніби росу збирає, потім «умивається».

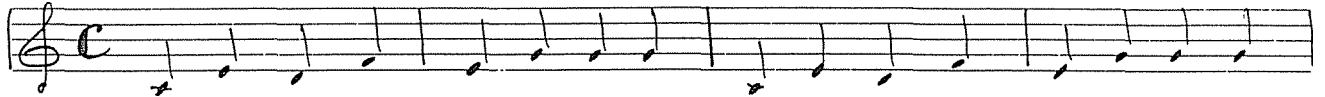
Візьмися за вервички
Тай взуйся в черевички.
Візьмися попід боки,
Покажи свої скоки.

Під час виконання другого куплету шукає черевички і робить вигляд, неначе взувається, а під кінець береться «попід боки» і пританцювує.

Чи вбито, чи не вбито.
Ніженьку перебито.
З калинового луку
Вибирай собі другу.

Під спів третього куплету удає, що в неї заболіла ніжка, і кульгаючи, підходить до кого небудь з учасників гри, обкручується з ним «млиночком», стає на його місце, а вибраний іде на середину, і гра починається знову.

Гра «Коти і миші».

Си 'ЉИТЬ к0~ ГИ к НА ПР/И - ПІЧ-КУ' gP.P-РКНТ'А ПИН/- РУ А/ј /ІД ПОИ-
/к

t 1. ЛТ 1 1

---*---*-----л -4- ! * e-----* √-----J-----<2---

КО-ТИК ЗУ-ЄИ РОЗ-7У-/ИИ&' ТА - ГИИ-///£ Ч-РУ У - /ТИР. Д £ 3 УСЬ,

J ± ^ УТ-Г j

л £ЗУСИ> ПН-ШЕ'РЯ БЕ -РЕ -ЛИ-Ор ти Р0~ 7Д.

Гравці діляться на дві групи. Перша група дітей - миші, друга - коти.

Галявина або клас ділиться чітко лінією на дві половини. Позаду риски на віддаленні проводиться ще одна лінія /за плечима гравців/ - це «гнізда». Діти гравці приспівують пісеньку:

Держись мишко за лапочку.

/«Котики» намагається доторкнутися рукою до «мишки», а «мишки» ухиляються від їх дотику./

Котик зубки розтулив

Та мишечку увільнив.

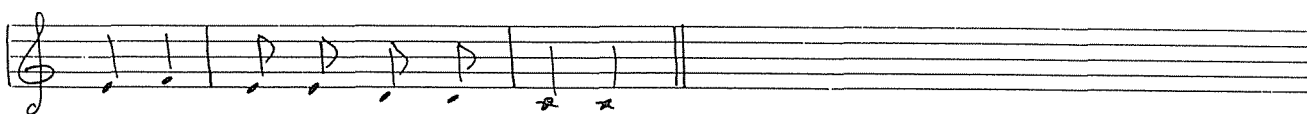
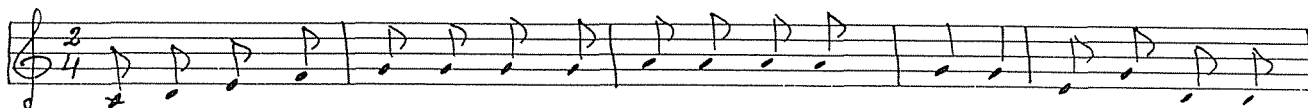
А дзусь, а дзусь, мишеня,

Бережися, ти, ката.

/«Мишки» навприсядки тікають від «котиків» до «гнізда», а «коти» чимдуж доганяють їх навприсядки/. Котру «мишу котик» зловить, мусить її трішечки «потріпати», /»прочистити зубки»/ і наказати, щоб більше не попадалася. Гра продовжується далі, але вже ролі дітей змінюються.

Гра «Відгадай, хто я?»

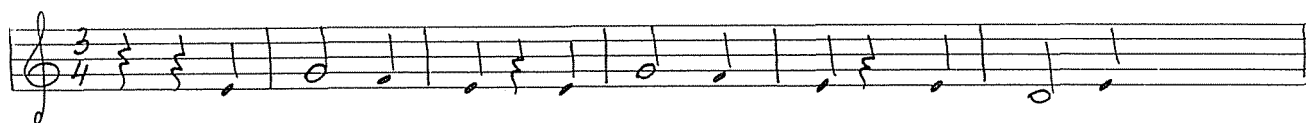
Щоб діти не бачили, на якому інструменті відтворюється мелодія пісні, вчитель пропонує по чергові відгадати, який інструмент звучить, показує цей інструмент. /Можливе повторення кількох відомих дітям мелодій/.

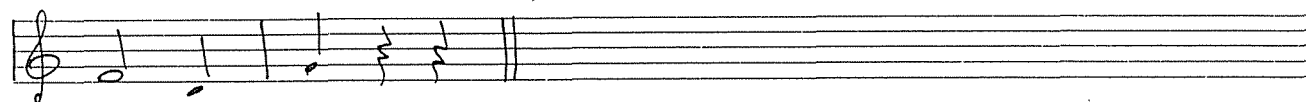
(Лисичм-сестричі¹⁾).

Гра «Пустіть ви нас».

/Дитяча гра забавлянка/.

ПУС-ТІТЬ ВИ - НАС, ПУС-ТІТЬ ВИ НАС, СТРІ - ЧАТЬ ВЕС -

НУ КРАС - НУ.

Учасники беруться за руки утворюючи дві шеренги. Створені шеренги стають одна навпроти іншої і починають спів :

1 шеренга : Пустіть ви нас

Пустіть ви нас

Стрічать весну-красну.

2 шеренга : Не пустимо,

Не пустимо,

Пройдіться по мосту.

1 шеренга : А ми мости зламаємо,

Як річку льодохід.

Діти біжать вперед намагаючись розірвати ланцюжок і шеренги навпроти. Та ланцюжок дитячих рук утримується, їх не пускають, відповідаючи словами :

Пустіть ви нас , пустіть ви нас,

Стрічать весну-красну.

/Йде повторення дій учасників гри забави з 1 шеренги/. Коли ж , на кінець, ланцюжок дитячих рук одна із них розірве, діти співають :

Пускаємо, пускаємо,

Ми шлем весні привіт.

Гру продовжує спільний хоровод, який, як річечка, в'ється по галявині /залу/.

Співають разом :

Весна красна , весна красна,

Нам літечко несе.

Струмок біжить,

Біжить дзвенить,

Навкруг співає все.

Гра «Горобець /верей/».

КУІУ ВЕ'РЕ 'БІ НЕ к/п-ой НО-НО-П Е'Ь, ГЮ-7 ИО-НЕ ЛЕ/Ь-ХИ

РІ-БНІ ЗЕ ' ЛЕ ~Н[-ЦЬ-КГ У ~ВІВ ' ЧМИ 8' ЪДТЬ - С? СА - /у / НЕ - БЕ

РУТЬ-С-Я БРА-ТИСЬ НЕ-ЋД-Н)ГЬ - сл.

Діти утворюють коло, всередині - «горобець». Коло швидко рухається, усі співають, плескають в долоні.

Киш, киш, веребей,
 Не клюй конопель.
 Мої конопельки
 Дрібні зелененькі.

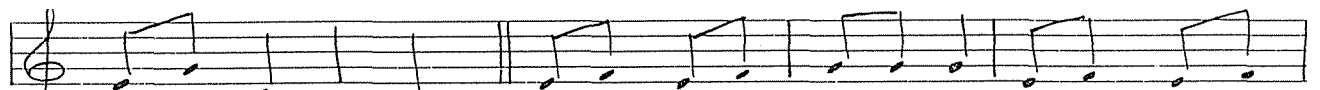
У вірчики в'ються,
 Самі не беруться,
 Братись не даються,
 Братись не даються.

Горобчик «кидається» на дітей. Утворивши коло, вони розбігаються.
 Той, кого він зловить, займає його місце, і гра починається знову.

Гра «Калинонька».

ОіЛ'ЧЕР- ЄО- НА КА - АИ~ Н ҚНЬХО , НА - ШД АН>-J5A

КО-А-И СОНЬ- КО. l-hc-ГО -ГОБ-ЧИ Кіь гой fl, А U w-A i АЮ-А/

БА-£АЕ>'АЯІН АЬО ' А/ , А/-О- АІ , ЗД-5А&-ЯЯІІ.

1. Ой, червона калинонько,
 Наша люба колисонько,
 Нас горобчиків гойдай,
 Люлі-люлі забавляй. /2 рази/.

2. Веселенько заспіваєм,
 Ягідочок назбираєм,
 їх до схочу поклюєм

Цвірінь, цвірінь хутчіш гайнем,
Ягід вдосталь поклюєм.

3. Прощавай, сестрице люба,
Даруй радість усім людям,
Квітоньками процвітай,
Нумо, друже, здоганяй.

Опис гри.

Ведучий-вчитель, або хтось із дітей.

«Калинонька» - 2 дівчинки.

«Тин» - 2 хлопчика.

«Горобчики» - діти.

Діти розходяться по залу /або галявині/ і стають в дві шеренги /це горобчики/, а поміж них визначаються дійові особи гри : дві дівчинки, які символізують кущі калини, два хлопчика, які зображатимуть «тин». Ведучий вибирається з числа кращих учнів, або ж може бути й сам вчитель.

Дівчатка, які символізують калину, стають в центрі залу /галявині/ і піднімають в гору руки з китицями калини. Хлопчики /»тин»/ беруться за руки і стають поперед шеренг. Перед ними глечик, в якому знаходяться запитання з музичної грамоти.

Гру починають діти-горобчики 1 і 2 шеренги разом, закликаючи всіх до гри: співають перший куплет, співають другий куплет.

Діти-горобчики /по одному з кожного ряду/ вибігають вперед. Біля «тину» зупиняються, беруть з глечика запитання, і першим відповідає той, хто кмітливіший. Якщо відповідь вірна - «тин» розкривається /діти опускають ручки/ і «горобчики» біжать до калини, повторюючи мелодію зі словами: цвірінь - цвірінь, хутчій гайнем, ягід вдосталь поклюєм.

Діти, тримаючи ручки, як крильця, підпускають, імітуючи скльовування ягідок калини, і залишаються біля деревця, поступово утворюючи коло. Якщо ж відповідь була не вірна, від умовного тину діти-горобчики повертаються до своєї шеренги і стають позаду. Слова 1-го та 2-го куплетів повторюються до тих пір, поки всі учасники не програють вихід до «калини». Останній учасник закриває коло, і діти ведуть хоровод навкруг «калини», співаючи:

Прощавай, сестрице люба,
 Даруй радість усім людям,
 Квітоньками процвітай,
 Ягідками пригощай !
 Нумо, друже, здоганяй. /2 рази/.

На останніх словах діти знову стають у дві шеренги, і гра починається знову. А тепер «калиною» і «тином» стають діти, які невірно відповідали на запитання /або за вибором/. Перемагає команда в якій найбільше дітей в колі біля «калини».

Запитання для проведення даної гри :

1. Що ми називаємо діапазоном мелодії ?
2. Що ми називаємо паузою ?
3. Що таке нотний стан ?
4. Як називається відстань між крайніми по висоті /найважчим та найнижчим/ звуками мелодії ?
5. Що таке скрипичний ключ ?
6. Де розташовані на нотному стані ноти : ре, соль, фа, ля , мі, сі, до.
7. Просольмізуйте мелодію гри «Калинонька».
8. Проплескайте ритмічний малюнок гри.
9. Знайдіть діапазон даної мелодії.

Загадки.

Помічник у нас чудовий.

Ми зємо його КЛЮЧ СОЛЬ.

Все нам скаже ключ ... ?

Він над нотами король. /Скрипковий ключ/.

П'ять лінійок цих ми станем

Називати ... ?

Нотний стан чека роботи :

Розміщай на ньому ноти ! /Нотний стан/.

Весна багата квітами,

гарна людина ... ? /Піснями/.

Як пісні свої співає

Цей старенький бандурист,

Відчуваєш в серці жар.

Хто ж він є ? -

Співець - ... /Кобзар/.

Ці лінії дивні -

Ну просто чарівні,

їх знає чудово співак, музикант.

Хто ноти читає, той завжди впізнає,

То як вони зветься ? /Нотний стан/.

Перша нота в нотнім стані - ?

Друга нота зовсім близько - ?

Третій звук співа зозуля - ?

Трішки вище зазвучало - ?

7-ми бачимо ключа.

? - достань тоненько ти.

Також - ? - не пропусти.

І на ...? скоріш іди !

/Діти промовляють назви нот в порядку тами від ДО до ДО, за словами вчителя, ритмодекламуючи в голос/.

А.5. Українські народні пісні (невідомі, забуті) знайдені у процесі фольклорно-збирацької роботи.

Кожен лебідь пару має.

Ко - / f - Б' & Б ЛА - РУ НА - £ , НА - £ - НУ А - ИР

ДВІ І НІ - НА НИГ - ТР БЕЗ ПІ - РИ А МРА АС - НИ УН - РИ - /

ВІН.

2. Та дівчина не лебідка,

А козачка молода.

Двох козаків полюбила,

Кого вибрати , не зна.

3. А ті хлопці - побратими

У житті і у бою.

Одну дівку полюбili,

Двоє сватають одну.

4. Я не буду вірну дружбу

Розривати, ламати.

Я ще молода дівчина,

Я ще встигну кохати.

Колискова.

ЛЮ - ЛЮ - ЛЮ - ЛІ ЗА - СИ НАЙ О - ЧЕ - НЯ - ТА
 ЗАК - РИ - В) І / СУ - БІ ГУ - ЛІ ВЖЕ ВАС - НУ - ЛИ
 СПИ СО ~ КО - ЛИК ВА - СИ - НАИ.

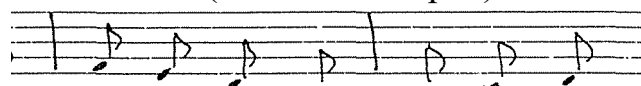
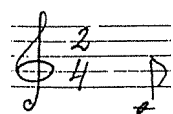
Люлі-люлі засинай,
 Оченята закривай.
 Сиві гулі вже заснули.
 Спи, соколик, баю-бай.

Сірий котик під столом,
 Рябий песик під вікном.
 І телятка, і ягнятка -
 Всі поснули вже давно.

Котик сірий сон приніс,
 Собі муркає під ніс.
 Він дитинку присипляє,
 Спи, малесенький, засни.

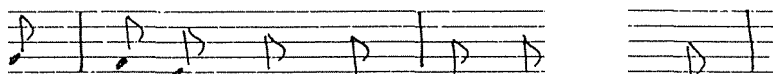
Викуп.

(Весільний обряд).

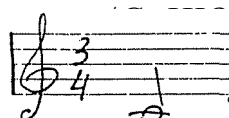
V/ - но - ЧОК о - ДІІ - ГА - (Н КО - РО - ЛІ>В - н/ НА - ЛУ/Й

у

у

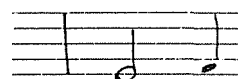
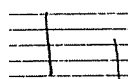
Г у-т' у. V-

ГАР- НУ ми СП/ - Р А - (- П К О - РО - А/Р- Н/ НА - ПІ /'

КІА 'И, КН Я - З/Д ГРУ - ПИ - СЯ ГРО - ШГИ

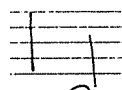
6/Ab - ЦН

ви - ГАД - ДАЙ. ТО - ФТУ біль - НЕП/ сво - н) ЯРА - АГО

о

В В - с/ль- НИИ ^ 0 - РО ~ В А И.
Ми віночок одягаєм королівні нашій,

Пісню гарну ми співаєм королівні нашій.

Ось і князь уже чекає королівну нашу,

Хоче він у нас забрати королівну нашу.

Ми задурно не віддамо королівну нашу.

Дай за неї викуп гарний - не борщ і не кашу.

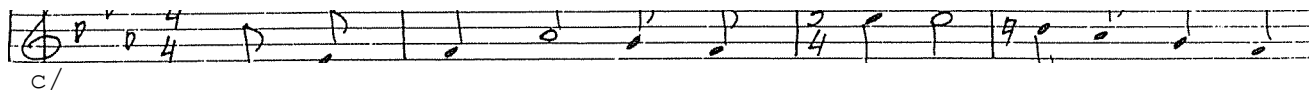
Мало грошей не візьмемо, а візьмем багато.

Щоб на дружок вистачило і на дружбів стало.

Клади, князю, не скупися, грошей більше викладай.

Тоді візьмеш свою кралю і весільний коровай.

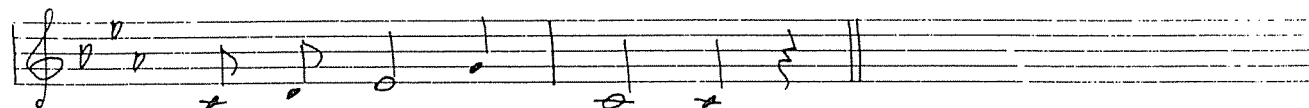
Є у світі чорне море.

6 У С&/ -мі Чор - НЕ ПО-РЕ, ЧОР-МЕ ТЕ-БЕЗ-

ДОН-НЕ. А ЗРНО - РЕ /7 еТО- ЇГЬ КА-п/нь

КРЕП'КП Й ТД ХО - /10Д - НИЙ.

Є у світі Чорне море,

Чорне та бездонне.

А за морем стоїть камінь

Крепкий та холодний.

А на тому каменюві

У тяжкій печалі

Сидить козак, закований

В залізні кайдани.

Ой, як болять його ручки,

А ноги німіють.

На чужині, у неволі

Жити нема сили.

Сльоза гірка покотиться

На холодний камінь,

А з каменя - в синє море

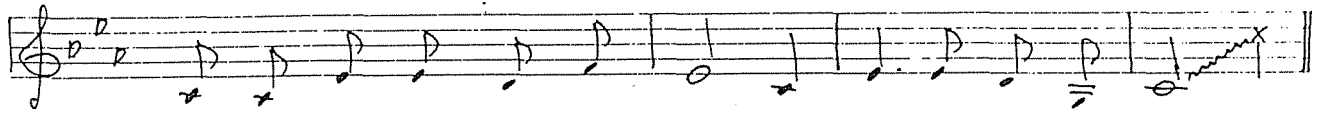
Впаде та розтане.

Вийшло з хмар ярило.

Вий-ШЛО -З ПАР Я ' РИ -А® ВРСЬ СВІТ / -3/7 -

'70

К ОХ - НА рТА-Ц/М-КА ЗРУ -ТИН-МВ ТІ-ШИТЬСЯ ТРЛ- А У

Вийшло з хмар Ярило,

Весь світ зігріло.

Кожна пташечка з дитинкою

Тішиться теплу.

А з весною Ладо

К людям завітало.

Кожен собі шука пару,

Під вінок веде.

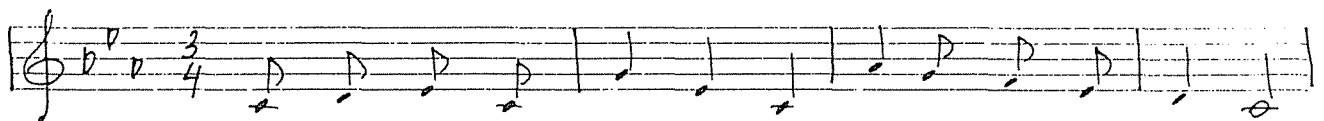
Бо всі звірі й люди

Ходять під Ярилом.

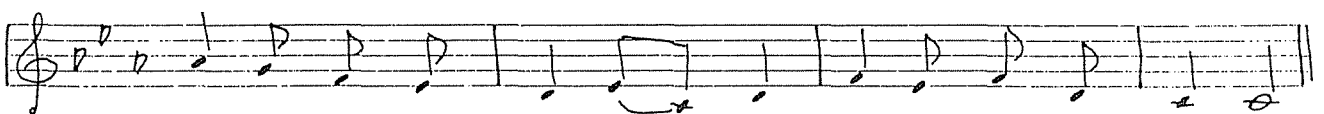
До любові всі весною,

Як один ідуть.

Ой, упала зіронька.

ОІ У - ПА - ЛА ЗІ -РОМ -НА МР-БД НА ~ЄО - АН ~НУ.

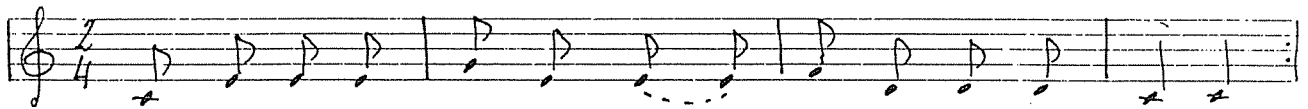
Роз - ПАР ' А А - СЯ КО- СОНЬ- КА ВЛІЗ-МАТЬ & В -НИ ' В У

Ой, упала зіронька
 З неба на долину.
 Розплелася косонька
 Під вельон-хустину.

Ой, сховалось сонечко
 За сиву хмарину.
 Ізмарніло личенько -
 Не впізнатъ дівчину.

Не радує літечко,
 Сонечко не гріє.
 Загубила щастячко,
 Молодість жаліє.

В мене є бичок руденький.

Є БИ ' 40 К РУ - ДЕ/Ц-КИЙ

Рур ' -НИЙ.

НАШ ПЕТ-РО НА НЬО-ГО - ки й- АН УО- &иТЪ Р'J -НИЙ-

В мене є бичок руденький,
 Товстенський, рум'яний.
 Наш Петро на нього схожий,
 Коли ходить п'яний.

У Миколи довгі ноги
 І чоботи жовті.
 Такі самі в мого півня,
 Що стоїть на плоті.

А язик в моєї Гандзі
Такий довгий, гострий !
Ти до неї не підходь,
Бо не збереш кості.

Колискова.

По СУ' Н'П ПО-рй ПЛИ - ВЕ 40 В -НРК А гої 1/0 6 - РУК
30 ~ ПО - ТИ Й. Є>ООВ-н' ХЛОП'ЯТ - 60 Р' -СВНЬ-ХУ СПІ-&А - еі
ій 0 - ГО ЛЕ ~ А Е -НА БЕ ~ РЕ -ХЕ.

По синім морі пливе човник,
А той човник золотий.
В човні хлоп'ятко пісеньку співає,
Його лелека береже.

А біля берега чекає мама.
Вона питає у бистрих хвилюк :
«Коли ж побачу я своє малятко,
Свою дитину дорогу ?»

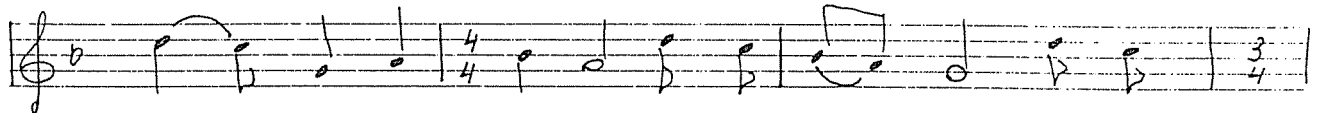
Приплив човник до берега,
Вийшло хлоп'ятко до мамчиних рук.
«Ти ж моя мама, сама найдорожча,
Сама рідніша від усіх людей !»

А лелека та й поринув в небо,
 На прощання крильцями махнув.
 «Полечу я до другої мами,
 Бо тобі вже щастя я приніс».

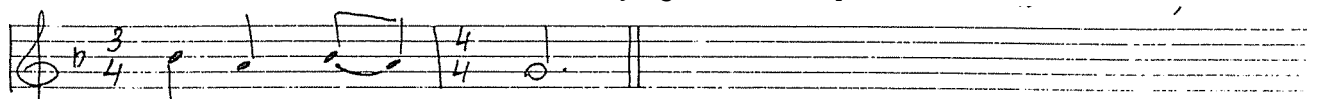
По синім морі пливе човник,
 А той човник золотий.
 В ньому дитина з мамою співає,
 Їх Матір Божа береже.

Ой піду я по дорозі.

Ou fh - Я по £ 0 Po ' 3/ ПР- 4 0 - Рй - з/ мі-

Т Я, W' ПО - Б/1 - У у ego - eo & O - /П О Л £ Р < - ТИ

K6> - А.

Ой піду я по дорозі,
 По дорозі життя.
 Чи побачу свою долю,
 Де ж ти, доле, моя?

Може, ти, як чорна хмара,
 Нещасна, нещасна ?
 Може, ти, як ясне сонце,
 Щаслива, щаслива ?

Не питайся, дівчинонько,
 Яка я, яка я,
 Прийде час і прийде доля,
 На все божа воля.

А.6. Сценарії свят та розваг які були проведені при поставленні експерименту.

«Свято осені».

Господар і господиня пораються по дому.

Господиня : Осінь золота прийшла до нашого краю,

Всім нам радість принесла, добрі урожаї.

Грає вчитель. «Як діждемо літа» діти в коридорі співають 1 куплет.

Господар : Відчиняймо ворота,

Бо йде до нас пані золота.

Посадили її на лаву,

Бо вродила нам на славу.

Входять діти з горщиками, серпами, з піснею, з косою, ціпами. Спереду возик з віночками, діти везуть його в зал. З дівчинки з вінками /пшениці/ підходять до господарів ті їх зустрічають.

1 дівчинка :

Місяцю рогоженьку,

Світи нам дороженьку,

Аби ж ми не заблудились

Хазяїну вінок не згубили.

2 дівчинка :

Ой відчини, господарю, новий двір.

Везем тобі три віночки на вибі

3 дівчинка :

Принесли ми вам зо всіх сторін

З гір, з поділля на ваше подвір'я,

З стодал до комори

А з комори знов на ниву

В щасливу годину.
 Аби вам все вродило.
 На ниві кріп, як на небі звізд.
 Волів, корів, овець -
 Як на цих вінках зернець.

Одягають вінок на шию господарю. Сніп ставлять на середину залу, навколо нього стають діти, ведуть хоровод, співають. /Пісня «Урожайна» Філіпенка/.

Хоровод.

1 дитина : Ми такий врожай зібрали
 Бо дощі нам помагали.
 А дощі нам помагали
 Бо їм пісню ми співали.

Пісня «Йди, йди дощику».

Господар : Не обійшлись жнива
 І без давніх селянських знарядів
 Не обійшлись і без серпа.

Танець «Косарів».

Господиня: Ой збирайтеся дівчата
 На той горбочок
 Заспіваєм пісню
 Веселеньку разочок.

Пісня «Ой скошу я овес».

Господар : Багато пшениці зібрано на полях,
 Буде з чого пекти хліб і коровай.

Пісня «А ми коровай місили».

Господиня: У піч лопату клали
 У піч саджали.

Господиня до господаря: Не зву тебе журавель
 Щоб ти не журився

А зву тебе веселиком

Щоб ти веселився.

Господар бере торбу з цукерками, ласощами :

Купую старовині пісні, хто знатиме, пригощатиму цукерками.

Господиня: Ми даром не частуємо

Покажіть, що ви вмієте.

Діти : Гратись вміємо. Ще вас навчимо.

Гра : «Мак», «Іваночку покинь схованочку», «Ой де ж ти була».

(Далі включаються скоромовки).

Господиня: Коровай наш в печі

Не барився

Гарно спікся

Щей зарум'янівся.

Коровай наш спікався швиденько

Коровай наш пишний рум'яненийкий.

Діти стають навколо господині, тихенько ідуть колом і співають 1 куплет (тихенько) про Батьківщину.

Господиня: Ой вічно славний труд людини.

Де хліб є на столі

Там пісня щастя лине.

Господар : І Вам будь з хлібом

Від душі бажаєм

Тому вітаєм Вас

З короваєм.

Діти співають пісню «Люба, рідна Україно».

Вистава для дітей «Святий Миколай».

Ведуча : Сніги покрили гори й поля,
Блистять інеєм ліс і гай.

До нас прийде крізь ниви, бори
Святий Угодник Миколай.

Діти : Що принесе в своїй торбині ?

Ведуча : Багато гарних забавок
Несе для чемних він діток.

Діти виконують пісню «Прийди Святителю».

Ведуча : Святий Миколай народився дуже, дуже давно. Це цілком земна людина. Покровитель дітей, він весь час допомагав нещасним, бідним. Святий Миколай приходять не один. Йому допомагають Ангел і Античко- чортик. Кумедний, збитошний чортик не робить великої шкоди. Для слухняних діток гостинці має Ангел, а неслухняним Античко роздає різочки.

/Вбігає, кульгаючи, в подертому кожусі чортик/.

Чортик : А я чорт кучерявий, маю два рожки, маю хвостик чималенький, цап'ячі ніжки. Є у мене капелюх, капелюх-невидюх. Як затягну на ріжки - стаю дух, тоді йду до діток, веду їх у куток, а в куточку стиха навчаю всього лиха! Де ж ті нечемні діти ? Я їх зараз буду бити.

/Входить Ангел/.

Ангел : Моліться , діти, бо он нечистий вже різки ладнає.

Чортик : Ану, котрих я маю бити.

Ангел : Не забувайте божої науки ! А зараз всі покличемо Миколая, котрого Бог на всю землю посилає, аби здоров'я й силу дітям дав.

Діти : О, святий наш Миколаю, загости до нас із раю. З янголятами малими, обдаруй дітей казками, всіх дітей розвесели.

/Заходить Святий Миколай/.

Святий Миколай: Привіт вам діти ! Ось прийшов я в Україну! З далекої дороги, утомились старі ноги.

/До ангелів/. Чи даруночки готові для моєї дівчачки ? Ану кошечка
дівчачки !

Чорт : Старенький Отче ! О слова прошу. Про дітей твоїх я хочу розка-
зати. Я всіх неслухняних діток записав /Читає/.

Ангел : Святий наш Отче ! Не вір ти тому, що чорт сей меле. Духові
злomu завидно, що ця дівчачка гарні пісні співає та вірші читає. Гріха не має в
сеї дівчачки.

Чорт : Так той білий промовляє, що мене аж розбирає. Аж у горлі да-
вить.

Святий Миколай : Мовчи, Антипку ! Більше а ні слова. Все, що кажеш
ти - вітер, полова. Ти вже не в силі мене змилювати, а сю дівчачку мушу лю-
бити. Діточка любі! Вас сторожать мої Ангели. А я чим зможу - вас обда-
рую.

Чортик : Як сюди я поспішав, а отой білий все мені побороздив.

Ангел : Ах так ! По моєму наказу, згинь з очей , нечиста сило. В цю ж
хвилину пропадай !

Чортик : Капелюх-невидюх із Антипка знову дух. Поміж діти шу-шу-шу
- я щезаю.

Святий Миколай : у милості добро лиш проростає. Любіться, живіть у
злагоді, не робіть нікому зла і кривди. І ще хочу послухати дитячі милі щебе-
тання. Ану, дівчатка й хлопчики, заспівайте мені.

/Діти співають пісень і читають вірші/.

Ведуча : А Миколай по хаті ходить

Спинається він ще на мить

І діточок благословляє

Правицею святою.

Святий Миколай : Ростіте, любі діти,

Минайте всі дороги злі

Для Бога й рідної землі

Хай шлях один вам світить !

/Миколай роздає дітям подарунки/.

Театралізований вечір «Щедрий вечір».

Українська хата, широкий стіл у кутку, на якому глиняні миски, глечики. Господарі готуються до зустрічі гостей. Господиня , поспівуючи, поряється по дому. Господар лежить на печі і позіхає.

Стук у двері. До залу заходять колядники, несуть зірку. Парубок в українському вбранні несе зірку , жінки співають, діти грають на музичних інструментах, з ними Коза.

Парубок із зіркою каже до людей, які знаходяться у залі:

Нова радість стала,

Яка не бувала.

Над вертепом зізда ясна,

Весь світ осіяла.

Співають колядку «Щедрий вечір, добрий вечір».

Підходять до хати. Назустріч виходять господарі.

Колядники : Добрий вечір тому,

Хто є в цьому домі,

Старому, малому,

І самому молодому.

Господар : Що ж бо, здорові були ,

що ви нас не забули,

Старого, малого,

Самого молодого.

Господиня : Прошу до нашого двору.

/Входить хлопчик Василько/.

Дозвольте Козі зайти,

До вашого двору поскакати.

/Виводять Козу на середину/.

Господарі: Будь ласка, заходьте.

Василько : Станьте в ряду, я Козу веду.

Де Коза ходить, там жито родить.

/Співають пісню «Де Коза ходить»/.

Василько : Підійди поближче,

Уклонися нижче

Господареві і господині.

/Коза вклоняється/.

Музиканти і діти промовляють по черзі :

Чим вони тебе пожалують ?

Чи мірку вівса, та зверху ковбаса ?

Коли того мало, то ще кусок сала,

Щоб наша Коза веселою стала та й поскакала.

/Коза танцює під оплески дітей і падає/.

Господарі приносять з хати гостинці, піднімають козу, запрошують посидіти на святі. Гості заходять до хати, сідають на лави, співають пісні «Ой на горі сніг біленький», «Діва Марія сина родила».

Господар запрошує хлопчиків позмагатись, пограти в ігри : «Хто кого поборе», «Квач».

Бажано, щоб господар виконував протягом вечора роль жартівника. Пропонує після ігор відгадати загадки :

У нашої бабусі сидить звір в кожусі.

Біля пічки гріється, без водички миється. /Кіт/.

/Та інші/.

Господар : Діти, а які скоромовки знаєте, швидко їх промовляєте. Хтось з дітей промовляє, інші швидко повторюють.

Вбігає відьма. Господар ховається на печі.

Господиня : Діти, навіщо нам відьма, давайте спіймаємо її в мішок.

/Ховають її в мішок/.

Господар : А може це не відьма. Може когось зачарували ? Треба сказати чарівні слова:

Чари злії розійдіться,
Добро, щастя нам з'явіться,
Чари геть, чари йдіть,
Відьму злую заберіть.

Діти повторюють слова і з мішка з'являється Снігуронька.

Снігуронька : Дуже вам вдячна , діти, що допомогли мені позбутися чар. Я за це вам щось подарую. /Дарує дітям сопілочки/.

/Діти виконують танець з сопілками/.

Господиня всіх дітей та дорослих пригощає пиріжками.

Господар і господиня пропонують дорослим і дітям заспівати пісню «Ой сивая та і зозуленька».

Парубок із зіркою встає і каже:

Скільки б не співали а кінчати час.
Кращі побажання ви прийміть від нас.
Щоб в вас і в нас все було гаразд.
Щоб ви і ми щасливі були.

Свято 8 березня.

/ З використанням дитячого фольклору/.

Під українську народну музику діти з батьками заходять до залу і сідають за столики. До центру залу виходять двоє дітей.

Хлопчик : Ось іде весна ланами,

Перелогами, лісами.

Де не ступить з-під землі

Лізуть проліски малі.

Дівчинка: Здрастуй веснонько-весна

Ти квітуча, запашна.

Вже розтанули сніги,

Як чудово навкруги.

З піснею «А вже весна» до залу заходять інші діти одягнені в українські костюми і водять хоровод, потім сідають на свої місця.

Ведуча : З давніх давен у слов'ян першим святом було зустріч весни, яка проходила пишно і радісно. Святкові пісні та ігри називаються веснянками, гаївками. Починали водити хороводи з того дня, коли вперше закує зозуля, або з'явиться пташка - веснянка. Ліричні і бадьорі, мов сама весна, веснянки і гаївки славлять родючу землю і весняну працю, женуть сувору зиму і закликають радісну весну.

Пісня «Благослови, мати».

Дівчинка: Лине струмочками,

Грає дзвіночками,

Кличе маляток щедра весна.

Дівчинка : В коло весняночки

Любі співаночки

Кличуть на свято дружно малят.

Хоровод «Веснянка» укр. Нар. Мелодія обр. А.Філіпенка /виконують діти/.

Ведуча : Дорогі діти, ми з вами говорили і співали про весну, а яке найперше свято ми святкуємо весною ? /відповідь дітей, 8 березня I.

Мама це дуже ніжне і лагідне слово. На всіх мовах світу воно звучить однаково ніжно і ласкаво. З першого подиху, з перших кроків нашого життя завжди поруч з нами мама. І першу колискову також співає мама. /Звучить «Коліскова»укр. Народна./

Дитина : Ти маму нашу рідну

Сьогодні привітай.

Про маму нашу милу

Ти пісню привітай.

Пісня «Мамі в день 8 березня» муз. Тілічевої /співають всі діти/.

Дитина : Дзвенять, бринять дзвіночки,

Лопочуть тут і там

Прийшло весняне свято

До наших любих мам.

Дитина : І сонечко, що світить

Лугам, полям, лісам.

Вітає разом з нами

Коханих наших мам.

«Пісня про маму» муз. А.Філіпенко.

Дитина : Над старими яворами

Білих буслів білі діти.

Зранку-раночку дзьобами

Вчаться рідно клекотіти.

Дитина : І рідненько тьохка в лузі

Соловей до солов'яти,

Рідним словом розмовляти.

Діти виконують укр. нар. пісню «Україно».

Ведуча : Любіть Україну у сні й наяву

Вишневу свою Україну

Красу її вічно живу і нову

І мову її солов'їну

Так розквітає наша українська мова. Відроджуються забуті звичаї, обряди, народні пісні, ігри, танці. /Інсценізація пісні «Ой ходила дівчина бережком», виконують діти/.

Ведуча : Діти, а хто з вас знає лічилки ?

/Учні по черзі говорять лічилки/.

Ведуча : Український народ любить і вміє жартувати. Послухайте жартівливу українську народну пісню «Грицю, Грицю» /інсценізація/.

Дитина : Як притопну каблучками,

В боки розведу руками,

Сплесну, вихром закружляю

Черевички нові маю.

Діти виконують «Український танець з бубнами» під українську народну мелодію.

Ведуча : Український народ має дуже багато мудрих приказок та прислів'їв.

А хто з вас, діти, згадає ці приказки ?

/Діти розказують приказки/.

Ведуча : Все своє життя звичаї, обряди, люди відображали в піснях, танцях.

Ось і зараз подивіться фольклорний танець у виконанні дітей «Біля криниці» під мелодію української народної пісні «У сусіда хата біла».

Ведуча : А зараз усі діти подарують своїм мамам подарунки, які самі зробили на уроці праці. /Діти вручають подарунки/.

На закінчення діти і батьки співають пісню «Ой на горі калина».

Червона калина.

В правому кутку залу стоїть хатина з солом'яною стріхою, гніздом лелек. Біля неї лава. В лівому кутку залу - криниця, біля неї журавель. Над криницею похилилась червона калина.

Звучить пісня «Ой у лузі червона калина» /виконують діти./

Ведуча : Хороші люди живуть на Україні. Люблять вони красиву та щедру українську землю. А росте на тій землі жито, городина, квітнуть квіти, зріють фрукти та ягоди. Та особливо люблять на Україні калину її садять біля хати. Щоб весною білим цвітом милувала, а зимою від застуди лікувала. Діти, а що ви знаєте про калину ?

Діти: Калина любить рости в лузі.

Всі люблять ягоди малини дорослі і малі.

Весною розцвітає калина і стає гарною, мої дівчина в білому платті.

Ведуча : Гарна на Україні природа, а ще краща мова солов'їна.

Діти: Ти рідна мова, чиста мов роса

Цілюща й невичерпна ,мов криниця.

Святиня наша, гордість і краса.

Ти розуму народного скарбниця.

Як легко йти з тобою по землі

І підставлять вітрам лице відкрите.

Для мене ти ,як найцінніший хліб

Без тебе я не зможу в світі жити.

Ведуча : В українського народу є звичай, коли в хаті свято, обов'язково поряд з хлібом кладуть рушник, на якому вишита калина.

Дівчинка 1 :

Візьму я в руки рушничок

І пильно подивлюся.

Це ж його вишивала

Моя старенька бабуся.

Коли подивлюся я на нього,

То бачу - свічка догоряє,

А біля - прабабуся

На рушнику калину вишиває.

/Кладе рушник з калиною поряд з хлібом/.

Дівчинка 2 :

Я тільки вчуся рушники вишивати

Як моя бабуся і мати,

Але калину вишити зумію,

Бо вишивати люблю я і вмію.

/Діти виконують танець з рушниками під грамзапис «Троїсті музики». В кінці прикрашають калину рушником/.

Ведуча : Яка гарна наша калинонька стала.

1. Ми біля калиноньки в дружнім колі станемо.

Пісню про калиноньку гарно заспіваємо.

/Пісня-танець «Ой єсть в лісі калина»/.

Ведуча : /вказує на портрет Шевченка/.

, Діти , весною багато років тому назад народився славнозвісний український поет. Великим кобзарем прозвали його у народі. Колись кобзарями називали старців, що ходили від села до села і, граючи на кобзі, розповідали про долю українського народу.

Хлопчик:

Народивсь Кобзар великий у селянській хаті.

І жили в тій хаті люди зовсім не багаті.

Та багатством найдорожчим стало його слово.

Воно людям помагало в горі і любові.

І тепер в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій -

Живе пам'ять про поета, живе його слово.

/У грамзапису звучить пісня «Рече та стогне Дніпр широкий»/.

Ведуча : Дуже любив Шевченко українську природу, а особливо калиноньку і оспівував її у віршах.

Дитина: /Читає вірш Шевченка «Тече вода з-під явора»/.

Ведуча : А люди придумали до віршів Шевченка мелодії - так виникали пісні, які співають по всій Україні. /Діти виконують пісню «Зацвіла в долині червона калина»/.

Ведуча : Скільки пісень ми сьогодні заспівали, скільки віршів прочитали, а біля чиєї ж то хати, така гарна калинонька росте. На околиці села, як мовиться в казці живе веселий дід Хома та баба Параска. /Стукають в хату/.

Дід: Чую-чую, йду.

Баба : А хто там ?

/Діти вітаються з ними/.

Ведуча : Добрий день бабусю і дідусю. А подивіться но скільки дітей зібрано біля вашої хати.

Дід : Дивина. І чого б то?

Ведуча : А ви відгадайте.

Дівчинка 1 :

У вінку зеленолистім,

У червоному намисті

Вдивляється у воду

На свою хорошу вроду.

2 :1 не дівчина, а червоні стрічки має.

Дід : І хто б то був ?

Баба : Так це ж наша калинонька !

Дід : То це у вас свято червоної калиноньки ! А прислів'я про калину знаєте ?

Діти : Така гарна, мов калина. Щоки червоні, мов кетяги калинові.

/Хоровод «Ой на горі калина»/.

/Хлопчики співають пісню «А у нас є дівчинка, мов червона калина»
українська жартівлива/.

Діти хором : Любіть Україну у сні й наяву

Вишневу свою Україну.

Красу її вічно живу і нову

І мову її солов'їну.

А.7. Бесіди та консультації проведені з батьками і вчителями.

Бесіда на тему: «Види музичної діяльності дітей та їх значення для розвитку музичних здібностей».

/Тези/.

/Для батьків/.

На музичних заняттях діти оволодівають навичками та вміннями в різних видах музичної діяльності. Це чотири основних види :

- співи,
- слухання,
- музично-динамічна діяльність,
- гра на музичних інструментах.

Співи - найбільш доступний і тому ведучий вид музичної діяльності. Діти знайомляться з піснями різного змісту, набувають співацьких навичок та вмінь. Відбувається розвиток координації слуху та голосу. Діти привчаються правильно передавати звуки мелодії без допомоги дорослого та інструмента. В процесі навчання для кожного віку дітей ставляться завдання, при цьому враховуються можливості дітей та їх психо-фізіологічні особливості. В результаті реалізації цих завдань формуються здібності дитини, відбувається розвиток його голосового апарату.

Голосовий апарат - це легені, бронхи, трахея, гортань, носо-ротова порожнина. Повітря перетворюється в звук, проходить через зв'язки, які знаходяться в гортані. Але дитина не народжується з вокальними м'язами. Вони формуються до 5-6 років і закінчують свій ріст до 11-12 років. Тому мова дитини повинна бути не голосом, спокійною. Не можна співати на вулиці зимою або в сиру погоду, давати дітям пити холодну воду, коли вони розігрілися, або їсти на вулиці морозиво.

Вдома дитина повинна чути гарний спів, а пісні - доступні та високохудожні.

Музичний смак розвиває також - слухання музики. Музика розкриває перед дітьми великий світ переживань, збагачує їх духовно. Діти з задоволенням слухають музику радіо, телепередач, грамзапис.

Знайомство з музичними творами продовжується і а процесі музично-ритмічної діяльності. Але головне заключається в тому, що на цих заняттях дітей вчимо узгоджувати рухи з характером музики, розвиваємо почуття ритму, а також художньо-творчі здібності. Основним засобом рухів під музику являються музичні ігри. Ведуче місце належить музиці, так як вона визначає характер образів та впливає на хід гри.

Крім музично-ритмічної діяльності в структуру музичного заняття входить гра на музичних інструментах. Дуже важливо, щоб діти, знайомлячись з інструментом, закріплювали набуті навички вдома.

Всі види діяльності сприяють розвитку такої якості особистості дитини, як музикальність. На уроках музики цей розвиток відбувається під керівництвом музичного керівника. Вдома дитина одержує музичні враження по радіо, телебаченню, в кіно, в театрі, слухає магнітофонні записи. Важливо, щоб дитина не перевтомлювалася музичними враженнями.

Консультація на тему: «Музичні загадки».

/Тези/.

Загадки - один з найулюбленіших жанрів усної народної творчості. Вони існують у фольклорі всіх народів світу. Саме загадки в прозовій або поетичній формі зображають якості істоти, предмета або явища. Хитромудре запитання звичайно має просту відповідь. З давнини люди задавали загадки маленьким дітям, привчаючи їх мислити абстрактно, розвивати кмітливість, уявлення, фантазію.

Загадки є найулюбленішими жанрами дитячого фольклору. Зараз з'являється все більше і більше загадок, які мають своїх авторів - поетів та письменників. Новим ми вважаємо виникнення жанру музичних загадок, що

являють собою закінчені мелодії з акомпанементом, створені на поетичні тексти загадок, в яких відповідь відгадується по ритму попередніх рядків.

Музичні загадки виконують декілька функцій. По-перше, вони, як всі загадки, розвивають розумові здібності дітей, їх кмітливість і уяву. По-друге, будучи невеличкою пісенькою, розвивають музичні здібності дітей, вимагаючи не словесної відповіді, а музичної, тобто відповідь повинна бути проспівана, а не промовлена. Так як відповідь повинна прозвучати наприкінці поспівки, важливим, на нашу думку, є те, що діти вчаться доспівувати мелодію, тобто відповідь, до тоніки. Це є одним із шляхів розвитку творчих здібностей дітей.

Враховуючи те, що всі мелодії музичних загадок не складні, легко запам'ятовуються, вони надалі можуть використовуватися як розспівки, що спрямовані на розвиток вокально-хорових навичок. А наявність в тексті питання та відповіді можна використовувати при співах в різних варіантах, наприклад : один запитує - інший відповідає, всі разом запитують - один відповідає. Таким чином, музичні загадки можуть використовуватися на музичних заняттях, розвагах, групах, як засіб розвитку розумових, музичних та творчих здібностей дітей.

Бесіда на тему: «Музика в житті дитини».

/Тези/.

Дитина лежить, заплющивши очі, і прислухається до пісні матері. На її обличчі задоволення. Потім вона ритмічно підспівує. А пізніше, коли трохи підросте, - тихенько мугикає свої нехитрі пісеньки. Дитина сприймає музику, переживаючи її. І, як зачарована прислухається до мелодії, розрізняючи в ній висоту звуків.

Голоси мами і тата вона відрізняє від чужих голосів, як і тембри різних предметів при їх звучанні - бубна, дзвіночка, брязкальця. З кожним днем у дитини розвивається слухова увага, і її розвиткові треба всіляко допомагати.

Ще зовсім маленьких дітей знайомлять з простенькими, але дуже ритмічними і мелодійними пісеньками, такими як : «Сорока», «Чобіток», «Ладу-сі». Слухаючи їх, дитина сама починає ритмічно плескати в долоні.

Неможливо переоцінити величезну роль музики у всебічному розвитку дітей. Життя дитини стане радісним, повнішим, якщо у повсякденному житті вона зустрінеться з музикою, піснею, якщо батьки створюватимуть умови для виявлення і розвитку музичних нахилів і здібностей.

Починаючи роботу з найменшими, треба добирати твори з конкретно-образною музикою, з яскравою мелодією. Перед виконанням музичного твору рекомендується поговорити з дітьми про нього.

Через рік, два, коли діти , з якими систематично проводять роботу під-ростуть, треба потроху переходити від пісень і музичних творів з конкретними образами до більш узагальнених. З великим задоволенням слухають діти твори Майкапара, Ревуцького, Гречанінова, Степового. Вони впливають на дитину своєю глибокою задушевністю, різноманітними засобами виразності.

Для того, щоб музика захопила маленьку дитину емоційно, використовують ігрові прийоми, які в роботі з дітьми дуже результативні. Одним з таких прийомів є робота з картинкою. І це зрозуміло : дитина краще засвоїть і запам'ятає віршик або пісеньку, якщо бачить на картинці те, про що співає, оволодівши основними звуками ладу, - вона прокладає шлях від слуху до голосу, навчається керувати своїм голосом. Діти дуже люблять співати, люблять ігри з елементами співу і музики. Але часто співають невірні. Деколи батьки жахаються : в дитини поганий слух. А причиною тут є не слух, а невміння співати, бо дитина ще не навчилась пов'язувати слух з голосом.

Після довгих, пильних спостережень за дітьми ми можемо впевнено сказати, що до музичної діяльності здібні всі діти. Нездібних дітей немає - є безпорадні або неуважні батьки чи вчителі. Якщо батьки не тільки люблять слухати музику, але й самі люблять грати - сила їхнього прикладу надзви-

чайно велика. Ваша дитина виросте, стане дорослою, а музика, яка супроводжувала її в роки дитинства, залишиться з нею назавжди - чи як улюблена професія, чи як захоплення, чи як поєднання цих двох можливостей. Головне це те - що вони оволодівають цінним даром : розуміти музичне мистецтво, навчатися його сприймати емоційно.

Людина-творець уважно прислухається до звуків, які чує навкруги, до звуків, що виринають з глибини її серця. Як з слів складається речення, а з творчого їх поєднання вірш, так з яскравих звуків складається музична фраза, з органічного поєднання музичних образів виростає музичний твір.

І батьки , захоплені чарівною красою музики, допоможуть своїм дітям почути її там, де раніше чулися лише шум і дзвін. І тоді схвильоване серце дитини зрозуміє силу і велич музики Бетховена, духовність Баха, сонячну красу Моцарта людяність Чайковського. Це буде прекрасна подорож по казковій країні де перед захопленими відкриватимуться нові й нові горизонти.

Бесіда для батьків: «Свято в сім'ї».

/Тези/.

До свят у нашій школі відносяться серйозно. Вдома може бути так, що за всілякими важливими справами про святковий день згадують в останню хвилину і відмітять його, як-небудь. У школі такого немає підготовка і проведення свята включені в плани, в програму, вони розвивають почуття колективізму, дисциплінують, вони розвивають та розширюють світогляд, сприяють розумовому розвитку. Але, крім всіх цих важливих та потрібних справ святковий ранок - це яскрава та радісна подія, яка приносить дітям багато веселих та хвилюючих переживань.

Свято у школі не відміняє свята у сім'ї. І не праві ті батьки, хто вважає : дитина своє вже одержала в школі, навіщо дублювати вдома. В садку - це одне, вдома - зовсім інше. В школі свято для всіх, вдома - для нього одного, для мами для татка, для братика чи сестрички. Не тільки свято новоріч-

ної ялинки, але і інше свято, яке відмічається в сім'ї, повинно бути також невеликим святом для малюка. Це виховує в ньому «почуття сім'ї» - спільна радість, спільні турботи, спільні переживання. Зовсім не обов'язково щоб дитина сиділа допізна за святковим столом, але якщо його зовсім ізолюють від дорослого товариства - де ж вона навчиться вести себе з людьми? Одного спілкування з товаришами недостатньо, але необхідно.

І ще декілька слів про новорічну ялинку. Обов'язково вдома прибрати ялиночку, нехай хоч зовсім маленьку. Разом з мамою, з татом. І не тільки куплені іграшки, знайдіть хвилину в вечері і зробіть хоча б декілька іграшок з паперу всією сім'єю. Скільки буде гордості та радості, коли придуть гості, а дитина скаже: «Ми ці іграшки робили самі, з татком і з мамою!»

І будь ласка, не відмовляйтесь допомогти в підготовці свята у школі, нам завжди потрібна допомога. Свята справа важлива і обов'язкова і вдома і у школі.

Не тільки музика, не тільки зображальне мистецтво естетично виховують дітей. Література, свята, самостійна художня діяльність дітей, естетика побуту, краса людських відносин - все це разом взяте допомагає пробуджувати в дітей почуття прекрасного. Як говорив Д.Б.Кабалевський «прекрасное побуждает доброе». В цьому і заключається суть естетичного виховання дітей.

Діти - індивідуальність складна, неповторна. Але всі вони без виключення повинні приходити у школу з радістю.